

У 1
К 83

МАРКО
КРОПИВНИЦЬКИЙ

ТВОРИ

ТОМ
II

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКИХ КЛАСИКІВ

М. Л. Кропивницький.
На початку 1880 р.р.

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

41
K83

ТВОРИ

РЕДАКЦІЯ, ВСТУПНА СТАТТЯ ТА ПРИМІТКИ

П. РУЛІНА

ТОМ ДРУГИЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в «Літопису Українського Друку» та «Картковому репертуарі» та інших показниках Української Книжкової Палати.

Вища Науково-Репертуарна
Рада Головополітосвіти НКО
УСРР до вистави дозволила
(18/XI 1924 р., літ. А., № 110).

Обкладинка роботи художника Л. Хижинського

ГЛИТАЙ АБО Ж ПАВУК

Драма в 4 діях і 5 одмінах

Держтрест «Київ-Друк» 3-я друж.,
Червона площа № 2-а.
Укрголовліт № 1478 [1141]
Зам. № 293—5000

ЛИЦЕДІЇ:

Йосип Степанович Бичок, багатий чоловік 65 літ.

Мартин Хандоля, багатий селянин, літ 45.

Стеха, жінка в літах.

Олена, її дочка.

Андрій Кугут, чоловік Оленин

Христя, дівчина, подруга Олени.

Іван Павлович, заїжджий чоловік, міщанин.

Юдко, шинкар.

Збірщик.

Кіндрат, хлопець, наймит Бичків.

1-й }
2-й } чоловіки.
3-й }

1-ша }
2-га } молодиці.

Дівчина, літ 8.

Двое малих дітей.

Парубки, дівчата й селяни.

Діється в Херсонщині.

Між 1 і 2 дією проходить 1 рік і 8 днів.

Між 3 і 4 дією проходить 3 дні.

ДІЯ ПЕРША.

Вулиця на селі. Управоруч домок з дерев'яним дахом і ганком, вліворуч шинок з табличкою: „роспывочно-на выносъ“, далі хати, токи, клуні, огороди, садки, криниці з журавлем; ледве мріють вітряки.

ЯВА І.

Бичок і Мартин стоїть біля ганку.

Мартин (*під чаркою*). Йосипе Степановичу, слухайте сюди! Я ж кажу: не дає Юдко Мартинові набір, не дає... Не треба! Мартин питиме на готові... Ого-го!.. Поздоров боже Йосипа Степановича, то й гроші повсякчас знайдуться. Чи так?

Бичок. А хто ж, государю мій, окрім мене, усіх вас рятує й визволяє з усякої оказії?

Мартин. Ви, спасибі вам! І багато людей повік вам будуть вдячні за вашу прихильність. Хоч деякі люди й кажуть: „не вір, мовляв, Йосипові, бо він тебе втопе!..“

Бичок. Які ж то люди?

Мартин. Та хіба ж кожного згадаєш? Вже коли я вам кажу, що кажуть, так воно так і є!

Бичок. Не люди то, а недолюдки. Бач, вже їм життя моє по-божому та моє чесне імення завадило гірш болячки, через те й пашекують!.. Ото, государю мій, заздрість ними орудує і примушує їх лихословити на кожного чесного чоловіка... (*Зідхнув*). Я ж кажу, що инший би чоловік, учувши про себе таку лиху славу, сказав би: „не варт після цього робити добро людям, хай їм враг!“. Он що инший би сказав, а я цього

нікому не скажу, я ніколи не зверну з того шляху, на який напутив мене сам господь і яким належить їти кожному християнинові й богобоязному чоловікові! Я ніколи не перестану помагати кожному бідоласі, як і перше допомагав і кожного визволятиму з okazji й навчатиму усьому, як-найкраще!.. *(Підійма очі до неба)*.

Мартин. Спасена ви душа!..

Бичок. Нехай мене замість дяки кленуть, нехай навіть плюють мені межі очі, а я з свого шляху не зверну!..

Мартин. Спасена, спасена ви душа! Ну й голова ж у вас! Не даром же, мабуть, старшина про вас каже: „у тій голові, каже, розуму, мов, два клало, а третій топтав!“. Слухайте сюди, що я вам скажу: нехай що хочуть базикають, а я плюю на те пащикуння, ніхто мені не заб'є баки!.. І ви плюйте на них!..

Бичок. Не плюю я, государю мій! Бо я християнин і пам'ятаю, повсякчас пам'ятаю, що господь милосердний усіх нас буде судити; праведним уготовує царство небесне, а неправедних осудить і покарає!..

Мартин. „Він, кажуть, тебе й горілку навчив пити!“ Це знов брехня! Я сам навчився, хоч я перш і не пив, так що ж? не пив, бо я не знав, який у горілці смак...

Бичок. Правда, государю мій! Горілка ласий напиток, а, крім того, вона звеселяє дух і надає одваги чоловікові і смілости!..

Мартин. О-о! Ще й як надає! Та я, як нап'юся, тоді бери у мене все, що хоч, усе продам без торгу... навіть і самого себе продам!.. Прощайте, куме!..

Бичок. Пам'ятай же, государю мій, що тепер ти винен мені вже півтора без двох!..

Мартин. Як півтора? Ого-го! Е, ні, стривайте! Я зараз перелічу!.. Після різдвя я взяв у вас сорок — так сорок! Після літнього Миколи ще сорок? — ще сорок! Тепер знов тринадцять... Та й годі-ж? *(Бормоче)*. Тринадцять, сорок, та ще сорок, та ще й тринадцять...

Бичок. Ну, та приклади ще процент, государю мій!..

Мартин. Процент? Он-що!.. Хіба як процент прикладеш, то воно ніби й так виходе... Ой, ні не так! Але й процент напук: пів-то-рас-та без двох!.. Дерете ви, вибачайте у цім слові, як з рідного батька!..

Бичок. Дивно мені слухати такі речі та ще й від кого? Здається мені, що ти й не дурень на світі,— та й усе село має тебе за чоловіка з не абияким розумом!.. Розсуди ж, будь ласка, що процент на гроші усе єдино, що приплід, або ж урожай!..

Мартин. Та воно правда, але ж... З одного боку показує ніби й так, а з другого — інше обличчя!.. Бачте, у грошах не буває ні падижу, ні неврожаю, а усе тільки приплід. Недаром співається про грошовитого, що каже: „не потіє, не хворіє, карбованці ліче та всім дулі тиче“!..

Бичок. „Дулі тиче!“ так-то воно збоку здається, а мало моїх грошей попропадало на людях; мало я їх роздав на вічне оддання?.. Правда, що у мене таке серце чуле, що як тільки уздрю убогого, то навіть готов і сорочку з себе зійняти, та йому віддати... Оця ж позика на вічне віддання і є той падиж та неврожай!..

Мартин. Та й я ж кажу, що воно трохи ніби й на правду скидається...

Бичок. Ну, ти вже почав щось таке плескати, що й купи не держиться!..

Мартин. А які-бо ви палкі!.. вже й розгнівались!.. Гей, кумцю, кумцю!..

Бичок. Ну, лічи вже швидше, скільки ти мені винен, бо мені ніколи!

Мартин. Не пеклуйтесь, то вже турбація не вашої паравії — он-що!.. Ви собі думаете: „кум мій тепер п'яний, а до того ще й дурний, аж крутиться, то й не потрапе тепер полічити?“ Ов-ва!.. Не велика сума, лічили ми і не такі копитали!.. *(Бормоче)* Сорок, та ще сорок! *(Показує на свій лоб)*. Ось тут у мене ціла книга! А ще й до того, дякуючи вам, трохи грамотний, хоч мало дрюкований!.. Е, куме, не знаєте ви цієї голови, вона у мене над усіма книжками у світі! *(Знов ліче)*. Сорок, та ще сорок, та ще й тринадцять!! *(Дивиться угору і довго шепоче)*. Так, до копійки, до денежки так!.. *(Помовчав)*. А скільки ж пак?..

Бичок. Півтора без двох...

Мартин *(сміється)*. Так і в мене виходить — півтора без двох!.. Заплатимо! Ого-ого!.. Мартини ще й

у три тисячі не вбереш!.. Слава господеві, є волики, є коров'ята, є й овечата і хліба мало не повен засік... О, о, та й допечу я бісовому Юдкові!.. Вже не дає набір! Не даєш, матері твоєї з хвостом!.. Осьдечки гроші, питиму на готові!.. А скажіть, кумцю любезний, чи то вже не ваші штуки?..

Бичок. Які ще там штуки?

Мартин. Щоб Юдко не давав мені набір?

Бичок. Бо-зна, що ви вигадуете! Слухайте, куме, як-так там по батюшці тебе величають — все забуваю...

Мартин. Забуваєте?.. Гм... дивно!.. Не величайте мене ніяк, то краще буде! Ой, бачу я, що вже вам Мартин обрид та остогид?! Плювать мені на вас, ось-що! Проп'ю оці гроші і шабаш! Амінь! Бігатимете знов за Мартином, як чорт за грішною душею!..

Бичок (*ласкаво*). Що це на вас, куме, сьогодні напало?

Мартин. Не говоріть до мене, ані же, ані слова!..

Бичок. Слухайте, куме Радивоновичу, государю мій!..

Мартин. Ну?!

Бичок. Візьміть, будьте ласка, ще два карбованця та й нехай вже полові воли будуть моїми... Беріть гроші, добру ціну даю...

Мартин. Вас ще ніхто не лаяв сьогодні у вічі, ніхто? Отже я, як не побоюсь бога, хоч ви мені й кум, а вилаю!.. Щоб я полових продав за півторагала!.. Ви знаєте, які то воли? Зо дна моря винесуть!.. (*Іде до шинку*). Гей збирайся голода, Мартин гуляє!! (*Співа*).

Дай горілки, жиде — Юдко,

Ти, музику, заграй хутко,

Я-ж музиці поклонюся,

Бо вже далі не попхнуся..

Гей, Юдко, станови відро горілки, станови два гаразом, матері твоєї з хвостом!.. Ого-го! у Мартина ще буде на що пити, ще буде та й буде! (*Пішов у шинок*).

Бичок (*гука*). Гей, хлопче, Кіндрате, чи ти на подвір'ї?!

ЯВА II.

Кіндрат і Бичок.

Бичок. Чого ти так лізеш, неначе три дні не їв? Піди зараз на село, та й клич мерщій до шинку Панаса Горбатого та Свирида Куцого: скажи їм, що Мартин гуляє і їх запросює. Чуєш?.. А я дам тобі за це бублика.

Кіндрат. Еге, і учора казали: „дам бублика“ і позавчора!..

Бичок. Та й не дав? От горенько, — забув! Ну, вже сьогодні дам аж два!.. (*Кіндрат побіг*). Одначе Мартин почина ніби-то до розуму доходити; хтось його навчає проти мене... Треба буде щось інше діяти, щоб часом він не випорхнув з моїх рук... А полові воли добрі; заплющивши очі, двісті дадуть... Хіба накинути ще з п'ять рублів?.. Мабуть прийдеться, щоб інший хтось не покористувався.

ЯВА III.

Стеха і Бичок.

Стеха (*йдучи вулицею голосить*). Ох, матінко, цінують, цінують! Одна-одним корівка зостанеться!.. Чим же я содержуватиму дітвору дрібненьку!

Бичок. Государине моя, чого це ти так голосиш, що там за притчина трапилась?..

Стеха. Ох, горенько ж та лишенько тяжке; теличку, та ще й первісточку, цінують! На весну сподівалась діждатись корівки... За наділ цінують... А з яких достатків я платитиму?.. Адже ж ви знаєте, що у мене ані стеблини не вродило?.. Посипалося лишенько на мене, бідну удову, як на ту чайку, що вивела діток на роздоріжжі!..

Бичок. Сором тобі, государине моя, так бідкатись! Чи не я ж пеклувався об тобі що-году, чи не я ж визволяв тебе з усякої оказії? Правда, що я не вхожий до твого двору, та й не знаю як там і що... Бо зять твій щось до мене не такий став, як спершу, щось вже бісом на мене дивиться. (*Зідха*)... Бог з ним! І скортіло

твій дочці йти за молодого, от тепер і цяцькайся, та бідкайся!.. *(Озирається, потім тихо балака)*. А казав тобі скільки разів: віддай мені свою Оленку, хай буде у мене хазяйкою, господинею,— не послухала...

Стеха. І що ж би то я була за мати, щоб пхала свою дитину на поталу, на поквол людям, на глум усьому хрещеному мирові?!

Бичок. Не гомони бо так дуже, часом почують!..

Стеха. Та чи такої ж доленьки я своїй дитині бажала? Я ж її пестила, як панночку, як квіточку... Ви ж певно знаєте, певно, що чули від людей, що вона ж у мене та й не простого роду? Хоч воно, мовляв, і через гріх знайшлося, а все ж таки паненя!.. Ох, та не так склалось, як гадалось!..

Бичок. Государине моя, не то шлюб, що піп звінча, а то,— що бог благословить!

Стеха. Щоб я свою дитину та ще й сама на гріх підвела?! Борони боже!..

Бичок. Все то дурниця, що ти говориш! Та от що я тобі скажу, хоч би про жінку станового: адже вона йому не вінчана, а подивись, як вона панує, краще другої пані! І всі її почитують і шанують!..

Стеха. Дуже!?. Зазнала і я тієї шаноби, та почитування, зазнала так, що й досі вадить... Доки до любови, доти й до шаноби, а як остогидне,— тоді йди собі, голубко, куди очі дивляться, та ховайся від людей з своїм соромом, а люди, добродію,— вороги!.. Привітають таким прізвиськом, що й повік його не збудешся. Кажу вам, що мені дійшлося до того, що хоч візьми та укороти собі віку, або ж іди за першого ледацюгу, або п'янюгу, щоб мати хоч яку небудь заступу!.. Вже там що доводилось на самоті терпіти, про це знали боки та печінки; зате при людях була заміжною, хазяйкою!..

Бичок. Плювають на те пашекування!..

Стеха. Звісно,— вам плювають, а нам одбувать!..

Бичок. Мало на кого люди не плешуть, сказано: „язик без кісток“... Так ось же слухай, стара; щоб ти запевне знала мою добрість і мою прихильність до чужого горя, мушу я тобі і на цей раз допомогти... Хоча

я й знаю, що може цих грошей ти й повік мені не віддаси... *(Усміхається)*. Чув я, та ще й не раз чув, що ти мене перед людьми лихословила і усім на мене скаржилась... Хе, хе, хе! Так допомогти, га?.. Мушу й цей раз визволити тебе із оказії, пам'ятуючи повсякчас, що роблю те задля бога, шукаючи душі своїй спасіння, а друге те, що чесна є ти людина, Стехо, через те я тебе почитую і зневагу твою до мене забуваю!..

Стеха *(хвата його за руку і цілує)*. Ох, батечку ж мій, я вже й не знатиму, як за вас бога молити!..

Бичок. За ці слова велике тобі спасибі! Молись за грішну душу, чесная вдово!.. Ох, грішні ми, грішні!.. Ходім до горниці, я дам тобі грошенят! *(Пішли)*.

ЯВА IV.

Олена *(виходе зза лаштунків, придивляється)*. Мамо! мамо!.. Куди ж це мати пішли? Певно до глитая?.. Вже збірщики поцінували телицю, ось-ось і до скрині доберуться, либонь і одержать хочуть цінувати!..

ЯВА V.

Христя *(виходить з відром)*. Здрастуйте— не застуйте! *(Регоче)*. Здорова, Оленко, чого бо ти така засмучена? Що це у вас за люди на подвір'ї?

Олена. Хіба й не знаєш: урядник і збірщики...

Христя. Учора були і в нас ці гості! *(З смутком)*. От і купила собі на спідницю та на хвартушину, і нові чоботи купила!.. повнісіньку скриню накупила усякого добра!.. І в скрині пусто і в кешені не густо! Аж дві весни і два літа заробляла поденно; великі гроші віддавала батькові, а п'ятаки та гривни виховувала, та й виховала мало аж не вісім карбованців, а вчора, як прийшли оті збірщики, бодай їх за печінки взяло!— та як почали цінувати... Батько об поли руками б'ються та бідкаються, мати плачуть, а дівтора дрібна як підніме реви та галас, і—і, лихо! хоч з хати тікай! Мене за серце як ухопе!.. І вже, сестричко, й не пам'ятаю, як я вбігла в комірчину, витягла з під солом'яника

свій клад, вбігла в хату, та й жбурнула, — от їй богу! А далі сама як заголосю! І обідати не сіла, поки не догулась та не доголосилась до того, що аж батько налаяли і мало не побили!.. От тобі, Христе, спідничка нова, от тобі й чобітки з підковками! Прийде Різдво — усі ж то дівчата вирядяться, як квіточки, як лялечки — у нове та в модне, а я одна, мов та сирітка, буду у старенькому... І ніхто на мене й глянуть не захоче; усі хлопці відсахнуться від мене, бо звісно у старенькому!..

Олена. Не печалуйся, щебетушечко, кому ти до вподоби, той і в старенькому зачепе!..

Христя. Я й колядувати не піду; ні на вулицю, ні на сковзанку, не вийду, ховатимусь від людей. *(Помовчала трохи, далі озирнулась і тихо балакає)*. Хіба призначити тобі, сестричко?

Олена. Певно вже покохала когось?..

Христя. Їй-богу, я тобі признаюсь, а ти, зозуленько, порадь мене, як-найкраще! *(Знов озирается)*. Я вже зовсім подала слово Максимові; казав, що після Дмитра прийде з старостами. І люблю ж я його, господи як люблю!.. А що, як батько, та не захочуть віддати мене за нього?..

Олена. Та куди ж тобі заміж?.. Чи тобі є год з вісімнадцять, чи пак і нема?..

Христя. Не знаю, батько знають, а я не знаю!.. Та хоч би й зовсім молода, так кажу ж тобі, люблю його, що й душі не чую!.. А як він мене любить, господи як дуже любить!.. Ми вже кохаємось собі давно-давно!.. А як ми собі понялися — так аж чудно!.. У Петрівку на другім тижні, у вівторок зустрілись ми на громадівській греблі по той бік ставу, і як кумедно зустрілись: ходила я бач гусят шукати; хожу понад ставом, та все: гусю, гусю, гусю, гусю!.. А вони заплили аж геть під очерета та й знай собі хлюпочуться та шукають ряску. Почало вже й сонечко спочивати, а далі й смеркло, а я все хожу по березі, як манія, та кличу гусят. Далі, тільки що зійшла я на греблю, аж зирк: щось іде назустріч, порівнялось зо мною: „доб-ривечір“ каже. А я зараз таки його й пізнала та не пам'ятаю, чи одказала йому що, чи ні, бо так засоро-

милась, що й господи! Чую, що лице моє, сестричко, мов огнем запалало і серце ніби стало рости і ширитись у грудях; склепило мені устоники і словечка не промовлю, стою ніби зачарована, от ей-богу правда! Далі він питає: „Що це з тобою, голубко, діється?“ А я мовчу неначе оніміла! Далі бере мене за руку і стиха промовив: „недаром мене мов маною сюди вело, то ж серце поводитарем було!..“ Од цієї мови я ніби замерла; і здалось мені, що та люба мова понеслась геть по річці і далеко-далеко одкликнулася, і ніби все замовкло навкруги, і вітрець затих, і хвиля полягла, і очерет задрімав!.. Через яку годину плеснула рибка проти зорі, і тоді тільки я стрепенулась, і тоді тільки почула своє серце, почула, як воно виразно токотить; і ніби хочу глянути йому в вічі, хочу забалакати — і не можу... „Може я тобі, моя квіточко, не до любови?..“ — спитав згодом і хотів випручати свою руку з моєї, а я удержую і так щільно стиснула її, ніби боюсь упустити свою долю, своє щастя! І вже й не пам'ятаю, як він мене приголубив і почав цілувати... Довго-довго цілував!.. і тихо-тихо промовляв, та так же любо, мов би соловейко щебетав, що слухаєш те щебетання і ніби б то нічого не зрозумієш і почнеш зідхати все частіш, а всеж-таки слухаєш того соловейка і не на-слухаєшся. А далі... а далі... Ох, сором же який!.. я його поцілувала... цілуємось та пригортаємось одне до другого! І чималу ж таки годину ми там простояли, бо як прийшла додому, то вже наші спали, ніде по хатах не світилось... Заглянула в хлівець, аж і гусята дома!..

Олена *(зідхнула)*. І все те минеться, як любий сон, і розмається, як марево в-осени!..

Христя *(з лязгом)*. Що ти говориш, сестричко? Не лякай мене! *(Помовчала)*. Ото увійшла я тихенько у повітку, та й лягла... Що ж ти думаєш, сестричко, не спиться, та й годі! Тільки що заплющу очі, так він і маріє передо мною, так його обличчя і змалюється перед моїми очима!.. Чую, треті півні проспівали, а соловейко десь далеко-далеко так і виляскує, аж луна йде! Почали вже і гусята на ставку гоготати, зашав-

котили утята, ластівочка на бантині тихо-тихо защебетала... Зовсім уже почало на світ благословитись! І через велику силу заснула я, та так заснула, що ледве-ледве мати розбудили!.. Як розбудили, та й питають: „Якого це ти, доню, Максима уві сні кликала?..“ А я як схоплюся та з комори, та навтьоки... аж біля річки зупинилась, і тільки тоді опам'яталась, як з річки свіженькою водицею умилася!.. *(Помовчала)*. Скажи мені, Оленко, чи й ти свого Андрія так любиш?

Олена *(з великим смутком)*. Ох, краще не питай!

Христя. Як же це, сестричко?.. Ти плачеш, та господь з тобою!..

Олена *(показує на серце)*. Бо тут повно щастя, повно і сліз...

Христя. Не зрозумію я тебе!.. Ох, як же я забарилася з тобою, прощай, сестричко!..

Олена *(одна)*. Щаслива ти, доки серцем ще живеш, доки на думці чорні брови милого та карі очі; тепер тобі тільки й гадки, щоб побачить милого, почути його любу розмову, пригорнутись до його серця! А й ні гадочки ж тобі об тім, що спіткається опісля!.. І я ж була щаслива, а чи давно ж то було? А вже той рай зароста терном колючим... Минулося безпечно та світле щастя, мов пташечкою пролинуло, мов вихрем пронеслося... Тільки іноді замиготить перед очима весела гадка про те щастя й піддурює хворе серце, а через хвилину знов у душу повзе думка і завітчує отрутою-зіллям!.. Знов невислуче щоденне бідування з'явиться у душі незгойною болячкою і воруше її, мов би скибою важкою. Тяжко, що б'ється у грудях чуле серце... Легше б було жити без почуття, бідкатись з холодним серцем!.. *(Задумалась)*.

ЯВА VI.

Бичок і Стеха *(Стеха під чаркою)*.

Стеха. Воно правда, добродію, що краще, як хата добре вкрита, а свита гарно зшита. Ну, та вже коли хвортуна плаче...

Бичок *(побачив Олену)*. Здоровенька була, Олена Юхимовно!.. *(Сміється)*. Загордувала, що вже й не вітаєшся зо мною!..

Олена. Чому ж не привітатись? *(Уклоняється)*. Та й чим би я мала гордувати?.. Мамо, йдіть мерщій додому, бо там вже й до скрині добираються...

Стеха. А дулі їм з маком!.. Осьдечки гроші! *(Показує бумажки)*. І теличка первісточка буде у хлівці, і одешинка у скриньці!.. Заєь їм, та дуля з маком!.. Ох, дитино моя любо, дитино моя паняночко!.. Краще б мені було бачити тебе за нелюбом у розкошах та у добрі, ніж за любим та в нужді! Прощайте, Йосипе Степановичу; пошли вам господь щастя й віку, і куди тільки думка ваша сягне, щоб усе так сталося, як забажається!.. *(Пішла)*.

ЯВА VII.

Бичок і Олена.

Бичок. Але ж ти ще краща стала, як дівкою була.

Олена. То нехай воно при мені й зостанеться!

Бичок. Чого ж ти так скося на мене поглядаєш, ніби ягнятко на вовка?.. *(Усміхається)*. Хіба у мене такий страшний погляд?..

Олена. Ні, погляд у вас лисичий та вовча думка...

Бичок. Ай, ай, ай!.. А рученята які стали чорні?..

Олена. Он у вас і білі руки, та душа...

Бичок. Тобою живе, тобою дише!..

Олена. Чи вам же пристало балакати про кохання?.. Від вас вже землею смердить!

Бичок *(сміється)*. Не сердься, моя квіточко! *(Хоче її обняти)*. Золото не молодіця!

Олена. Ну, ну, рукам волі не давайте! Ач які!.. Перед людьми вдаєть з себе святого та божого, а на одинці—бісові рідня!

Бичок. На що ж господь дає красу, як не на те, щоб на неї задивлялись?..

Олена. Та хоч би й так, то не вам вже про кохання казати!..

Бичок. А я все таки кажу, що люблю тебе як дочку, як...

Олена. Знаю я вас!

Бичок (*зідхнув*). Ти все таки не віриш, що я добрий чоловік?

Олена. Добрий?! Як спите, то їсти не просите!

Бичок. Ти усе шуткуєш та жартуєш. І дай боже шуткувати, аби б не сумувати!.. Боже милий! Усім людям я люб'язний, тільки тобі, моя горличко, моя квіточко... Чого ж знову шпигаєш мене гострим поглядом? Вір не вір мені, а я скажу напрямки, що один твій ласкавий погляд—і я пан над панамі!.. (*До нього тим часом підкрадається Мартин*).

ЯВА VIII.

Ті ж і Мартин.

Мартин. Йосипе Степановичу, кумцю любезний! Я на вас десять разів ласкаво гляну, тільки позичте мені ще на відро горілки!.. (*Олена пішла*).

Бичок. Чортяка тебе піднесла!

Мартин. Не гнівайтесь... А гарна молодичка, га? А мати її ще краща була,— на все село, та й навкруги не було кращої дівки... Та панич звів її з ума. Ех, кумцю, бодай вас курка вбрикнула! Давай п'ять рублів та й бери полові, хочеш?

Бичок. Ох, переплатю либонь трохи, але нехай вже!.. (*Б'є по руці*) Йди ж до волости, та напиши розписку!..

Мартин. Що? Куди? До волости? Ов-ва! Стало бути, нема вже Мартинові віри, нема?! Так от же з місця не зворухнуся, не попхнуся!! Давай, кажу, п'ять рублів!.. Не даєш?.. (*Сів, далі розувається, кричить*). Юдко! Гей, бери чемарку, бери шапку, бери чоботи... Гей, збирайся голота! Мартин гуля!! Ого-го! У Мартина ще буде на що пити, ще й буде та й буде!.. Юдко, бери сорочку, бери чоботи, бери!..

Бичок. Та вгамуйся, не репетуй! Ходім у господу, там і гроші дам...

Мартин. Ні в тин, ні в ворота, судариня криворота! Гей, куме, пам'ятай приказку: „Коваль клепле, доки тепле“... Гляди, щоб я не прохолонув!..

Бичок. А завтра, на які похмелишся?

Мартин. Оце вже не твоє діло, та й не попове,— от що! Слухайте, голубе сизий, кумцю любезний!.. Не будьте ви свинею, коли вас величають!.. Чуєте, не будьте, кажу, тим, що моркву рие!.. (*Співа*).

Ой п'є Байда

Мед горілочку,

Та не день, не два,

Та й не годиночку!.. } два рази

Давай п'ять рублів, бо як розсердюсь — не продам полових!.. Гей Юдко! Йди сюди, бери чоботи, бери штани, бери сорочку!..

ЯВА IX.

Ті ж і Юдко.

Бичок (*вийма гроші*). Та на вже, що з тобою подієш!

Мартин. Отут поклади, біля мене!..

Бичок. Чи годиться ж хазяїнові та отак посеред вулиці валятися?..

Мартин. Не чхай мені в ніс — нехай тобі біс!.. Сідай бо й ти рядом!.. Не хочеш? Ого-го! Дуже закопив губу!..

Юдко (*виходе з шинку*). Мартин Радивонович, не-благородно так!

Мартин. Що? На гроші! (*Співа*).

Прийшов до нього

Цар султан турецький

Що ти робиш, Байда? }

Байда молодецький... } 2 рази

(*До Юдка*). Кивай, пся віро, оцим пальцем! (*Юдко киває*). То-то! Тепер головою (*Юдко круте*). То-то! (*Співа*).

Візьміть Байду,

Візьміть ізв'яжіте,

Та за ребра гаком }

Гаком зачепіте. } 2 рази

Там він і досі, висить сердега! (Стиха). Юдко, підведи мене! (Юдко підводить). Ти, може, думаєш, що я п'яний? О-в-ва!.. Веди мене під руку! (Юдко взяв його під руку). Гей, збирайся голота, Мартин гуляє!.. Пропив воли полові, почнем з рябих!.. Ого-го! у Мартина ще буде на що пити, ще буде та й буде!.. Відчиняй, бісів капцане, двері! (Штовха Юдка в плечі).

Бичок (один). Починай, Мартине, з рябих, а мені на руку ковівка! Треба буде на всякий случай векселя заготовити, щоб підписав Мартин, то воно спокійніш буде! (Сіда на ганок). Засіла мені Олена в голову, мов цвяшок!.. Та чи вже ж вона втече з моїх рук? (Подумав). Коли б мені куди-небудь запроторити Андрія, тоді б вже інша річ була!.. Тільки б мені його з села спровадити! Хіба звернути на нього яку провину, та становому шепнути?.. Що ж, хіба то великого заходу коштує?.. У мене весною коняку украдено, скажу, що Андрій вкрав, а свідки знайдуться! Я їх цілий десяток куплю!.. І суддя свій чоловік, я ж йому немалу суму дав у позику!.. Становий — кум мені!.. А як і вище піде, то є чим позолотити руку!

ЯВА Х.

Іван Павлович, Андрій Когут і Бичок.

Іван Павл. Слихом слухать, Йосипа Степановича у вічі видать!..

Бичок (на бік). От чортяка тебе принесла! Ще чаю попросить?.. А мені з тебе користи, як з бика молока. (До нього). Яким це вітром занесло?

Іван Павл. (подає руку). Діла, діла! аж голова тріщить од етих ділов! Тут чоловічка хочу наняти, та от ніяк до совокупности не проізойдьом!..

Бичок. Якого ж чоловічка, чи не Андрія?

Андрій. Та мене ж мене!

Бичок (на бік). Помози боже! Воно без гріха ще й краще! (До обох радісно балака). Так чого ж тут? Милости прошу до господи!..

Іван Павл. Значить, даю йому на год вісімдесят!.. А робота яка: наглядать за хазяйством і всякою проце-

дурою. Значить, будем так говорити,— за прикащика беру...

Бичок. Та вам кращого робітника, як Андрій, не знайти! І чесна людина, така чесна! Вже я вам за нього у поруку!

Іван Павл. Чув, чув от людей! Звісно, я не стану жбурлять копитал так за ради бога, бо то трудові. Я, значить, посовітувався тут з деякими хазяїнами, ну і... А мені такого чоловіка і треба, щоб він не лежень був і як своє око беріг! (До Андрія). Одначе спитай хоч і Йосипа Степановича, чи дасть тобі тепер хто більшу ціну?

Бичок. А яка ціна?

Андрій. Тут не про ціну річ...

Іван Павл. А будеш вірно служити, і всякі діла проізовидить, так я й прибавлю.

Андрій. Що говорить!.. Ціна гарна, одна біда, що далека сторона...

Іван Павл. Яка ж то далека? Що будем говорити, і двохсот верстов не буде!..

Бичок (лукаво). Ой, ні, далека, далека сторона, аж на краю світа!.. Як таки так,— ви тільки розміркуйте: одно — що далека сторона, а друге — що тут зостається жінка молода, так страшно покидати, щоб иноді на самоті не знайшла собі забавки!.. (Усміхається).

Андрій (з серцем). Йосип Степанович! Моя жінка, то мій і сором буде! А вам до цього діла — зась!

Бичок (на бік). Ого, який сердитий! (До нього, сміючись). Гарячий, як у горні залізо!..

Іван Павл. Запорозька кров! Люблю таких молодців! Гарячий чоловік, будем так говорити, до всякого діла гарячий!..

Бичок. А я тобі скажу, Андрію, по-приятельські, тільки ти не сердься на мене. Бач, як би ти нанявся, то й мені б швидче віддав позику!..

Андрій (запально). Йосип Степанович! Не пристало путати чужого чоловіка у наші з вами рахунки! Дуже вже часто стали дорікати мене тією позикою...

Бичок. Господь з тобою! Як вже я тебе дорікаю,— то й не знаю!.. По божому з тобою обхожусь!.. Хоч по

правді кажучи, ти, голубе сизий, ніби й чести вже не знаєш! Ще торік слідувало віддати!.. Ну, та тепер вже, як наймешся, то я буду безпечний...

Андрій (*нетерпляче*). Годі, Йосип Степанович!.. Не знаю, хто з нас чести не має? Ви б краще розказали, як та позика складалася?.. Ну, та що вже тут говорить; засунув шию у ярмо, то треба й везти!.. (*До Івана Павл.*). Я йду, я согласен!..

Іван Павл. Хвалю! Значить, молодець! Щоб уся ета процедура зразу: еду, альбо не еду!..

Бичок. Ну, слава господеві, що все благополучно! Ходімо ж у господа і там вже побалакаєте собі любесенько до ладу!..

Андрій. Можна й тут балакати! Я не крадене продаю, а свій піт, свою кривавицю!

Іван Павл. О, ні! У хаті якось благородніш... Та вже й смеркає!..

Андрій. Про мене, ходім хоч і в хату!..

Бичок (*до Ів. Павл.*). Милости ж прошю: хліба-соли одкушати й чаю-сахару одпити.

Іван Павл. Благодать дому вашому!.. (*Пішов у хату*).

Бичок. От ти усе сердишся на мене, а я ей богу тобі добра бажаю...

Андрій (*зідхнув*). Бачу, бачу добре, та не вмію до ладу подякувати!.. (*Пішли у хату обое*).

ЯВА ХІ.

Олена (*виходить, приглядається*). Що це Андрія так довго нема? Кажуть сусіди, що якийсь то міщанин наймає його у від'їзд... Не доведи господи!.. Ох, не даром бере мене туга, несподіваний смуток давить мою душу! Ох, серце моє, бідне серце, лиху годиноньку ти мені віщуєш! (*Задумалась*). Де мої радощі, де моє безпечне життя поділось? Проминули як уві сні!.. Ось і тепер виглядаю миленького, та вже не з тією гадкою, як колись, не з тією думкою... І він прийде, прийде милий, та вже смутний, невеселий: хоч устоньки його і усміхнуться, та вже не тим посміхом чарівним, хоч

оченьки його й глянуть на мене, та вже не тим поглядом щасливим!.. Сумує мій милий, давно я це помічаю, і його журба в'ялить мене і сушить!.. Безщасні ми, безталанні... (*Задумалась*). Де ж він подівся? Піду, пошукаю... (*Пішла*).

ЯВА ХІІ.

Виходять Андрій і Іван Павл.

Іван Павл. Так, стало, будем так говорити,—завтра і в дорогу?

Андрій. Я своїм словом не торгую і набір його не даю!

Іван Павл. Молодець! Говорить як по писаному!.. Так уранці сходимо до волости і всю там механіку нащот условія, щоб, значить, будем так говорити, ніякого хвакта, ніякої процедури!.. А що, писар ваш любить приношення?..

Андрій. А де ж ті писарі, котрі цього не люблять?

Іван Павл. (*розводе руками*). Що ти вдієш? Здириство, одно слово—грабіж!.. Нема чести, у яму честь закопали!.. (*Вернувся знов у хату*).

Андрій (*один*). Важко бути вільним і не мати волі, страчувати сили на чужу користь, чужу ниву обробляти, а свою занедбати... А ще тяжче не знати просвітлої години і не бачити краю гіркій праці!.. Побила вже лиха година, як чужа нива та позичений серп... І невже так гнутись до віку? Ні, ще навкруги мене засяє ясне сонечко, ще доля усміхнеться! Один рік і думки темні одлинуть!.. Допік ти мене, Йосипе Степановичу, твоєю ласкою: „Позика, каже, знаєш, а за віддачу не дбаєш?..“ Я не дбаю, я не працюю? Грудина та спина про те знає, та оці костляві руки в пухирях!.. Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не попадайся тобі в руки,—живцем облупиш! Ти допомагав мені і радив, спасибі тобі, доки не скрутив мене, мов налигачем, твоєю позикою!.. І зараз мене порадив, тільки що ця твоя порада гірш ніж зрада; вирвав ти у мене слово твоїм доріканням, я згараху дав його і тепер вже нізащо не зламаю;

краще б ти мене ножем порснув, та не корив, гадино, твоїми грішми!.. Витяг ти з мене жили, щастя мое надламав, серце кров'ю облив... Тільки сліз ще не випив моїх, багато ще їх залилось!.. (*Витира очі рукавом*). Сором, сором плакати козакові!.. А Олена?.. Що ж з нею буде, як довідається про неминучу тяжку розлуку? Ох, не можу ж я далі терпіти; гнутись і вклоняться перед тим, котрий моїм же салом, та по моїй шкурі маже!.. Котрий користується моєю кривавицею і за мою гірку працю мене ж зневажає! Скріпись, серце, висохніть очі!..

ЯВА XIII.

Олена і Андрій.

Олена (*пада на груди Андрію*). Покидає, покидає! Аж ось де ти, Андрієчку?! А я тебе шукаю...

Андрій (*здригнув*). Олена? Вона чула? Олено! Я на-
нявся на рік у від'їзд. Завтра покину тебе і поїду да-
леко, далеко — за двісті верст..

Олена (*ридаючи*). Серце, серце горить! О, дайте ж мені отрути-зілля! Милій мене покидає! Рвись же, серце, з грудей, туманься розум! Пропаща ж я, пропаща!.. (*Зомліла, пада Андрію на руки*).

Андрій. Оленко! Що це з тобою подіялось? Зомліла, рученьки похололи, не б'ється серце! Олесю! Боже! Боже! Олесю! Промов же хоч словечко!.. Зірненько! Не зворушуй же моєї одваги!.. Люди добрі, рятуйте її, рятуйте мене! Олесю, я слово зламаю, чуєш? (*Ридає*). Одкрыла оченята... Чого ж ти, серденько, так пильно, так страшно дивишся на мене? Ні, я не можу розрізнитися з тобою; нехай умру в ярмі, я тебе не покину!..

Олена (*довго дивиться на нього, далі ледве промовляє*). Стривай, стривай!.. На рік у найми? А там знову щастя, знову рай?.. Дивись, дивись мені в вічі; прямо, любо, весело, щасливо!.. О, як я тебе кохаю!.. Помру без тебе! (*Тихо плаче*).

Андрій. Не кажи, не кажи так!

Олена. Зав'яне серце й оченьки погаснуть!.. Стривай, я подумаю! (*Помовчала*). Нічого не зрозумію... Без тебе зостатись?.. Дай сюди руку до серця... так!.. Ідь же, ідь, мій соколе, мій світе, моя думка!.. Ох, в'яну ж я, в'яну, як квіточка на вогні!.. Ідь, ідь, милий!.. Швидче ідь! Серцем тебе благословляю! (*Здійма його руку*). Прощай!..

Андрій (*підняв руку до неба*). Боже милий! Ти один бачиш моє серце, переповнене кривавих сліз... Усе я тут покидаю: серце, душу, думки, надії і талан! Тепер я бідніш від старця!.. Зглянься ж надо мною, сиротою безталанним! (*Притуля Олену до серця і довго цілує*).

Олена (*пада навколюшки*). Боже милосердний! Благаю тебе єдиного, з'єднуючого в благаннях всі мої сльози, всі мої думки, осиротілеє серце, в сльозах потоплену душу!.. Приспи, господи, моє серце, доки мій Андрій, моє коханнячко, прилине до мене голубоньком сизокрилим!.. Боже, пораднику єдиний! Уста мої не зможуть вимовити перед тобою мого горенька, слізеньками умитого!..

Андрій (*підняв її і пригорнув до серця*). Богу, богу єдиному покидаю тебе, моя вірна і єдина дружинько!.. (*Цілюються*).

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Хата Стехи, стіл, покритий старенькою скатертю, дві лави, піл і деяке збіжжя.

ЯВА I.

Стеха, Олена і Збірщик.

Стеха (біля столу сидить засмучена). І це ж ви по божому робите,— по людськи?

Збірщик. Ти знаєш, стара, що ми, мовляв, хоч і начальники, а нарешті те ж люди підневольні: ми повинні сповняти те, що вище начальство звелить!.. Ну, а не зроби так, як наказано,—зараз і змінять!.. Та нехай би вже й змінили, як я, то ще й подякував би за це, а он то погано, що ще й в холодну засадять!

Стеха. Беріть одежу, небагато її й зосталось, грабуйте усе!.. Як не зволікайся, як не думай, а не одпихнеш від себе злиднів!.. Чи сьогодні, чи завтра йти по підвіконню з торбами, хіба не однаково?

Збірщик. А що про зятя й досі нема чутки?

Стеха. Нема!.. Вже сьогодні дев'ятий день, як рік минув, а його нема та й нема!.. Вже й кидались ми по ворожках!.. А Олена, то вже виплакалась так, що й сліз у очах не стало..

Олена. Не всі, не всі ще сльози виплакала! Вони є, тільки запеклися біля серця!..

Збірщик. Дивно, дивно!.. (Помовчав). Так таки насправжки кажеш, стара, що грошей нема?

Стеха. Ні, шуткую я!

Збірщик. Я через те, бач, питаю, що інший, хоч ти його печи, або ріж—не дає!.. Нема!..

Стеха. З чого ж би воно взялося? Неначе не знаєте, що весною корівка одійшла; думка була, що ось-ось буде з телям, аж прийшлося у прірву її відволокти. Тепер хлібця ані стеблиночки не вродило!.. Діток, щоб з голоду не попухли, мусила по людях порозтикати,— за шматок хліба та хоч за драну одежу.

Збірщик (зідхнув). Усі ми бідкаємось!.. Ну, що ж мабуть прийдеться описувати?

Стеха. Кажу ж: цінуюте, продавайте, що хоче робіть! Скільки вас вже я не благала, скільки не молила!..

Збірщик. А, та й чудна ж ти людина! Розумієш,—началство! Кажу тобі, що не моя сила, не можу... Як там кажуть: „не допоможе, милий боже, і воскова свічка!“ Коли началство звелить, наказано,—і сповняй! Хоч здурій, або сказись, а сповняй! (Встав). Ну, прощай, стара... Завтра опишемо, та й поцінуємо!.. (Пішов).

Стеха. Дорізували б вже сьогодні, нащо відкладати?

ЯВА II.

Олена і Стеха.

Олена. Мамо! Що ж це з нами буде?..

Стеха. Думай вже ти, доню, а мені вже лихо зовсім памороки забило! Як казали люди, то так, мабуть і є: що покинув нас Андрій на віки вічні!

Олена. Страшно, мамо, страшно!

Стеха. Одна тепер надія на Йосипа Степановича!

Олена. Ох, не кажіть мені про нього, не нагадуйте!

Стеха. Сперечайся, сперечайся, доки під тином не опинишся!..

Олена. І це мати, мати рідна таку раду подає?!

Стеха. Краще сором, ніж голодна смерть!..

Олена (сама з собою балака). Завтра виженуть з хати!.. Куди ж підемо? на вигін? попід тини?.. Де ж ти, Андрію, де ж ти, порадо моя?!

Стеха. Байдуже йому до нас!..

Олена (*ламає руки*). Пекельна ваша мова!.. Отруїть краще мене, ніж маю зламати закон!..

Стеха. Тебе отруїть, а самій куди подіться з трьома діточками малими? Чи всіх повбивати, а потім і самій з кручі униз головою?!

Олена. Не знаю, нічого не знаю, нічого не зрозумію... Спитала б у серця, коли ж і воно мовчить; давно я його не чую, немов воно замерло!.. Неначе крига у грудях сперлася... Одна надія ще тільки живе!.. (*Задумалась*). Мамо, не сумуйте, Андрій вже недалеко, ось-ось незабаром він прийде!.. Сьогодні писар приїхав з города, може є лист від Андрія?.. Побіжу я та спитаю... Серце моє бідне, що ти мені віщуєш: чи горе, чи радість?.. (*Побігла*).

Стеха (*одна*). Бідна, бідна дитино моя!.. Зсушила тебе журба, зв'ялила недоленька!.. (*Журливо*). Чи ми в чім кого скривдили, чи кого прогнівили, що з'явилася така напасть, котра примушує нас до наглої смерті?.. Чи вже ж і досі караюсь я за те, що колись послухала нерозумного дівочого серця і пішла на гріх, за те, що колись покохала нерівню і забувши сором і тебе, боже милосердний, мало не занастила свою душу?.. Карай, карай мене, мій нещасний талане, мало ще, мало покарана! (*Ридаючи падає на стіл*).

ЯВА III.

Стеха і Бичок.

Бичок. Чого ти, стара, що-дня голосиш?

Стеха. Хто чим багатий, з тим і цяцькається...

Бичок. Чув я, що хату твою хочуть цінувати... Шкода!.. Бач дочка твоя не веліла мені і на поріг показуватись, а я таки прийшов; не можу я бачити людину у нужді у горі і щоб не дати допомоги, або ради розумної... А де ж дочка твоя?..

Стеха. Побігла десь, як навісна. (*Зідхнула*). Я вже й думок не приберу, що з моєю Оленкою подіялось? Спершу було і поплаче, і посумує, а потім і схаменється, повеселіша... Перш було схопиться уночі, упаде

перед образом навколяшки і почне молитись; та й молитись, та й молитись, та якось не полюдськи, не молитвами, а по своєму щось таке говоре, що й не розбереш... Я озвусь до неї, то вона й замовкне!.. А оце вже дев'ять день зверх года, і не пізнаю я її, неначе вона не моя дитина... І про бога забула!..

Бичок. Погано, погано! Вже коли про бога забула, то це вже зовсім погано!..

Стеха. Таки ж подумайте, за цілісінський рік, ані вісточки від Андрія... Як не забути за все?..

Бичок. Можна, можна забути за все, тільки не про бога! Он я раз-у-раз пам'ятаю бога, через те й серце у мене таке приязне до людського клопоту!.. Хіба вже й присісти?

Стеха. Сідайте, добродію!..

Бичок. Сяду, государине моя!.. Ох, гріхи, гріхи наші тяжкі!.. Як вже не оберегаєшся, як не обминаєш їх, а не обминешся, бо увесь мир на гріхах стоїть, як на сохах; гріхами вкритий, гріхами вшитий! Поміркуємо, наприклад, об тім, що навкруги нас діється: п'янство, сварка, лайка, грабіж, брат брата обдирає, син батька кидає... Кидають віру, ламають присягу; на бога навіть скаржуться!.. Ох, ох, ох!.. Куди скинеш оком, так на тебе гріхи і посиплються, як град, як горох!.. Бо усі ми винні, кожний за себе і за других... Сказано-ж: „і во гресех роди мя мати моя!..“

Стеха. Ох, грішні ми, грішні!..

Бичок (*помовчав*). Що ж, государине моя, говорила ти з дочкою про мене?

Стеха. Говорила, так що ж: в одну душу—не піду, каже, на гріх!.. Коли б ви самі з нею побалакали, та ще по вченому, то може б вона і послухала вас!..

Бичок. Тобі, государине моя, як матері, якось благопристойніш... А я не посмію, та й поговору людського боюсь!..

Стеха. Я ж кажу, коли б ви тоді по закону думали одружитись з моєю Оленою, то я б її присилувала б до шлюбу з вами!

Бичок. Е, ні, государине моя, від невінчаної жінки більш шаноби! Та й де ті люди, що живуть по закону?

Покажи мені, будь ласка, я ще зроду таких не бачив! Усі ми переступаємо через закон, та ще й як!.. Ти ж знаєш, що я чоловік не сліпий і бачу усе це у книжках, своїми очима бачу, я вже не один десяток книжок перекидав, доки до розуму дійшов! Стало бути, я бачу і розумію гаразд, як воно і що!.. І кажу тобі ще раз, що усі ми переступаємо через закон, увесь мир! Дарма, що я отутечки живу, мов би у закутку, одначе добре бачу, що й по всьому світу діється, мені аби б тільки книгу взяти в руки і одним оком туди скинути, зараз увесь світ і з'явиться перед моїми очима, мов на долоні!

Стеха. Та про це що й казати; усі люди у один голос кажуть, що ви чоловік видющий і до усього знаєте!..

Бичок. Знаю, та ще й добре знаю! Я і чарувать вмію і насилати хворобу і злидні... Тільки я злого людям не шлю! Богобоязливий я чоловік!

Стеха (*озирається*). Чула я, що ви дев'ять субот проти великодніх свят ходили під опуст, поки якусь чорну книгу здобули?!

Бичок. Ходив, государине моя! Я спогляну на чоловіка, оттак крізь пальці, і зразу догадаюсь, чим він і дише! А як гляну на зорі, то вгадаю, що діється за двадцять верстов відціля... До всього я, государине моя, вчений, та ще й не аби як вчений!..

Стеха (*помовчала*). Ну, то посидьте трохи, а я піду її пошукаю, може вдвох чи не присогласимо! (*Пішла*).

ЯВА IV.

Бичок (*один*). Сьогодні знов прийшов від Андрія лист; пише, що ось-ось незабаром прибуде!.. Часом Олена довідається про це, то у мене вже є другий наготові (*Виймає лист*). Осьдечки він! Нехай несе до кого хоче читати, тут добре написано!.. А хіба я мало попереджав старій грошима, та хлібом?.. Та щоб так моє добро і пропало не за понюх табаки... О, ні! Як не вдасться тепер, то знов-куди небудь запроторю Андрія, а ти, Оленко, таки хоч на тиждень, а будеш моею! Та я б задавив би себе своїми руками, коли б

переконався у тім, що з грішми я не матиму чого схочу! На що ж і гроші тоді, на бісового батька вони, коли за них не можна купити весь світ?! Спалить їх тоді, в воду жбурнуть, на вітер пустить!..

ЯВА V.

Бичок і Олена.

Олена (*вбіга запихавшись*). Де лист від Андрія?!

Бичок (*на бік*). Вже довідалась?! (*До неї*). Нема у мене ніякого листа...

Олена. Віддайте, батечку, голубчику, віддайте!

Бичок (*зідхнувши*). Бідна, бідна ти, сиріточко! За цілий рік діждалась одного листа, та й той!.. Жаль мені тебе, дуже жаль... Я хотів затаїти його від тебе, та писар побачив, що із Херсона, та й догадався, від кого він... На, читай, безталанна сирітко; тут твоя смерть! (*Дає лист*).

Олена (*цілуючи лист*). Тут, тут мої мрії, мій спокій, мій талан! О, серце, бідне серце!.. Ні, щасливе серце!.. Тут мій смуток, тут мої радощі!.. (*Розгорнула лист і дивиться в нього*). О, горенько ж моє тяжке, о, боженьку мій! Яка я нещасна, що не вмію і словечка прочитати своїми очима!.. Він, мій милий, пише до мене, балакає зо мною, а я!?. Одне б тільки словечко прочитати своїми очима, і я б половину серця віддала!.. (*Цілує лист*). Дружинонько, світе мій, думка моя!.. Ох, яка ж я безталанна, яка я бідна!.. Я тільки плакати вмію, та ридати, та серце кров'ю обливати!..

Бичок. Цілуй, цілуй свою отруту, пригортай до серця жало гадюки!..

Олена (*не слуха його*). Я піду зараз до писаря, або до дядька Мартина, він мені його прочита!.. (*Побігла*).

ЯВА VI.

Бичок і Стеха.

Стеха (*швидко вбіга*). Що ж там Андрій пише?

Бичок. Краще не питай! Другу покохав, ось що! І не вернуса, каже, ніколи і не сподівайся мене бачити.

Стеха (*сплеснула руками*). Ох, боже ж мій, що ж це у світі діється? Лишенько невсипуче, причепилося ж ти до нас гірш пропасниці!.. Проклятий Андрій, проклятий!! А як же вона його любила, як кохала, як янголи люблять бога!..

Бичок. Та годі тобі, стара, вбиватись; що з воза впало, те пропало!.. Гріх тобі так над однією дитиною пеклуватися і побиватися, а про других забувати; а у тебе їх ще тройко, треба поберегти себе задля того дріб'язку... Що вони будуть без тебе робити?.. Як гороб'ятка без матери, як голуб'ятка без неньки-голубки!

Стеха. Не можу я забути такої зневаги, такої наруги від того недолюдка, Луциперового сина, пекельної душі! Проклятий ти, Андрію, на цім і на тім світі!

Бичок. От Гордій Човгало, той добре розсудив... Адже чула, як поліз до його дочки Христі свататись Максим Луполенко... То ж торік уосени сватався, а це знову сунувся було після Маковія, так Гордій і підніс йому такого гарбуза, що ледве намацав двері,— хотів бити його і старостів!.. Кажуть, що Христия заслабла і не встає, зовсім немощна... Та нехай краще перехворіє, ніж піде за обідраного злидня!..

ЯВА VII.

Ті ж і Олена.

Олена (*вбіга мов несамовита*). Мамо, мамо! рятуйте!! Зрадив, зрадив милий!.. Нема мого Андрія, нема мого сонця! Ох, і гину ж я, гину, як горличка без голубонька!.. Боже, покарай Андрія, пошли на нього невимовне лихо, щоб не мав він ні хвилини супокою, ні жадної хвилиночки світлої!.. Окрути серце його гадиною шипучою, щоб пила з нього кров по рисочці, доки й віку його!.. Оповий його спокій чорною хмарою, влий в його душу вогню пекельного, щоб тліла — не стлівала, щоб горіла і кипіла смолою смердючою!! (*Падає на лаву*).

Стеха. Донечко моя люба, лишенько мені з тобою!

Бичок (*встає*). Прощайте бідолаги! Гірко мені дивитись на ваше горювання, не можу я... сльози мене

душать!.. Тільки не забувайте, що у вас один zostався приятель і повсякчас прихильний до вас: я!.. (*Пішов*).

Олена. Андрію, Андрію, отруто моя! Невже ж ти зрадив мене? Завіщо ж, голубе мій, кате мій?! Дядько Мартин хрестився і присягався, що він од якогось чоловіка чув, що Андрій покохав другу!.. І ворожка гадала і теж сказала, що швидше місяць з сонцем зустрінеється, ніж я з своїм милим... О, як би я хотіла насміятись над тобою і над тією гадиною, що відірвала тебе від мого серця!.. Як же б мені це зробити?.. Не зрозумію! Хіба на гріх піти?.. Страшно, страшно!..

Стеха (*підходить до Олени*). Донечко, донечко, дитина моя люба! Заспокойся ж хоч на хвилиночку!.. Не вбивай же мене своїм жалем!.. Сльозами та смутком не вернеш того, що вже минулося!..

Олена (*підводить голову, підійшла до матери і взяла її за руку*). Мамо! придивляйтесь до мене, придивляйтесь пильно!.. Кажіть щирю правду, як богові святому: чи вже ж змарніла моя врода, зав'яла моя краса? Чи вже ж погасло у очах моїх безкрає чарівне щастя, уста мої стеряли чарівний посміх, чи злиняли чорні брови, личенько змарніло?.. За що ж Андрій мене зрадив?.. Він пише, що покохав другу, кращу і багатшу!.. А я бідна!! А де ж він знайде таке серце?.. Моя краса, мої карі очі, мої уста рожеві,— нащо вони?! Нікчемне, негідне це багатство!.. Та, друга, у гарній одежі, у дорогому намисті, а я у латаній сорочці?! О, постривай же, мій коханий Андрієчку! Уберусь і я у оксамит, та у золото!.. Ідіть, ідіть, мамо, зараз до Йосипа Степановича, нехай йде сюди, нехай зараз несе гроші, та більше, більше грошей! Чого ж ви дивитесь так на мене? Я боялась гріха, бо боялась бога!.. В Андрієвій правді, в його серцеві було все моє щастя, весь мій спокій, всі мої надії!.. Андрій зрадив мене, стоптав правду, зламав слово,— і нема у мойому серцеві бога!.. Тепер я не боюсь гріха, а бідности і злиднів не хочу!.. Не жахайтесь, мамо! Кличте мерщій, мерщій Йосипа Степановича!.. Не я перша, не я й остання! Чим я краща від других?! Ідіть же, ідіть скоріше!.. (*Випиха матір з хати*). (*Павза*). На гріх іду, на поквол людям,

на радість сатані і всім пекельним душам! Зроблюсь відьмою, перекинусь у пташечку малесеньку, у звіря лютого, у комашку,— і знайду тебе, Андрію, зраднику мій, кате мій!.. Геть сльози з очей, геть смуток!.. Смійтесь очі, співайте устоньки! Пісню, пісню! (*Здавлює горлом*). Усі, усі забула!.. не згадаю ні одної!.. (*Згодом*). Згадала! (*Подумала*). Та голосу не підведу... (*Помовчала, потім почина тихо співати*).

В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила,
Нема ж мого миленького } 2 рази
Що я полюбила!..

Ой, немає, і не буде,
Поїхав на Десну.
Рости, рости, дівчинонько, } 2 рази
На другу весну!..

Росла, росла дівчинонька,
Та й на порі стала;
Ждала, ждала миленького } 2 рази
Та й плакати стала!..

(*Говоре*). Та й плакати стала!.. А я й плакати перестала!.. (*Задумалась*). Боже, прости мене!.. В чім прости? В чім я согрішила?.. Не знаю! Андрій!.. Нема Андрія!.. (*Пада навколюшки*). Боже, боже!.. (*Думає*). Як же молитись?.. У голові важко, немов памороки мені забило і розум замурувало кам'яною стіною... Нема в серці ні жадної молитви, і саме серце стерялось!.. Збожеволіла! (*Встає і як сніп звалилась на лаву*).

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Хата Стехи.

ЯВА І.

Олена (*одна, тихо промовляє*). Ось і смерть моя, а я ні крихотки не лякаюсь і не здригнусь... (*Входять Бичок і Стеха з кошиком*).

Бичок. Ну, що, янгеляточко моє, вже заспокоїлась?

Олена. Заспокоїлась... Не плачу і не сумую... а згодом ще й реготати буду!..

Бичок. Позвольте біля вас сісти?

Олена. Сідайте!.. Чого ж ви так здалеку? Сідайте ближче! Знаєте, як у тій пісні співається: „Зелененький барвіночку, стелися ще нижче, а ти милий, чорнобровий, присунься ще ближче!“ Я Андрієві колись приспівувала цю пісню, і вам би заспівала, та не нагадаю... Як ще була зарученою, то, господи, як любила Андрія! Було жду зірочки вечірньої, як пожовкляя травиця слізоньки росяної! Було вистою з милим од вечірньої зірки і до ранньої, цілую, милую його карі очі, його чорні брови. І здавалось мені, що у ту годину все замовкало і замирало, немов закохане, немов зачароване; і небо, і зорі, і місяць білолиций, ніби усміхались і втішались нашим коханням, вітрець боявся подихнути, щоб не сполохати своїм повивом того невимовного щастя; і соловейко німів і затихав, прислухаючись до тих любих речей, щоб завтра їх переспівати на

увесь мир найголосніше!.. Давно, давно це було!.. (До Бичка). Є у вас гроші?

Бичок. Стане, государине моя, на мій вік...

Олена. А на мій?

Бичок. І на ваш стане!..

Олена. Добре тому на світі жити, у кого багато грошей: куди оком скине — усе його!..

Бичок. Так, так, государине моя! (До Стехи). Що ж, Степанидо Михайловно, ставте на стіл що ви там принесли. Здається там усього доволі є: тільки чарки бракує!..

Стеха (порядкує біля столу). І чарку зараз подам.

Олена. Чудно як на світі діється!.. І що мені на думку спало? Г...м! Колись то, ще як я була малою, а вітчим за щось мене побив, та й випхав з хати, а мене він страх як ненавидів, вітчим; багато синяків виносила я після його рук!.. Отто я й пішла собі до ставу, сіла на камені та й плачу... Коли, чую, щось ніби співа, я глянула убік, аж дивлюсь: лежить собі під вербою у холодку якийсь то панич і виспіває, і та пісня навіки запала у моїй душі:

Одному доля запродала
Од краю до краю,
А другому залишила
Те, де заховать!

Чудно, дивно!.. „Те, де заховать!..“ А ще чудніш ось що: учора була я заміжня, а сьогодні не жінка, не дівка! І учора ненавиділа я вас, Йосипе Степановичу, господи, як ненавиділа, а сьогодні, здається ви мені не таким вже гидким та страшним!.. І ніхто ж то не вгада, що завтра буде? Може завтра я вас і покохаю!?

Бичок. Дай господи, дай господи!..

Олена. Персні принесли й намисто?..

Бичок (виймає). Осьдечки усе!..

Олена. Давайте сюди! (Бере намисто). Дороге та блискуче!.. Оця-то блискучість і ламає волю!.. (Надіває собі на шию). Чом же ви дзеркальця не принесли, я б подивилась на себе?..

Бичок. Завтра усе получите!... Вип'ємо з вами, Степанидо Михайловно, а Олені Юхимовні піднесемо канхветів. (Подає їй тарілку з канхветами).

Олена. Ні, і я вип'ю з вами!

Стеха. Чи ти з розумом? Ніколи не пила!..

Олена. А тепер питиму! „Горілка тумà, — зведе хоч кого з ума!“ А мене наведе на розум!..

Бичок. Це не горілка, а ром; я його держу задля нашого станового, він дуже прихильний до цього напиту; навіть з чайком і з кохвієм його п'є, і до страви і після страви... А позавчора ночував у мене справник, так мало не цілу пляшку випив!.. Ну, дай же боже, що б усе було гоже!

Стеха (зідхає). А що негоже, того не дай боже!

Бичок. П'ю за ваше здоров'ячко, Олено Юхимовно! Бажаю вам, щоб ви повік були веселі та щасливі!

Олена. Буду весела, буду й щаслива! За гроші куплю щастя і талан!...

Бичок (частує Стеху). Викушайте!

Стеха. Пошли ж вам боже, чого ваша праведна душа бажає! Ох, батечку, не занепастіть жемоеї дитини!.. (Плаче).

Бичок. А хіба ж бога нема над нами??

Олена. І як вам не сором, мамо, плакати?! Віддаєте мене заміж та й плачете... Наливайте, Йосипе Степановичу, і мені, та — повніш, ущерт! (Випива). Ох, як же запекло, дух зовсім зупинило...

Бичок. Заїжте солоденьким, зараз полегша...

Олена. Ні, ні... наливайте ще!

Стеха. Що це ти, доню?!

Олена. Мамо, не ваша печаль! Лийте, Йосипе Степановичу! (Бичок налива). Повніш! (Випива). Тепер зовсім весела! І горе як рукою зняло! А як Андрій мене сватав, тоді я не пила, дурна була! Ха-ха-ха! Йосипе Степановичу, чому ж ви разом і музик не наняли? Адже сьогодні ми і весілля справимо, чортяка на смітнику звінчає!.. Дайте перстень, надіньте його на оцей палець... А цей перстень (скида з пальця перстень), хай він пропаде, — це Андріїв перстень!.. (Кида його у вікно). Тепер з Андрієм розвінчалася!.. Пийте, Йосипе Степановичу, пийте, мамо, а я вже вдовольнилась!..

Бичок. Оттак краще! Дай господи, дай господи

Олена. Мамо, внесіть мені ту сорочку, що я вишивала Андрієві, вона там у коморі, я її подарую своєму молодому. *(Стеха пішла)*. Йосипе Степановичу! Обійміть мене, пригорніть до серця, та міцно — міцно! *(Бичок пригортає)*. Ох, не так, не так!.. Щоб теплом обдало все тіло, щоб вогнем всю запалило!.. Цілуйте мене солодко, палко! Цілуйте ж, щоб у очах потемніло, щоб серце розжеврилось!.. *(Цілує його)*. Оттак, оттак!.. *(Обніма його)*. Геть! холодні губи, як у мертвеця, лице як лід!.. Ох, який же ви гидкий, гидкіш від жаби!.. *(Стеха вернулася з сорочкою)*.

Бичок. Лице потепліє і губи розжеврються, як пригортатиметься до серця така квіточка, така кралечка. *(Хоче її обняти)*.

Олена *(схопилась)*. Візьміть, Йосипе Степановичу, цю сорочку!.. Мамо, треба молодому хустку почепити... Шкода, нема! Хоч би яку стареньку!.. От такі ми злидні!.. Хіба причепити мотузочку? А я, Йосипе Степановичу, панського роду, буду пити горілку як воду!.. *(Регоче)*. Бачте, хоч злидні ми, а все ж з пихою! Породила мене мати у панському будинку, а виховувала по хлівах, та по ровах. Батько відцурався, мати дочку викохала і до розуму довела, і з розуму звела!..

Стеха. Доню, доню, гріх тобі! Чим ти мене докоряєш?

Олена. Не докоряю, мамо! Я сама не пам'ятаю, що верзу, бо мало випила!.. *(Ухопила пляшку і п'є нахильці)*.

Бичок. Олено Юхимовно, годі бо вам!..

Олена *(віддає пляшку)*. Тепер вдоволь напилася! Зовсім розум пропила... Усе закрутилось перед очима... Ох, як на душі легко!.. Мамо, пора молодим — князю і княгині — постіль слати! Ха-ха-ха!

ЯВА II.

Ті ж і Мартин

Мартин *(обідраний, труситься з перепою)*. Господи вишній, чи я в тебе лишній?.. Як п'ють, то минають, а б'ють, то з мене починають!..

Бичок *(з серцем)*. Чого ти, п'яного, сюди причваляв?!

Мартин. На весілля!.. *(Помовчав)*. П'яногою мене величаєш, перед людьми зневажаєш! А хто ж довів мене до цього?.. Гей, куме, Йосипе Степановичу, стережись!..

Бичок. Ну, годі, годі; не возом тебе зачепив. Сідай!..

Мартин *(сів)*. Мені нічого вже теряти, усе рішив; ще душа є у мене: не торгуйся ж з нею, — до-ро-го заплатиш! Ціни не складеш!..

Бичок. Ну, прошу тебе, — замовчи...

Мартин. Мовчу... *(Схилив голову на руки)*.

Бичок *(до Стехи)*. Почастуйте його, мамо! Позвольте вже вас величати матір'ю?..

Стеха. І вже, яка я мати...

Олена. Величайте, величайте!.. А мене ж як будете величати?..

Бичок. Жінкою моєю, любою!

Олена. А люди, як мене величатимуть?..

Бичок. Частуйте мамо! *(Стеха частує Мартина)*. Яке ж людям діло?

Мартин. Не жалуй, стара! Наливай повніш! Тепер у тебе зять багатий! *(Випив)*. Ром?.. Давно я не пивому!.. Пам'ятаєте, Йосипе Степановичу, як ми ще були приятелями і жили у добрій злагоді... Налий, стара, ще! *(Випиває)*.

Олена *(до Мартина)*. Дивіться, дядьку, якого я собі чоловіка придбала, правда — він ще молодий?..

Мартин. О, ще молодий: перша голова на в'язах!..

Бичок *(на бік)*. От чортяка його притаскала!

Олена *(до Мартина)*. Чого ви такі понурі, та смутні! Дивіться, яка я весела...

Мартин. І я зараз повеселішаю! Налий, стара, ще! *(Випив)*. І ти, Оленко, пий!.. Дурниця все: честь, чесне поводження, чесне життя, душа праведна, чуле серце, — все дурниця! Гроші усьому голова!.. Не загадуй наперед, що буде, а живи тим, що сьогодні є! *(Стеха частує)*. Давай, стара, швидше чарку, поки за серце не вхопило. *(П'є)*. Нехай краще язик задубіє, щоб заці-

піло і зацімівало у голові!.. Нехай буде так, як бог зве-
лить!.. Що ж, я вже й співати почну, так вже до співів
і порива... Підтягуйте мені!.. (*Співають*).

Ой, хто п'є, тому наливайте,
Хто не п'є, тому не давайте,
А ми будем пити
І бога хвалити,
І за вас і за нас,
І за неньку стареньку,
Що навчила нас
Горілочку пить помаленьку!

(*Бичок, співаючи, обнімає Олену і цілує*).

Олена (*одпиха його*). Ох, як гидко мені! (*Ухопивши
пляшку п'є нахильці*). А я буду пить побогато! (*Заре-
готала, мов несамовита і пада додолу*).

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

На кону рублена криниця, хрест дерев'яний і верба, далі ледве мріє
село. Смеркає.

ЯВА І.

Виходять два чоловіки з мішками на плечах, з косами і люльками
в зубах.

1 чоловік. Не піду завтра на сходку, хай йому
враг! Якого я там дідька не бачив? Я краще одпочину.
За шість день так намахався косою, що й не знаєш:
чи кістки там у тебе в середині, чи болячки та пухирі!

2 чоловік. Ну, а як знову накинуть копійки: на зем-
ство, на волость, або на школу, або там ще на які ви-
ребеньки?..

1 чоловік. Нехай накидають,— одну шкуру здеруть,
а не дві!.. Та хіба не однаково, чи та копійка у ке-
шені теліпатимиться, чи піде на общество; папуші тю-
тюну на неї не купиш, так на чортового батька вона?

2 чоловік. Чудний ти!.. Копійка та копійка, то воно
й дві.

1 чоловік. Велика сума! пару волів купиш... Сядемо
та підождемо Гната! (*Сідають*).

2 чоловік. З копійок, брате, вироста копитал!..

1 чоловік. Брехня!

2 чоловік. Чи тобі казав Свирид Напханько, що як,
тягали його до посередника за побите Бичкове просо
так каже, що посередник совітував обібрати глитая за
старшину...

1 чолов. Тоб то Бичка?.. Він і сам вже себе настановив! Хто винен йому гроші, та не оддає, то він і без суда лізе в хату та й грабує!

2 чолов. Забере худобу і одежину, та ще почне улещати: „Не навіки я беру собі добро твоє, одежу сховаю, а худобу у свій двір зажену, щоб ти не пропив; а як роздобудеш грошей,—принеси і тоді забирай своє добро!..“ А де ти їх у врага роздобудеш? Покоми-зишся трохи, посперечаєшся, та й знов до нього з поклоном. Та так і не зглянешся, як виросте така сума, що і діти і внуки не відроблять... (Зідхнув). Має гроші; та ще й грамотний чоловік,—то сила й правда його!.. І де він стільки грошей набрав? Я так думаю, що його і в п'ять тисяч не вбереш!

1 чолов. Може і не вбереш! Чув я, що ніби то він з двірських; із лакеїв, у якогось то полковника служив: так той, як помер, а він і затаїв гроші... Продав бога, тепер і запанував, та й обдира мир хрещений!..

2 чолов. Ох, обдира, та ще й здорово обдира! Хто раз попався в його сільце,—годі вже пручатись! Все село у кориті! Це ще гірш настало, як за кріпацтва!..

1 чолов. Може й гірш...

2 чолов. То все ж таки панові вклонявся, а тепер мусиш кланятись постолові... Тепер так настало,—у кого гроші—то й пан!

1 чолов. І жаба риба, бо в воді сидить!.. Дай лишень тютюну на люльку, бо в мене й на подзвіння нема! (Накладає в люльку тютюну і запалює).

2 чолов. А як він мене оплутав, так навдивовижу! Заслаб у мене позаторік хлопчина мій Дмитро, я, знаєш, бідкаюсь, сюди-туди: за бабами, за шептунами... Коли це рип двері, входить глитаї,—Йосип, поздоровкався зо мною, та мерщій до хлопця і ну біля нього шептати, та вичитувати; далі вийняв баночку з якоюсь мастю та й почав хворого шарувати, шарувати. Що ж ти думаєш: поки баба шептуха пришкандибала, він і одходив хлопця,—ей богу, не брешу!.. Та ото ж з того разу Йосип і почав до мене учащати і почав надавати мені грошей на відробіток, а я дякую та радію,

що господь послав несподівано поміч!.. Подивився б ти, як він було увійде у хату, то так дівора і вкриє його, а він: тому медяника дасть, тому бублика, а іншому копійку!.. (Зідхнув). А як прийшлося відробляти, так я тепер тільки чухаюсь у потилиці, та мовчу; мовчу, бо сам винен... На тім тиждні прийшов до нього та й кажу: „Дайте яку роботу, щоб вже я вам не винен був!.. Зосталось там за мною вісім карбованців...“ Що ж він? „Нема, каже, роботи, нехай на той рік відробиш!“ Я йому і віддавав би їх, коли б були залишні, так де ж ти, голубчику, залишні візьмеш? У-осени прийде саме до скруту, от тоді глитаї і притиряться в гості, ну й муситимеш накинати процент!..

1-й чоловік. Павук, одно слово—павук! Скрізь навкруги розкидав павутиння... І яка б мушка, чи комашка не поткнулась, зараз і заплуталась...

2-й чоловік. Я спершу не раз дивувався, що воно думаю, за знак, що іноді придиба до нього за позикою таке злиденне, таке обшарпане, у латках, та й відкіля придиба? Аж верстов за двадцять... І то я й зорю за ним; як бачу—вертається. Я й перейму його, та й запитаю: а що вхопив у обидві жмені?.. Ось каже, дав, спасибі йому, і показує гроші... Ще й обідом, каже мене нагодував, і аж до ніг мені вклонявся, що здалеку прийшов до нього за позикою!.. А тепер вже я добре все зрозумів: він позиче отакому бідолозі три карбованця на вічне оддання, а той й почне славити: що ось який сердечний чоловік!.. Люди й кинуться до нього за тією позикою, як мухи до меду: і пани, і міщани, і з нашого братчика хазяїни, та дукарі, а йому цього тільки і треба,—тут він і розкида павутиння.

1 чолов. А глянеш на нього збоку, так такого богобоязного з себе вдає, що й!..

2 чолов. Він таки й характерник!.. Я тобі скажу (тихо говоре), що він знається з тим, що в болоті сидить... Та де ж, голубчику, до всього він знає...

1 чолов. Павук, одне слово: „Павук“! Скрізь розкидав своє павутиння!

2 чолов. Він тобі і знахар, і ворожбит, і коновал... і все на світі! Піди до суду,—він там аблакатує, на

сходці скаже слово, та ще як з ванголя додасть, так всі і замовкнуть, неначе їм роти позашпаровувало!.. Увійде у церкву — і там він старший, навіть від попа: усім дякам порядок дає! І старшина у нього під п'ятою, і становий під пахвою!.. Я чув, як він казав старшині: „що воля, каже, простому чоловікові непотрібна, він, каже, не вміє нею користуватись. Клітка йому потрібна, та ярмо! Коли ти, каже, бажаєш добра темному людові, то й держи його на уздечці, як коня!“

1 чолов. А може воно справді так треба?

2 чолов. (згарячу). Брехня! Як то можна?

1 чолов. (помовчав). Павук, — одне слово: „Павук!“

2 чолов. А як ловко те павутиння розкида так навдивовижу: „я, каже, перший зарятую чоловіка, а не дожидатиму, доки то він ще посміє до мене прийти та вклонитись, бо инший, каже, є такий гордий, що він охітніше помре з голоду, або удавиться, ніж попросить... Та ще, кажучи, аж тричі перехрестився, та ще таким великим хрестом, — от ей богу!.. Як тільки, каже, почую, що такому гордому пригода трапилась, мерщій сам біжу до нього і благаю і вклоняюся, щоб прийняв від мене поміч...

1 чолов. Мудра, мудра голова!..

2 чолов. А як, каже, зарятую я його раз, то вже він удвоє повинен мені віддячити!.. І зараз додасть з ванголія: „Воздай, каже, десятирицею!..“

1 чолов. Цеб то у ванголі так стоїть?

2 чолов. Еге-ж!..

1 чолов. А хто його зна, чи стоїть воно там, чи ні?!

2 чолов. Звісно, ми сліпий народ, — неграмотний!

1 чолов. І я йому винен: три двадцять!.. Завтра віднесу, — хай йому враг, з його грішми!.. Вже вдруге мене не пійма: одно через те, що я горілки не вживаю, а друге...

2 чолов. І Мартин Хандоля теж горілки не вживав, а як піймався у лапи глитаєві, — розпився і звівся ні на що! Жінка з дітьми пішла у найми, а він був у шинкаря за попихача з десятої чарки... доки дуба не дав!.. Лікар, як полосував його, то казав, що горілка у ньому занялась.

ЯВА II.

Ті ж і 3-й чоловік.

3 чолов. А ну, рушаймо додому!..

2 чолов. (піднявся). Чого там так довго забарився?

3 чолов. Та там докосив Бичкове просо!

2 чолов. А ти багато йому винен?

3 чолов. І не питай! Дістанеться батьківщина і дітям, і онукам!..

1 чолов. (піднявся). Ні, мене не пійма вже удруге!.. (Пішли).

ЯВА III.

Дівчата, ідучи з поля, співають; у всіх граблі за плечима, у иншої торбинка у руці, у другої рядно на плечі, деякі позаквітчувані польовими квітками. (Співають).

Над моїми воротами
Чорна хмара стала,
А на мене молодую —
Поговір та слава.
А я тую чорну хмару
Рукавцем розмаю,
Перебула поговори,
Перебуду й славу.
Тече річка невеличка
З холодного краю,
Нема мого миленького
З-за річки Дунаю.
Росло, росло та й пожовкло
Зеленее жито,
Нема мого миленького —
За Дунаєм вбито.
Тече річка невеличка,
Бережки заносе,
Молодая дівчинонька
За милим голосе.
Тече річка невеличка

Та нехай всихає,
Не покине козак дівку
Що вірно кохає! (*Проходять*).

ЯВА IV.

Стеха.

Стеха (*вийшла і озирвається, підійшла до криниці й зупинилась*). Тут, тут його дождатиму!.. Він скоро повинен бути. Чула я сама, як розказував якийсь чоловік проїжджий, що обминув Андрія по цей бік Миргороду... Чого ж він іде до нас. Мало ще горя надав, так хоче у вічі посміятись... Тут тебе дождатиму... Не допустю тебе до Олени, ні! Своїми старими руками тіло твоє розшматую, стопчу ногами...

ЯВА V.

Виходить молодиця, у неї на одній руці дитина, на плечах клумок і колиска, другою рукою веде малого хлопця, позаду її дівчина год дев'яти волоче граблі.

1-ша молодиця (*озирнулася на дівчину*). Знов волочиш граблі? Кажу тобі: візьми граблі на плечі, бо зуб'я поломаєш!.. (*До хлопця*). Та не опинайся-бо, Степане, іди швидче! Ондечки й хата наша... Он череда йде до ставу... Прийдемо додому, здою коровку, дам вам молочка...

2-га молодиця (*гука з-за лаштунків*). Свахо Гапко! Та подождіть, чого бо ви так поспішаєте?..

1-ша молод. Еге, добре вам, що у вас є кому за ху-добою приглянути, а мені ж то ще треба проти череди: йти і овечат одбити з отари і каченят з ставу пригнати...

2-га молод. (*вийшла з клунком, торбиною і граблями*). А чоловік що робитиме?

1-ша молод. (*сміється*). Ге, дайте покій з моїм слинявим... Йому тільки до хати доплентатись, то зараз і заляже спати, мов ведмідь у берлозі, і вечеряти не добудишся!..

2-га молод. А у мене чоловік за всіх пеклується я прийду додому, сяду на лаві, оттак руки згорну і за холодну воду не візьмусь.

1-ша молод. (*сміється*). Кому яке щастя!

2-га молод. (*сміється*). Нехай господарює, а я буду панувати! (*Побачила Стеху*). Дивіться, дивіться, свахо, ондечки хтось то стоїть! А хто то?

1-ша молод. (*пізнала Стеху*). Та нехай їй лихо! Хіба не пізнаєте хто? (*До дівчини*). Не дивись, Яринко, на неї, бо гріх!

2-га молод. Перекупка, що торгує дочкою!.. Ач, яким гарним платком закуталась!..

1-ша молод. Він їй дешево дістався!.. Зовсім би пані, та шкода — хвіст закаляний!.. (*До дівчини*). Не дивись, кажу, на неї, бо битиму!..

2-га молод. Хто б мене продав, як би я сама не схотіла. А так вже, яка мати, така й дочка!..

1-ша молод. „Яке сім'ячко, таке й зіллячко!..“ (*Глянула на село*). Ондечки і коровка наша! Як біжить до хати!.. Маню, маню, маню!.. (*Пішли*).

Стеха (*одна*). „Яке сім'ячко, таке й зіллячко!..“ Кленіть, ганьте, паскудьте!.. Ох, люди, люди!.. У звіря лютото швидше з'явиться жаль, у гадини холодної більш знайдеться тепла у серці, ніж у вас!.. Дітям забороняють дивитись на мене! Гріх, гріх! І душу живу гріх загубити, і жити гріх! (*Ридає*).

ЯВА VI.

За лаштунками гомін, регіт, свист. Далі виходять

1-й з парубків. А ну, затинай „Дуба“. Чи до-танцюю до села? (*Починають пісню, один парубок при-співує*)

Ой дуб-дуба, дуба, дуба,
Ой дівчино моя люба,
Набрехали на мене,
Що я ходив до тебе,
Черевички купував,
Хвиги-миги дарував,
Стрічки прості і шовкові,
І чоботи сап'янові,
Хустку гарну, хвартушину

І спідницю, й корсетину,
 І намисто, і каблучку
 На біленьку твою ручку.
 Який батько, такий син —
 Виносили з діжки сир;
 До рябої кобили
 На зальоти ходили,—
 По під тином коло саду
 Біжить дівка з винограду,
 А за нею її мати
 Біжить дочку переймати:
 „Вернись, кажу, чи ти чуєш?
 Куди ж ти так чимчикуєш?“
 „На вулицю моя мати
 З парубками жартувати“.
 Танцювала, дріботіла
 Доки спати не схотіла,
 Прокинулась да по хаті
 Пішла знову танцювати,
 І ногами вибивала,
 І словами примовляла:
 „Сюди-туди, паруб'ята,
 В мене хустка квітчата
 І спідниця із китайки,
 Хвартушина з коломайки!
 По базарю я ходила
 Черевики там купила.
 Хлопці, хлопці, всі до мене,
 Чорні бровенята в мене“.
 Ой, дуб-дуба-дуба-дуба!..
 (Проходять).

Стеха (одна). Співайте, танцюйте, щоб живіт одурить; бо дома злидні чекають! Повечеряйте хліба та води з хлібом, подякуйте господеві за його щедру милість до нас!.. І вийдіть на вулицю і знов заспівайте, і загуляйте, і злидні забудуться!.. Живучий люд, живуча молода сила: хліб та вода,—от і вся їда! Завтра знов за тяжку працю, на гаряче сонце, на спеку спину гнути, ніженьки томити, рученьки мозолити, кри-

вавим потом умиватись!.. Веселе життя!.. (Задумалась). Багато людей родяться і помирають у нужді та в злиднях, а й не нарікають на свою долю, тільки я грішниця не стерпіла забарної голодної смерті, тільки я лякалась убожества і задумала підвести на гріх рідну свою дитину... Дочка збожеволіла, а я мов неприкаяна тиняюсь, мов звір, визираю Андрія, щоб помститися на йому за мою Оленку!.. Проклятий Андрію, пекельна душа!.. Через тебе й я загинати мушу!.. О, боженьку, милий, покарай же мене, покарай!.. (Падає перед хрестом, за лаштунками чути пісню. Стеха пізнала голос Андрія і мов збожеволіла). Співає, радіє, що смерть з собою несе! О, боже, дай мені сили розшмагувати ту гадину!..

ЯВА VII.

Андрій (співа за лаштунками і вже укінці виходє на кон).

Щука риба в морі
 Гуляє доволі
 А удовин син хороший,
 Та нема йому волі.
 Тільки ж йому волі,
 Що в чистому полі.
 Осідлає кониченька
 Та гуляє доволі.
 Гуляє, гуляє,
 Ніхто не питає,
 Та тільки ж йому сизий соколенько
 Над головонькою кряче.
 Сизий соколеньку,
 Ти високо літаєш,
 Чи далеко мого сина
 В ватазі видаєш?
 Твій син на могилі
 Коня попасає
 Та тільки ж йому сизий соколенько
 У головоньці ськає!

Андрій (одягнений по-дорожньому, з клунком за плечима і з палицею, зняв шапку). Слава тобі, милосердний, що довів мене благополучно до рідного села! (Приглядається). Щось стоїть! Невже Олена? Я писав їй, щоб у суботу сподівалась мене бачити!.. Оленко!.. Ти?..

Стеха (підходить до нього). Ні, це я, мій любий зятю!..

Андрій (зрадив). Здрастуйте, пані матір! А чого ж Оленка не вийшла? Може хвора, заслабла. (Хоче поцілувати її у руку).

Стеха (відпиха його). Геть, іроде!

Андрій. Пані матусю, що це з вами? Кажіть, кажіть, у вас щось страшне на думці?..

Стеха (остовбеніла). Ні, це не Андрій, це мара!..

Андрій. Бог з вами, пані матусю! Придивіться на мене, хіба ж я так змарнів, що не пізнаєте?.. Та й як же не змарніти? Тяжка робота, аж заслаб був, і таки за Оленкою дуже скучив; здається, що як би мав силу, вітром би полетів! Я й не знаю, що зо мною буде, як побачу свою вірну, свою любую дружину?!.. Ходім, мамо, швидше додому, серце поривається і як не вискочить з грудей!.. Що, дуже зраділа, Оленка, як прочитала лист від мене? Мамо! Мене, спасибі, мій хазяїн навчив добре грамоти: я й перш трохи знав, а тепер можу записати у книгу усе, що є в хазяйстві, і на щотах добре знаю містку!.. Та що це з вами?!

Стеха (мов збожеволіла). Одурено нас, обморочено!.. Пропаші, пропаші! (Швидко побігла).

Андрій. Що таке?! Кого обморочено, хто пропаший? Побігла... Куди ж це вона? Треба додому швидше, чи не трапилось чого з Оленкою! (Швидко пішов).

ЗАВІСА.

ДІЯ П'ЯТА.

Хата Бичка: велика кімната, як у панськім будинку, дерев'яні дзиглики. Стіл, покритий килимовою скатіркою, у кутку „божниця“ і дві лампадки горять.

ЯВА I.

Бичок (ходить по хаті). Думаю, думаю, і ні над чим не зупинюсь!.. Ніколи мені ще не доводилось бути у такій пригоді, як тепер; не сьогодні-завтра повинен Андрій прийти... Треба б її як-небудь з хати спровадить, а самому б на який час куди-небудь поїхати, або що, поки все те уляжеться та втихомириться... І як ти її спроводиш, коли вона зовсім стерялася?.. Цілісінький день і ніч все щось балакала та реготала, або почне голосити... Да так голосить, аж луна по хаті йде!.. А учора мене мало не задавила; як ухопила за горло: ледве, ледве руки їй розняв... Написав сьогодні до станового; прошу у нього совіту і поради... Чорт мені надав пустить її до себе: хай би собі сиділа у матерній хаті, певніш би діло було!.. Увесь вік розумно робив діла, так кінці ховав, що й наймудріший не розплутав би, а під старість такого натворив, що вже й не знаю як і викрутитись!.. Якщо становий не приїде, поїду сам до нього і там вже якось він мене порадить!.. (Ходить). Отак третю ніч ходю, як вартовий, боюсь і прилягти, щоб часом сонному чого не поробила!.. Ну, наробив халепи; ускочив аж по самісінькі вуха!.. Правду кажуть: що кого бог хоче покарати, то перш усього памороки одіб'є!.. І як це сталося, що вона вперлася

в мою хату, я й не зрозумію!.. (*Підходить до бокових дверей і заглядає*). Лежить, може заснула? (*Одходить*). Просив сусідніх молодичь, щоб прийшли до мене на ніч і гроші обіщав заплатити, коли ж усі жахаються від неї!.. Ну, скажуть би, що вже невчений я на цій погані!.. Ні, скортіло на старість! Мало ж бідкався хоч би з своєю жінкою, доки вона не вкрала у мене двісті карбованців, та не втікла... І голодом її морив, і в льох запирав, і посеред зими у ополонці купав, і бив і... таки привів до того, що втікла!.. Тепер ще гірша халепа!.. Ну, помороч, Йосипе, голову, розміркуй!.. Ні, вже зарік дам, доки й віку мого,—не залицятись до того проклятушого зілля, до гаспидських молодичь! Коли-б господь допоміг цього лиха збутись,—поїду на прощу у святий Київ, пожертвую аж двадцять п'ять рублів на монастирі!.. Вже сьогодні аж дві лампадки засвітив, щоб господь хоч трохи її заспокоїв... І хоч би тобі лялечка у подвір'ї!.. Одного робітника держу, та й той у степу,—коней пасе... Розір мені з нею!.. Зв'язався з д'явольською дочкою і тепер такий розход, що й сказати страшно!.. Що-дня лампадки світю, що-ночі дві свічки горять... і не приведи господи!.. (*Падає навколошки перед образами*). Боже милий, напути мене у такій пригоді! Визволь мене, милосердний, із цієї оказії! (*Тихо молиться*).

ЯВА II.

Бичок і Олена.

Олена (*тихо увійшла*). Яку чудну іграшку видумав Андрій; заховався, а ти його й шукай! Усі закуточки обходила—нема! Я спала, а він підійшов крадькома та й поцілував мене, а сам і заховався... Ач як гаряче поцілував, усе лице пашисть... Знайду, знайду тебе та й пригорну до серця... Щільно, щільно обійму руками... Де ж це він? (*Побачила Бичка і кидається до нього*). Андрій!..

Бичок (*з'ляком*). Бог з тобою! Де ти тут Андрія бачиш?

Олена. Він тут! Я зараз чула його голос! (*Тихо промовляє*). Цить, мовчи!.. Ми його одуримо!.. Ходім, ходім зо мною, я знаю де сховатись...

Бичок. Опам'ятайся, від кого нам ховатись?.. Краще стала б навколошки, та помолилась богу. Він оджене від тебе злого духа! Ти давно не молилась і через те тобі не знати, що сниться...

Олена. Хіба я сплю?

Бичок. Кажу тобі: помолись богу, та й не буде тобі нічого такого ввижатись!

Олена (*дивиться довго*). Чуєш, як щось у комині гуде. То відьми прилетіли за мною, кличуть з собою на бенкет! (*Зриває з себе платок*). Розпатлай мені волосься, давай швидше метлу!.. Пора, пора летіти!.. А гроші дай сюди, я заховую так, щоб ніхто не знайшов!.. З грішми добре жити, а без них краще пропасти!.. (*Шукає*).

Бичок (*на бік*). Що мені з нею робити? Побіг би кого небудь покликав, та страшно її покинути, щоб часом ще хати не підпалила!..

Олена (*біжить до Бичка*). Осьдечки, Андрієва правда, ось у жмені держу!.. не дам тобі!..

А вже тая правда
Та кривою стала...
А вже тая чорнявая
Тужить перестала...

Де мое дороге намисто? Де мої персні? До Андрія поїду, наряджусь як пава, як краля, і в вічі йому зарежусь!.. (*Показує рукою*). Дивись, дивись, як його коханка-полюбовниця на мене боязко дивиться!.. Чого ти так на мене визвірилась?.. Візьми його, голубко, собі, я тільки за тим і прийшла, щоб поглузувати та насміятись над вами обома! (*Ховається за Йосипа*). Осьдечки мій чоловік!

Я за нього затулюсь, затулюсь,
Та й нікого не боюсь, не боюсь!

Прощайте, залишайтеся здоровенькі, та не згадуйте нас лихом! Ха-ха-ха! Йосипе, швидше додому, там дитина мала плаче, треба її нагодувати, а то мати наго-

дує її боговінням, та глевким лободяником! Бач, бач, вже й подавилось! Мамо, мамо, що ви робите? Дивіться, вже дитина посиніла!.. Знаєш що?.. Купи мені синього на спідницю!.. Синього, синього, такого, щоб аж очі у себе вбирало!..

Бичок. Опам'ятайся, Оленко! Що мені в світі божому робити?..

Олена. Спать, спать!.. Лягай, милий, спати, а я цілосіньку нічку не спатиму, та плакатиму. Пам'ятаєш Андрію, серце, як я тебе в дорогу виражала? Пам'ятаєш, серденько, як я тобі плачучи співала?.. Забула, як вона на голос...

Лягай, спочинь, мій миленький,
А я постіль постелю:
Треті півні заспівають,
То я тебе розбудю!

Забула голос! Пам'ятаєш? Бач, з журби за тобою усе позабувала. *(Промовляє чуло)*.

Та вставай, вставай, мій миленький,
Годі тобі спочивать,
А вже ж твої вороні коні
Та й посідлані стоять!

Ох, пригорни ж мене, зогрій моє замерзле серце біля твого теплого серця! *(Пригортається до Бичка)*. Ох, як же мені любо, як мені тепло! *(Одскакує)*. Стривай, нагадала!.. Під перелазом, проти Бичкової хати є криниця... у тій криниці сидить жаба, зелена-зелена! То не жаба, не вір, то Йосип!.. Стережись!.. Ох, не ходи туди!.. Чуєш, як вона скрегоче?.. Скинь її з мене!.. Впила в тіло, кров п'є!.. Стривай, я її вб'ю!.. *(Вхопила палку і кидається до Бичка)*.

Бичок. Бог з тобою! Що ти робиш?!

Олена. Ох, холодна, холодна жаба! Скинь її, скинь!..

ЯВА III.

Ті ж, Андрій і деякі селяни.

Бичок *(з ляком)*. Андрій!

Андрій. Я!.. *(Помовчав)*. Не сподівались гостя? Вибачайте, що трохи спізнився: довго шукав своєї хати,

та ледве потрапив у вашу!.. Може сполохав вас, то вже не гнівайтесь, Йосипе Степановичу!..

Олена *(з криком)*. Хто це?.. Хто це?.. Андрій! А де ж та розлучниця, отрута моя, твоя полюбовниця?..

Андрій. Хто ти, молодице, ти мені щось не по знаку?.. Скидаєшся трохи на мою Олену, тільки щось дуже гарно зодягнена і простоволоса!.. Ні, це пані якась, а не моя Олена!..

Олена *(здавлює голову руками)*. Що таке? Де я? Мозок висох!.. Порожне у голові!.. Давить мене... стискає кліщами залізними!.. Сперло у грудях!... *(Дивиться пильно на Андрія)*.

Андрій. Чому ж ви, Йосипе Степановичу, не просите сидати?.. А я більш двохсот верстов пішки пройшов й дуже стомився!.. Поспішав до вас на весілля!.. Кого ж це ви висватали?.. Спасибі вам, велике спасибі, і за вашу приязнь, і за щиру пораду, і за вашу прихильність до моєї жінки!.. Велика вам дяка, чесний ви чоловік! Взяли мою жінку, розірвали моє серце, пошматували мою душу, соромом покрили мою голову!.. Одне тільки нечесно: не вітаєте мене і не дякуєте!..

Бичок. Я твоєї жінки не держу, бери її хоч зараз.

Олена *(шепче)*. „Бери її хоч зараз!..“

Андрій. Як же це так?! Натішилися, а тепер бери?

Бичок. Я її не силою взяв...

Андрій. Сама б то на гріх пішла?!

Бичок. Сама...

Андрій. Не вірю!

Бичок *(помовчав)*. Чого ж ти ще від мене хочеш?

Андрій. Поради! Радили ви багато разів, порадьте ж в останнє, як мені тепер бути?.. Ви чоловік вчений, письменний!.. Де ж листи ті, що я писав до Олени?

Олена *(про себе)*. „Листи писав до Олени“... Андрій пише: „покохав я другу, кращу і багатшу“, пише, що вже ніколи не вернеться... „Не сподівайтесь, каже, мене бачити ніколи!..“ Я й не сподівалась...

Андрій. А!.. Тепер я все зрозумів! *(До Бичка)*. Пекельна душа, сатана!..—Вдовольняй же себе до кін-

ця!.. Візьми ніж, удар мене ось сюди!.. (*Розхристує груди*). Доканай моє тіло, душу мою ти вже вбив!..

Олена (*сплеснула руками*). Андрій! Андрій!.. (*пада мертва*).

ЯВА IV.

Ті ж і Стеха

Андрій (*спокійно*). А ось і порадиця, рідна ненька!.. (*До Стехи*). Поможіть пані піднятись; бачте пан і з місця не зворухнеться! (*Показує на Бичка*). Ач, як навчилася падати, наче й справді зомліла!

Стеха. Доню, доню моя! (*Припада до Олени*). Вона мертва!!

Андрій. Мертва?.. Ні, то вона прикинулась мертвою!.. (*Одпиха Стеху*). Одійди стара, годі вже вам мене морочити!.. (*Нахиляється над Оленою*). Померла!.. Померла!.. Ні, ні, не вірю!.. Олена!.. Оленко!.. Не лякай мене, я з пересердя одпихнув тебе, з великого жалю я зневажив тебе!.. Оленко, прости мене!.. Промов хоч словечко!.. Одкрій оченята!.. Дивись, це я перед тобою, твій любий, твій коханий!.. Боже, боже!... Навіки закрились оченьки, склепились рожеві вустоньки, замовкло серце!.. А хто ж мене тепер привітає, сиротину, хто дасть мені порадоньку, хто посумує?.. Олено, Олено!.. На кого ж ти мене покинула? (*Припада до неї, голосе, далі підняв голову і довго дивиться в лице її*). Холодний, сухий, страшний погляд!.. (*Схопився*). Люди добрі, мир хрещений! Дивіться, дивіться, як знущаються над нами ті, що святе письмо своїми очима бачуть; ті, що правдою торгують і бога купують!.. Дивіться, у нього повна хата образів та лампадок!.. Церква — не хата!.. Він і богу молиться по тричі в день, і поклони б'є, і цілу обідню вистоює навколюшках!.. А ми — сліпий народ, як небудь лоба перехрестимо і в церкву не вчащаємо, через те не вмієм так праведно по божому жити!.. (*Пристає до Бичка*). Порадь же, богопродавче, як мені з тобою порозумітись?!

Бичок (*з ляком*). Рятуйте, хто в бога вірує!

Андрій (*ухопив Бичка*). Ти мене рятував увесь вік, я ж тобі віддячу! (*Ухопив ніж з столу і порснув його в бік*).

Бичок (*пада*). Ох, боже милосердний! За що я погибаю? (*Помира*).

Андрій. Що, мітко? Рука не схибила! Тепер, люди добрі, беріть мене, в'яжіть, закуйте у залізо!.. Я — мервець!..

Стеха (*пада йому до ніг*). Ох, убий же мене, убий, мій синочку!.. Я винна більш усіх!.. Ох, убий же, убий мене!..

Андрій. Тебе убити? Рука не здійметься на таку грішницю, на таку гадину!.. Зоставайся на поквол та на глум всьому хрещеному мирові!.. (*Припада до Олени*). Горличко моя! На кого ж ти мене покинула на цім холоднім, зрадливім світі?..

ЗАВІСА.

Вища Науково - Репертуарна
Рада Головлітосвіти НКО
УСРР до вистави дозволила
(17/VII 1925 р., літ. А., № 4341).

ДОКИ СОНЦЕ ЗІЙДЕ—РОСА ОЧІ ВІЇСТЬ

Драма в 4-х діях і 5 одмінах

ЛИЦЕДІЙ

Олексій Дмитрович Воронов, поміщик, капітан в одставці,
літ 65.

Наталія Семеновна, його жінка.

Борис, син їх.

Владимир Петрович Горнов, студент агроном, приятель
Бориса.

Антон Завада, бувший кріпосний.

Оксана, його дочка, на 19 році.

Максим Хвортун, бувший кріпосний, стрілець і швець.

Степан Когут } Парубки.

Охрім

Гордій Поваренко, городянський швець.

Скубко, писар.

Текля

Соломія } Дівчата.

Катря

Парубки й дівчата.

Діється між 1862 — 1865 роками.

ДІЯ ПЕРША.

Вид села. Став, гребля, млин і т. д.

ЯВА I.

Текля, Соломія, Катря й дівчата.

Катря. Ох, сестрички, матіночки, куди ж ми оце забрели? Тут так страшно.

Текля. Тю навісна! Чи не страмовище! Та ось-дечки ж слобода. Сотні ступенів не одійшли від хати, а їй це здається вже за край світа!

Соломія. Воно таки й справді смерком тут небезпечно. А все ти, Текле, ідем та ідем, а ми за тобою, як вівці за цапом: от, їй богу, що правда. Задля чого ти нас сюди завела?

Текля. Тут буде на греблі диво!

Дівчата. Яке диво?

Катря. Кажуть люди, що у тім млині що-ночі мелють.

Текля. Брехня; правда, що мелють, тільки не що-ночі, а проти Великодня та проти Зелених свят. Батько мої сами бачили.

Катря. Ох, не розказуй же, сестричко.

Текля. Мій батько бачили й тих, що мелють, бачили своїми очима. Такі, кажуть, чорні, чорні, аж вилискуються, а з очей та з рота, полом'я так і палить...

Дівчата. Годі бо тобі плескати.

Текля. А ондечки та скеля, біля котрої позаторік чумак утопився!

Дівчата. Почала вигадувати.

Текля. Я бачила, як його й з води витягали, такий синій! Ходімо гей дівчата аж туди. А глянь, Катре, що то пливе.

Соломія. От таки намаглася полахати! Глянь, Катря аж тремтить.

Текля. Великий мені клопіт.

Катря. Бо коли б тобі таке трапилось, як мені!

Текля. Що таке? розкажи.

Катря. Страшно розказувати. За мною оце проти середі бенеря гнались.

Текля. Чи й справді? Стривай, бесурко, здасться тобі у знаки та бенеря! Давайте скупаємось, дівчата!

Дівчата. Отакої ще вигадай!

Соломія. Хіба не чула, що тут по захід сонця разураз водяник бовтається...

Текля. Я водяника не боюсь.

Дівчата. Не бійся, та стережися.

Текля. Хай! Отже навдивовижу вам буду його дратувати.

Водяник, водяник,
Дам тобі медяник,
Покажись з води
Аж до пів борода.

Охрім. Ось я зараз! (Дівчата побігли).

ЯВА II.

Входе Охрім.

Охрім. Ач, як дременули урозтіч, неначе ті кози! Тю-тю навісні! Верніться бо сюди! Це я, Охрім!

Текля. Чи й справді то ти, Охріме?

Охрім. Та уже придивись! Водяник же, звісно, з бородою й увесь в куширі.

Текля. Справді це Охрім.

Соломія. Оце ж нехай тобі всячина, як ти нас налякав. А Катря то мало що не зомліла, от ей богу що правда. Заспокойся бо, це ж Охрім, ось придивись!

Катря. Ох, дух мені зовсім забило!

Охрім. І вигадують же чорт батька зна які ви-грашки,—одна одну полахати.

Катря. Це ж все Текля намоглася.

Текля. Навіщо б мені здалося тебе полахати?

Охрім. Це вже я знаю навіщо.

Текля. Справді? Ох, який же ти догадливий!

Охрім. Та не поможеться.

Катря. Я вже й не знаю, що я тобі, Текле, заподіяла.

Охрім. Як що? Їй всі дівчата заважають: теперечки ти зо мною стоїш, учора й позавчора теж стояла. Ну, а це їй голки у печінки.

Текля. Ой який же хорошун! Ох, рятуйте, сестрички, бо збожеволю від заздрости.

Охрім. Ой не регочи, ой не скаженій. (До Катрі). Чого бо ти й досі тремтиш?

Текля. Приголуб її та міцніше притули до серця, то вона зараз і одійде.

Охрім. І приголублю, а тобі ж що?

Текля. Аж нічогісінько! Сьогодні пригорнеш її, завтра другу, а там третю.

Охрім. Що ж то я такий хвойдник, чи дурисвіт?

Текля. Розжуй, коли зуби цілі. Утри слини своїй кралі, бо ондечки які сережки попустила через губу!

Катря. Сама ти слинява!

Охрім. Плюнь ти на неї!

Текля. Заплач тонкослизько! Гляньте, сестрички, яка гарна пара стоїть, мов намальовані. А вона? Вона як рожа!

Охрім. Відсахнись ти, сатано! Чого ти в'язнеш до дівчини?

Текля. А вона тобі вінчана, чи як?

Охрім. Хоч вона мені й не вінчана, а тебе я й без попа поблагословлю сьогодні по потилиці!

Текля. Руки покорчить, ось що!

Охрім. Тьфу!

Текля. І тобі тьфу!

Охрім (Катрі). На, насіння!

Текля. Дай же й мені.

Охрім. Під церкву з довгою рукою.

Текля. Ой, які ж дорогі гостинці! Аж у печінках мене лоскоче від заздрости!

ЯВА III.

Степан. Бач куди їх лихе занесло! А все це Текля керує! Ото вона за тобою, Охрїме, так зорить, певно постерегла, що ти пішов у Купріяновку, так вже й на зустріч тобі вибігла.

Охрїм. Хай вона пропаде, анахтема!

Текля. Може й зорила, доки дурною була!

Охрїм. А тепер порозумнішала? От і слава богу, що хоч одною дурною менш буде на селі!

Текля. Не печалуйся! Дурний заступив порожнє місце.

Охрїм. Ну й дівчина! Настояще срібне золотце!..

Текля. І я ж кажу, що настояще!

Гордій. Довольно остроумная баришня!

Степан. А чи по знаку дівчата вам оця проява?

Дівчата. Хто ж це?

Текля. А я відразу пізнала! Це ж Гордій Поварів?

Гордій. Он і єсть, Гордій Микитович! Я сїйчас тільки што з города прикатил з колокольчиком. Мое поштеніє, баришні!

Текля. Благодаримо вас!

Дівчата. Що? Поштеніє? баришні?

Гордій. А то как же? Ну, мамзелі, когда желаете по німецькому. „Без привету, как ответу бить нельзя“. У нас, у городі, значить, как зберуться на проминаж, чи по-вашому на вулицю, сїчас один другого за руку, „мое поштеніє!“ І з баришнями такой тошно хвасон. Ну, у вас на деревні совсем другой порядок! Так недаром же сказано: „деревня как деревня, а город как город!“

Текля. Від наших парубків навряд чи діждешся городського звичаю!

Охрїм. Ні, у нас, як людині, і людське, а свині, то і честь свиняча!

Гордій. Позвольте на спор об етих словах! На какой счот ви ето отдираєте ети самїї категорїї?

Степан. Мели, бїсе, чорт тебе второпа!

Дівчата. Сидів би там з своїми мамзелями у городі.

Гордій. Вот так порадошное воспитаніє; как паеду в город, в тот же секунд об'ясню всем кавалерам і баришням, что какая значит глупая политика на деревні.

Охрїм. Чого ж це ти притютюрився до нас?

Гордій. Такой я иміл свой каприз, штоб приїхать, желал повидать тятеньку, маменьку і приїхал.

Охрїм. Тут тебе тільки й бракувало.

Гордій. Нечаво не кстати задаваться, нечаво наводитъ тень на глянец!.. Ми пожалуйте і сами з усами, только вот нос не оброс.

Степан. Перестань вже белькотати!

Гордій. Я не белькочу, а перед всяким смело могу оправдать свой хвантаж. Я превзашел слава богу увесь термин по шведському званію, так і у розговорах усякому носа утру, не то што? Может бить, ви сумліваєтесь у моем значенїї, так я хоч сїчас в заклад об моем положенїї. Я имію аттестат, што могу ботінки на корках і на двойной подошві. Та хоч на американської, так не іспужаємося! Вгодно, так й бакфорти по новому хвасону? Я не халамидник какой!

Степан. Тебе возом, чи як зачепили?

Гордій. Я об'явленіє вам роблю, што я не какой небудь жулик, і мастерной человек, во што! Ви гньоте на то, штоб баришні ваші панїмали аба мне напротив і даже с насмешкой, ну ми тоже можем говорить не по хуже.

Степан. От разпустил губу!

Гордій. Как ви не панїмаєте городського разговору, то я при етом случаї не причиною, вот вам і вся процендурія. От баришні ваші, так я так панїмаю, што онї мой разговор можуть об'яснить, правда? І баришні мовчать? Вдивительно! Вот так воспитаніє!

Катря. Куди ж нам до городянок рівнятись?

Текля. А звісно! такий як ти, то зась! А я так все зрозумію, що вони говорять.

Охрїм. Де ж пак тобі не зрозуміти? Ти як раз городянкам під масть! Вона у нас, Гордію, уміє через губу кашляти!

Гордій. Кажеться, Катерино, по батюшці, звенить на том, не вспомню. Ви вдивительно покрасивели! І потому между протчим позвольте вам рекомендувати мене!

Катря. Ох, сестрички, щось це він знов забелькотав? Охрім. Та ну либонь ти не в ті взувся?

Гордій. Почему? Поймите одно только, что я для нового знакомства хочу рекомендувати себя.

Охрім (*бере його за шиворот*). Та кажу ж бо, що не в ті взувся! Та що це на тобі за одежа?

Гордій. Кажеться, поняття можно, гедзет, а либо по вашому по деревенському жиглет! Обнаковенний хвасон на городських кавалерах.

Охрім. А й пристало тобі, як корові сідло! Чепурний, як свиня в дощ.

Степан. Це ж той каптан, що зветься: пусти-вирвусь.

Гордій. Не завдавайтесь на мелкіє макарони, бо лапша з карманов сиплеться!

Охрім. Пам'ятаєте, браця, на Великдень німець ходив по селу з каплями, як раз у такій кацавейці?

Гордій. І што вам на ето дурачество об'явить? Болвани, одно слово, болвани! По вашому я должен вдівать свиту, або вишивану рубашку? Не доставало іщо дурацький каприз іміть, щоб еті саміє глупості панімать. У нас титул, щоб рубашка з манишкою калинкоровой, або ситцева, зонтик в руки й щоблети або бакфорти на рипах. А без етих документов в хорошую компанію не пожалует!

Охрім. А чоботи, а чоботи, тую, дивись! Гляньте, хлопці, на його закаблуки! І як він ніг не повиверта?

Гордій. Тогда только сапог і имеет свой настоящий титул, когда подбор високий і сточений на нет, щоб след от подбора бил не более двухгривенного! Как сапог у подьомі акурат, так вон і имеет свою надлежашую державу!

Охрім. А побіжи, чи здорово заореш носом?

Гордій. Пушай бегают дураки, но я кажется еще при своем понятії.

Степан. А що ж у вас співають парубки, як зберуться на вулицю?

Гордій. Случается, только у нас нет парубков, а усе кавалери.

Парубки. А ну заспівай якої, може б ми переняли.

Гордій. У нас на тверезую ногу не поют.

Охрім. Ач, який, звук до могоричів.

Гордій. Пойдьом в питейний, я сам вас вгощу.

Парубки. Та ну бо заспівай!

Гордій. Не поймьоте ви романц! Ну вот вам на-пример:

Сама я розочку садила,
Сама я буду поливать!
Сама я друга полюбила,
Сама я буду век страждать!

Охрім. Та це чорт батька зна яка.

Парубки. Ти заспівай нам салдацької!

Гордій. Важна кумерція! Ти їм благородную, а они салдацьку. Вот вже не даром сказано про деревенських хохлов, што мазепи!

Охрім. Ти бо не будь тим, що моркву риє!

1 паруб. Коли з тобою по чести, то ти не роби по песьки.

2 паруб. Гляди, щоб часом не підборкали ми тобі оці кацавейки!

3 паруб. Тай плюндри, щоб не тріснули нижче пояса.

Степан. У, вже й розгримались! Ну й чого ви на нього опудились? І не сором вам? Хіба не бачите, що він навіки дурний?

Гордій. Нет, кажется так, што я не дурак.

Степан. Мовчи, бо битимуть! У нас брат по простому, так оддубасять, що аж пір'я сипатиметься.

Гордій. Ну, пусть я буду дурак, но і ви не вочень умние.

Степан. А ну, браця, гайда на вулицю! Ходім, дівчата, бо сьогодні вже панича не побачите!

Дівчата. Він таки нам і потрібний!

Степан. Та вже нічого, нічого! Другий тиждень, як панич приїхав додому, а вони сердешні аж попару не знайдуть.

Текля. Нехай вже Оксана витріща на нього свої баньки.

Охрім. Отже була дівка, як дівка, доки мовчала, а це вже знову чортяка штрикнув у ребро.

Гордій. Вот з паничем так я могу некоторий порядочний разговор. Надо будет ему рекомендовать меня.

Охрім. Навряд, щоб він зайшов в патяки з таким розумним дурнем.

Гордій. Ми знаєм, што знаєм, а я мало внимаю обращенія на ваші глупіе анекдоти — вот што! Вот хотел вас попоштывать настоящим турецьким табаком, а тепер не понимаюте.

Охрім. Може коло турецького лежав?

Гордій. Верную правду говорю, што турецький настоящий, честное слово, восемь копеек четвертка!

Охрім. Так дай попробувать!

Гордій. Зачем міня обіжаєте і даже дураком називаєте?

Охрім. Тю, він вже й розгнівався! Дивіться, братці! Тож ми у шутки.

Гордій. Порядошние шутки, што чуть до интересного скандалю не дошло.

Степан. Справді, добрий табак! (*Куре*).

Гордій. А з каково же резонту я буду обманивать. Отже тут і ціна написана.

Охрім. Дай сюди, я прочитаю.

Парубки. Ти таки й тямиш?

Охрім. Мій же дід був грамотний, а батько друкований. (*Чита*) Тысяча вісімсот, сверху старий чорт. В городі Парижі, в Вороновій поближе, сіла собака на вовка, та боялась злізти, бо вовк хотів її з'їсти... Амінь! (*Сховав табак*).

Гордій. Куди ж ти табак запрятал?

Охрім. В кешеню. Твоя може продерта, а в мене ціла!

Гордій. Вот так мошенство.

Текля. От як би понесли той папір до Оксани, то та б краще прочитала.

Степан. О, та б прочитала! Оксану добре панич навчив грамоти.

Текля. Навчив і до розуму довів. А вона тепер ходе, як та проява, та косою світе!

Охрім. Вже Оксану вхопила на зубок?

Степан. Гляди, щоб часом тобі не засвітило в очах.

Текля. Овва!

Степан. Не оввакай! Ти плещи про кого иншого, а про Оксану ні писни.

Текля. Я своїми очима бачила, як вона на тім тижні плоскінь вибирала, та все вихилиювалася та за поясницю хапалася.

Степан. Слухай, Текле, я плохий-плохий, ну як розлютуюсь, то й чорт мені не сват.

Текля. Знаю я, що і тобі Оксана запала в око, через те ти тепер і заступаєшся за неї.

Степан. Про мене... не про мене йшла річ, а це діло не твоєї парафії. А за Оксану я кожному в'язи вкручу!..

Парубок. Ну кожному, чи не дуже багато буде.

Степан. Яголовою за неї одвічаю.

Охрім. Стривай, Степане, не гарячись! Правда, братіку, як олива, наверх сплива. Ти натякаєш, Текле, на те, що стало бути Оксана важка. Добре! Адже ж ми, що тут стоїмо, знаємо, що панич вже два роки не приїздив додому.

Текля. Так я запевне знаю, знаю, що...

Степан. Що слід тобі губи побити!.. Ну, не ідолка ти?..

Текля. Шо ж він візьме її, чи як?

Степан. Там вже чи поберуться вони, чи ні, инща річ. Ти б подумала хоч би те, що чого б тому паничеві ходити до Оксани, серед білого дня, на очах у людей, коли б що може було у його на думці?

Гордій. Вот ето так верная правда! У нас в городі ежели есть какая комерція промеж кавалера з баришнею, так завсїгда еті діла позно вночі; потому днем, главное амбиція.

Степан. Геть ти під три чорти з своєю амбицією, доки не битий!

Гордій. Вот тебе й порадошний разговор!

Степан. Не лїзь! коли не до тебе п'ють, то не кажи „здоров“!..

Охрім. А цитьте, либонь щось гомонить. (*Прислухають*). Такіє! (*Дивиться*). Ондечки панич вертається зохоти!

Текля (*придивляється*). Онде ж і Титівський панич з ним, той, що кажуть, сам собі їсти варє!

Охрім. Почеши ще языка на паничеві.

Текля. Ба ні-ж! Гарні пани настали! Хоч би цей Титівський панич: запряже сам конячину, та й їде селом, неначе той паламар, що у піст по підвіконню курей та поросят клянчить!

Гордій. Не может бить? Вот так воспитаніє!..

Текля. А я все ж таки скажу...

Степан. Про Оксану таки?

Охрім. Таки стрижене, стрижене? Здається мені, що щось ти це не даром плещеш про других!

Степан. Та ну її к бісу! А ну заводь хто пісню!..

Гордій. Я вам спою по вашому вкусу.

Не с последніх бил прикашик,

Я спою об нем разказ.

Бил вон послан за получкой денег —

Точно било ето в раз.

(*Говоре*). А ви підхватуйте:

Єни його манять,

Єни його манять:

Пожалуйте, пожалуйте,

Пожалуйте, купець!..

(*Деякі парубки мугичуть... Гордій знову*).

Вдруг іду я тротуваром:

Сидять красоти на крильце,

Точно вийшли сійчас із больниці,

Нету краски на лице...

Єни його манять і т. д.

(*Всі пішли*).

ЯВА IV.

Борис Воронов, Влад. Петр. Горнов і Максим Хвортун, всі вони з рушницями й охотничими торбами.

Максим. Ну, паничу, як собі хочете, а вдруге вибачайте, щоб я вас повів на охоту. Шкода, тепер вже більш не піддурите мене!..

Борис. Це новина! Чим же ми вас піддурили?

Максим. Ще й питають! Ви ж таки розумні й вчені, мовляв, люди, той розміркували б, що цілісінний день ви собі удвох балакаєте, а за вами слідком човгає щось таке, ніби теж скидається на людину, а ви його вважаєте ні за приший хвіст кобилі, чи за німого... Бовкнете яке там слово до мене; коли б, мовляв, ви по нашому, по простому балакали, як перш було колись, то може б і я розумів там, що п'яте, хоч через десяте.

Борис. То хіба ви по руськи не розумієте?..

Максим. Цеб-то по панськи? А де ж би ми тут навчилися?

Горнов. Вже й розсівся.

Борис. Я дуже ноги натовив.

Горнов. А що ж ви раніше, хоч трохи таки шурупали по руськи?

Максим. Вам таки цікаво? А як же? Велика бачте, була й наука: „так тошно“, „не могу знать“, „слушаю!“ „чаво зволите“, а то й по науці. (*Борис подає йому табак*). Та ви вже, будь ласка, сами мені, бо мої пальці, мовляв, не до того паперу зроблені. А яка чудова ніч, тихо, тихо, мовляв, як у вусі! Чи воно на дощ оце затихло, чи на вітер?

Горнов. А вам як здається?

Максим. Та хіба ж вас цьому не вчать?

Горнов. Ні, не вчать.

Максим. Як то можна! Воно ж повинно стояти у тих книгах, що ви вчите.

Горнов. Не додивлявся.

Максим. І все ви шуткуєте. Дай боже, мовляв, шуткувати, аби не плакати. Я вам скажу, що от наш писар, так той вгадує: чи година буде, чи негода, тільки на хвилину загляне у книжечку й зараз вгада.

Горнов. То ж книжечка вгадує, котра зветься календар.

Максим. Як ви кажете?

Горнов. Календар.

Максим. Ба ні, не календар, а сонник, бо він вам і сон вгада і як у в око вліпе.

Горнов. Баки людям забива.

Максим. Ай ні, не кажіть. Він вам і ружжо може замовить! Чи вірите, що раз, як замовив мені оцю рушницю, так нічогосінько не вдієш: чвирк, тай чвирк! Мусив вже йому постановить півкварти.

Горнов. І направив?

Максим. Ще й як направив!

Горнов. Майстер, значить, до усякого діла?

Максим. О голова! Кажу вам, до усякого діла дотепний!

Горнов. Довго ще по селам отакі мудреці, як ваш писар, морочитимуть мирян.

Максим. Отже ви не вірите?

Горнов. А звичайно, що не вірю.

Борис. Як тут чудово! Я б отак до самісінького світу просидів.

Горнов. Вигадай півтора людського! І що тут красотнього? Жаби квакають, від ставка мулом несе, під ногами вогко, аж джввякотить, а нежитя такого тут здорового можна схопити.

Максим. Еге, що й в тиждень, мовляв, не ви-чхається.

Горнов. А бісові комарі, аж печуть.

Максим. А ви обкурюйте себе, отак навкруги пускайте дим, то та погань і не наблизиться й втікатиме, як чорт від ладану.

Борис. Ти, Володя, не любиш поезії.

Тиха украинская ночь,
Прозрачно небо, звезды блещут;
Своей дремоты превозмочь
Не может воздух...

Горнов. Що ніч! День по моему кращий. Та то ж, куди не споглянеш, скрізь чарує й закохує тобі очі розкішна природа.

Максим. Все то від бога! А конешно день кращий...

Горнов. Станеш у обідню пору посеред поля: сонечко припіка, а над головою й навкруги спів і щебетання, вилискування, стогін і сміх. І ніби там сум і весілля побились об заклад і намагаються переважить

„Доки сонце зійде — роса очі виїсть“. І дія.

Горнов — П. К. Сакаганський. Антон Завада — М. Л. Кропивницький,
Борис — М. К. Садовський.

одно другого. І бачиш ти й чуєш, як кожна пташечка, кожна кузочка, навіть комашка маненька незрозумілою, але чарівною піснею хвалить божий мир, кохаючись у його теплі... Чи так Максиме?

Максим. Це так, іменно, що так!

Горнов. Пора вже додому, бо я й справді скоро чхатиму.

Максим. А пора, пора, бо ніч, мовляв, не жде. А мені ще треба до світа вставати та за косу прийматись, там треба викосить осьмушку ячменю шинкареві!

Борис. За позику?

Максим. За процент, чотири карбованці позичив у нього восени, так це за процент.

Борис. Це здирство!

Горнов. Ні, це поезія! Поживеш на селі та й побачиш. Отоді то вже запевне довідаєшся, що краще, чи ніч з жаб'ячим кваканням, чи...

Максим. Яка їм, мовляв, праця за батьківськими плечами?

Борис. А ви думаете, що я цілий вік сидітиму та дивитимусь, як другі на мене роблять?

Максим. А чому б не сидіти?

Борис. Ні, це в стид було б мені. Я, щоб ви знали, наважився спробувати усяку тяжку роботу, за-для того, щоб на власних плечах зважити усю ту вагу й працю, під котрою згинається наш хлібороб.

Максим. Далеко заїхали! Не силкуйтесь, шкода і заходу, не здолаєте.

Борис. Піймав, не піймав, а погнатися можна.

Максим. Хіба! Воно спершу і цікавиться, а далі остогидне.

Борис. Побачимо!

Максим. І як то можна чоловікові не призвичаїному?

Горнов. Дай боже нашому теляті та вовка з'їсти.

Максим. О, щоб вас, спершу ж треба його піймати, а з'їсти, мовляв, не штука.

Горнов. Он так я вже чотири роки ловлю того вовка на угонках, та ніяк за в'язи не вхоплю. А от як спроможусь скинути з шиї 20 тисяч довгу...

Максим. 20 тисяч? Сума!

Горнов. Було більш, це вже тільки решта.

Максим. Як же ви таку силу зачепили?..

Горнов. Не я зачепив, а опікуни. Бачите, доки я вчився, та в книжку задивлявся, а опікуни мої як заха-зйнували, тай дохазйнувались до того, що мало-мало не упекли землі в акціон.

Максим. Як то з акціону?

Горнов. Стало бутъ з молотка. Та євреї вирятун-вали мене.

Максим. Євреї? Скажіть, голубчику: без них ніде не обійдеться. Як же це?..

Горнов. Платю проценти, от і все. До кого не кидався з наших за позикою, всі тільки пораду дають. (До Бориса). От братухо, як підемо завтра до мене, побачиш мою школу. Які є розумні хлопчики! Душа радіє, дивлячись на той розкішний первоцвіт.

Максим. Вчили й мене змолodu на килорнеті грати, як ще, кажу, у нас у скарбу була своя капелія. Багато лози зопсували на моїй шкурі, смуг та цурпал-ків до біса на тілі позоставалось, а я таки, як затявся одним лицем, не хочу, тай не хочу... Ну, прощайте до якого часу. Он воно що, тепер вже й справді пора додому, бо либонь ви комусь іншому більше у при-годі станете.

Борис. Що ви кажете?

Максим. Та то я... Бачите я іноді зостару таке плету, що й сам до купи не зберу.

Горнов (співа).

Максим. Вже й вода, мовляв, скоро засне. Отже дівчина, та й до зорі очей не заплюшує, все ждатиме чорнобривого.

Борис. Яка дівчина?

Максим. Моя старенька, це ж я про свою стару зозуленьку. Отже я й не вмію по вашому чоломкатись. Як здавлю білу та пухку ручку, то щоб часом була не розгнівались. Ач яка викохана... (Розгляда Борисову руку). Шкода з такими руками до плуга. (До Горнова). Що ж вже й з вами чоломкатись, чи як?

Горнов. А звичайно!

Максим (подає руку). Оця рука трохи на мужичу скидається, кістлява та в пухирях. Ну спасибі вам, що ви не гордуєте нашим братом сиволапим, як було старий пан нас величають.

Борис і Горнов. Спасибі й вам!

Борис. Приходьте ж у ту неділю та раніш.

Максим. Добре, прийду! (Пішов).

ЯВА V.

Оксана (входе). І не диво? Я й чую, що балакають та ніяк не розберу, хто й з ким? Аж, це ось хто!

Горнов. Давненько ми з вами не бачились.

Оксана. Хоч би одвідали! І не сором вам? То було мало не що божого дня приїздить, а це вже зовсім мене відцурались. Хоч би зайшли за книжками, що надавали. Я вже їх всі перечитала.

Горнов. Ніколи було, робоча пора. Та на що нам вже й одвідувати вас? Коли вже кращі від нас приїхали, то ми й не рипаємось. Чи не по телятко ви оце йдете?

Оксана. По яке там телятко?..

Горнов. Та це ж у інших дівчат така одмова, що як зустрінься з парубками, то зараз і каже: „теляток шукаю“.

Оксана. Ні, я кого шукала, того й знайшла.

Горнов. То б то мене?

Оксана. Та й вас.

Горнов. А кого ж більш бажалось бачити?

Оксана. Почнете дратувати. Обох однаковісінько.

Борис. А ми оце, Оксано, думали до тебе зайти.

Оксана. Мабуть! Чую, гомонять, та й гомонять, та все на однім місці, ще хтось почав і співати.

Горнов. То я пробував голоса. А правда, чудовий голос, усі жаби замовкли й в кушир поховались, як зачули. Що ж татусь ваш дома?

Оксана. Ні, нема. Пішли з ятерями по рибу.

Борис. Це шкода.

Оксана. А хіба, як батька нема дома, то й у хату не можна зайти?

Горнов. Уночі? А поговір, а людське пашикування?

Оксана. Повно вже й так того поговору, що вже більш і нікуди.

Горнов. І вам це нічого?

Оксана. Це вже моя печаль. А вас, Владимир Петрович, і пізнати не можна, бороду запустили.

Горнов. Наважився вже, бачите, у діди записатись. (Чха). Оттуди! Я ж казав.

Борис. Шпичка в ніс!

Горнов. Хай тобі біс! Ну, годі, або що! Ну дайте ж, Оксано, надивитись на вас! Давненько, давненько не бачились; змарніли...

Оксана. Та годі бо вам вдивлятись, ще зглазите.

Горнов. На те бог дав мені очі, щоб захохотатись тим, що красує погляд.

Оксана. Цеб-то я така красуля?

Горнов. А то ж і ні? Щоб ви знали!

Оксана. Ну, годі вам вже шуткувати!

Горнов. Тут не шутка, бо я маю вам сказати щось таке, що й ворожка б не вгадала.

Оксана. Цікаво.

Горнов. Воно б і давно вже належало вам про це довідатись. Слухайте ж: сьогодні я вже вкінцець переконався, що Борис у вас душі не чує.

Оксана. Цього то вже зовсім не слід казати. Можна шуткувати, а це вже... Що вони, спасибі їм, мене жалують...

Борис. Тільки жалує?

Оксана. А більш нічого не повинно бути, й не слід, і не до речі.

Горнов (дивиться за лаштунки). Отже й справді пара качок прилетіла. (Побіг).

Борис. Ти мене б'єш у серце цією відповіддю.

Оксана. Коли що й розцвіта у серці, то так воно нехай собі й заглушиться.

Борис. Ні, Оксано! Не заглушу я в своїм серці тієї рожевої квітки, що так люблю і розкішно розцвітає.

Оксана. Мусить зав'янути! Не слід виливати у слово мимолетючий рай душі, бо те слово влетить в ухо тій людині, котра повинна боятись його, як смерті.

Борис. Де ж та смерть?

Оксана. Як де? У вашій оцій мові. Жалували ви мене до цього часу, і я була щаслива. Не одіймайте ж у мене тієї ласки.

Борис. Коли ми любимо одно другого?..

Оксана. Оттут то й горе! Не треба, не треба!

Борис. Чому ж не треба?

Оксана. І ви ще питаєте? Ну, коли вам не шкода мого серця, не шматуйте його.

Борис. Я не розумію! Невже ти й досі дивишся на мене, як на панича дурисвіта?

Оксана. Ні, я знаю, що ви не дурите мене. А колись давно ще сказали ви мені одне слово,—страшним воно мені здалось і не зрозумілим. А тепер воно мені здається ще страшнішим, ще більш незрозумілим! „Я тебе люблю!“ Два роки я боролась з собою, доки здолала відсахнути те слово від своєї душі... Не розворушуйте тепер того ще теплого попелу, бо як розжевріється, то горе мені буде!

Борис. Так ти силою хочеш зупинити половоддя почуття?

Оксана. Зупиню!

Борис. Не вірю! І хто ж може заборонити нашому кохання? Де та сила, що зможе загородить нам шлях до щастя?

Оксана. Є сила, страшенна, нездоланна сила!

Борис. Де вона? Яка сила? Чи може ти іншого кохаєш? Ну тоді...

Оксана. Паничу, над умираючим і ворог не знущається.

Борис. Прости мене, Оксано, я не так спитав.

Оксана. Я вам скажу, яка то сила... то сила страшна.. Панство... Люблю... люблю, люблю!.. Губіть або милуйте, я в вашій волі. (Цілує його).

ЯВА VI.

Текля і Соломія входять.

Текля. Бачиш, бачиш, якої грамоти вона вчиться! Ходім же мерщій і всім розкажемо! А ти біжи у горниці й усе розкажи паці!.. (Пішли).

Борис. Щастя мое, світе мій, зоре моя!... Оксано, бог свідок, що я твій! В тобі одній вся моя сила, всі задумані й закохані мрії! Ти те ясне проміння, котре освічуватиме мої заміри! Ти та довічна і міцна сила, котра свіжитиме і окрилятиме надії! (*Цілує її*).

Горнов (*входить*). Сторожки каналії й на півтора ступенів не підпустили. (*Побачивши Бориса і Оксану*). Отак би й давніш!..

Оксана. Не знаю, куди заведе мене мое серце? На його волю тепер здаюсь. Я довго з ним пеклувалась, нехай же й воно тепер догляда мене!

Борис. Я буду твоєю ненею, твоїм поводитарем!

Горнов. А я дивлюсь і радію. Чого? Мабуть того, що є для кого в світі жити. Оксано, дайте вашу руку! Борисе! Дивіться мені в вічі, придивляйтесь, яким безкраїм щастям воно запалало! Прислухайтесь до мого серця, як воно чуло б'ється! Я щасливий, щасливий чужим щастям! Ні, не чужим: людське щастя—мое щастя. О, коли б такі хвилини обертались у часи, чоловік би був безсмертним.

Оксана. Яка ж ви є щира душа, яка ви є щира людина! Тільки тепер я об цім довідалась. Я вже не знаю, як вас найлагідніше звеличать? Братіку любий, братіку дорогий!

Горнов. Це слово святе! Так, стало бути, сестра!

Оксана. Щира й вірна!

Горнов. Захваймо ж, сестро, цей завіт в серцях наших глибоко! Так стало бути ідемо на боротьбу і працю не з підорваними силами, а з веселим посміхом на устах, з серцями повними святої віри і надії!

Всі. І бог нам допоможе!

ЗАВІСА.

ДІЯ ДРУГА.

Село. Наліворуч хата Завади.

ЯВА І.

Текля і Соломія.

Соломія. Не спор, сестричко! Вже я добре знаю, що його закрутять. Та то ж що-дня пані й пан гризуть йому сердешному голову і одним лицем намоглися: оженись, кажуть, на рівні, то ми тобі й слова уперек не скажемо.

Текля. Тут словами нічого не вдієш.

Соломія. А що вже він сперечався, що вже спорив і нарікав! І мало не плакав. От, ей богу, що правда!

Текля. Засіла йому Оксана у печінки. Невже ж він ніколи тебе не зачіпав?

Соломія. Ба ні, він балака зо мною, але щоб пожартувати, то в нього цього і на думці нема.

Текля. Дивно! Тадже ти з лиця краща від Оксани? Ну вже я б відлучила його від неї.

Соломія. Годі бо тобі бог зна що вигадувати! Ти скажи мені краще, об чім то ти з панею радилась?

Текля. Та там... (*У бік*). Так би я тобі й сказала. (*Голосно*). Нехай опісля сама довідаєшся.

Соломія. А правда панночка гарненька!

Текля. Ото паничеві пара!

Соломія. І де вона така хороша вродилась? Ніжна, ніжна, неначе з воску зліплена. Коли б це панич

нагодився, я б йому зараз шепнула. От, ей богу, що правда.

Текля. Чи ти не здуріла! Так як тільки ти слово писнеш, то я такого наплету на тебе твоєму Харитонові, що він буде жохатися тебе, як чуми!

Соломія (з ляком). І не гріх тобі?

Текля. Зваж, кого більш шкода, чи Харитона, чи... То то бо ж і є! Так, сьогодні, кажеш, сподіваються панича додому?

Соломія. Сьогодні ж, сьогодні. Оце перечули від когось, що ввечері прибіжить, так тепер й розіслали нас на всі шляхи: мене, Зіньку, Матвія, щоб, стало бить, котре з нас постереже його, щоб бігли насупроти й щоб він яко мога поспішав додому—певно бояться, щоб він часом не забіг на яку хвилину до Оксани... Ох, коли б же мені тай не зустріти його!

Текля. Чому ж то так?

Соломія. Бо я мабуть не зумію збрехати. Як почне випитувати, коли заслабли, та як і що, то я зразу усе й виявлю.

Текля. Та й дурна ти яка! А ти не дивись йому в вічі, як казатимеш, та ховай лице. Мене б послали, я б йому наговорила.

Соломія. Ох, треба ж вже бігти на той шлях.

Текля. Гляди ж, Соломіє! Пам'ятай Харитона!

Соломія. Ох, пам'ятатиму ж, сестричко! Не бійся, вже як небудь та вибрешусь, от ей богу що правда. (Уходить).

Текля (одна). Найкраща послуга з дурних. Що ж би тут таке вдіяти? Що пригадати, щоб панич відсахнувся від Оксани? Як тільки спаде мені на думку, що вона, така ж репана мужичка, як і я, та зробиться панєю, то так мене й запече. Певно, що вона відьомського кодла й що вона панича якимись зіллями причарувала. Бо що в неї хорошого? Ні з лица, ні з росту. Та й до мене, як курці до пави!.. Горить моє серце на неї. Пані обіцяла мені дати аж півтораєста рублів, якщо зумію поробити таке Оксані, щоб вона паничеві остогидла... А я б її радніша струїти, бісову тінь, за те, що вона колись обрікла мене перед цілим парубоцтвом, одним

тільки словом обрізала. Чи, каже, не навчилась ти притирати буряком щоки? Парубки ухопили мене за руки, стерли свитками краску. Ще відтоді серце моє лютує.

ЯВА II.

Оксана. Здрастуй Текле!

Текля. Здрастуйте не застуйте! Спасибі привітались, доки ще зовсім не запишались.

Оксана. Ти либонь гніваєшся на мене?

Текля. Ба, ні! А хоч би і гнівалась, то вам яка печаль?

Оксана. А я вже так скучила за дівчатами і оце думала на вулицю піти.

Текля. Справді? О, спасибі ж вам, хоч раз на рік й про нас простих згадали.

Оксана. Правда, що я не часто буваю на вулиці, бо роботи, сестричко, багато на моїх руках. Сама знаєш, що хазяйствечко у нас слава господеві; а що ж одна я у батька, як палець, і в хаті й в подвір'ї. А сьогодні, сестричко, так чогось мені скучно стало.

Текля. Стало буть вже вволю начиталися й написалися?

Оксана. З якої ж це речи ти мені викаєш? Чи я тобі тітка, ти дядина?

Текля. А як же я вам можу казати „ти“, коли ви баришня?

Оксана. Лихо з тобою! Скажи, завіщо ти гніваєшся?

Текля. А буряки у вас родили цього року?

Оксана. Що таке?

Текля. Зоставайтеся здоровенькі, ваше високо-мордіє! (Пішла).

Оксана. Та ну бо не дури, Текле! Чудна дівка! З чого вона раз-по-раз лютує так, як зо мною зустрінешся? Лютуй собі, голубко, скільки хочеш, мені бай-дуже! Не видко... Чи вже ж і сьогодні не приїде... Сказав же, у середу вернусь, а вже і четвер і п'ятниця минула. Сьогодні вже й неділя, а його нема. Дивно це мені і ніби аж страшно! Ніколи-ж, як не пригадаю,

не траплялось ще так, щоб як сказав він, що тоді то прибуде, та не додержав слова. Хіба було спізниться на який час. А це ж сім днів! Що ж за пригода трапилась? Що зо мною діється, то я й не зрозумію! Які ми дурні закохані дівчата, які ми божевільні! Та хоч би і я: сама доброхить і мов навмисно полохаю своє серце. Не бачила ж я Бориса два роки, то ж два роки — не сім днів! Два роки не бачила його і не страждала ж і свої думки не труїла самохітною зрадою, а тепер, коли він мій, коли я власними устами вимовила перед ним свою душу і ніби власними руками віддала йому своє серце, я задаю собі страшених мук! І справді, які ми дурні закохані дівчата!.. Чи може я така заздрісна у коханні? Чого ж перш ніколи мені й на думку не спадало, щоб його ревнувати, чи не довіряти йому? А тепер я ніби хочу, щоб він неодрізно сидів поруч зо мною, ніби хочу вдивлятися в його любі очі, слухати його палку річ. І від чого ми, закохані дівчата, наодинці такі балакучі? Улесна мова здається нам такою блискучою, красотнявою. А коли б це з'явився ненароком перед очима, замовкли б уста, мова та красотня, мов вихром, вивілясь би з пам'яті. А може він вивіряє мене, через те не їде? Та хіба ж ще не все сказали мої очі, моє серце, мої уста? Ох, бідна була мабуть та мова, невиразні були погляди, не чутко і не чуло билось моє серце. *(Дивиться за лаштунки)*. Борис? Він, він, мій любий! Це ж він, мій орел сизокрилий! Ондечки й побратим лукавий з ним. Ох серце ж моє, яке ти щасливе! Пора, пора вам показати свої ясні очі! Чого ж то він так поспіша? Ага, вискочили! Що ж це він минає нашу хату! Поїхав! Ні, це щось дивно! Що ж ото ще третє поїхало з ним, якась не жінка, дівчина...

ЯВА III.

Гордій.

Гордій *(входе)*. Добри вечір баришня! Позвольте вам рекомендувати себе.

Оксана. З якої речі ти мене баришнею звеличав?

Гордій. А як же иначе, когда ви пукет з белых роз? І етакую красотку хочет отвергать? Вдивительно! А ви миня познали? Гордій Микитович!

Оксана. Торік, здається, я бачила тебе в городі.

Гордій. То єсть позаторік, так ето верная ваша правда. Ну одначе я вижу, што ви всьо таки не забили меня.

Оксана. Ні, пам'ятаю. *(До себе)*. Чого ж він не глянув, не привітався?

Гордій. Можно присесть?

Оксана. Сідай, коли маєш час!

Гордій *(в сторону)*. І етакую красотку променять? *(До неї)*. Ах, ах! Я для вас усе мое врем'я готов одписати в расход, потому как значит же мое чувствіе на лице.

Оксана. Яке чувствіе?

Гордій. А то што как только увидел, і страждаю, страждаю, как рекрут на часах.

Оксана. Ти про Катрю кажеш? Чула я, що ти її сватав.

Гордій. Тут вже не Катря, а другая лиходейка, злодейка. Катря — ето була моя глупая ошибка. Позвольте вам об'яснить, Оксанія, по батюшки, звеніть в том, не вспомню, но впротчем, кажется, безошибочно Антоновна?

Оксана. На віщо ще та Антоновна? Як змалку звав мене Оксаною, так і тепер зви!

Гордій. Невозможно! Потому што не пристало і не авантажно. Когда я іщо був невоспитаний і понятіе мое было мужицкое.

Оксана. А тепер вже ти запанів, чи як?

Гордій. Разве не видно мово воспитанія? Оксана Антоновна! Позвольте вам об'яснить опись моїх стражданій, што тепер другой вже мой предмет, а не Катря, што я, честное слово, і в мыслях не имел, штоб какой двушмишленный шкандаль, как увидал, і так себе тепер панімаю, што хоч січас согласен помереть.

Жисть копейка,
Когда в любви лиходейка
Аба мне так панимает,
Што з света сживает.

Понятно вам, какая ето мука безответная любовь?

Оксана. Я щось не второпаю тебе. Чи може від того, що у мене голова дуже болить...

Гордій. Как не болеть голове? Ето верная ваша правда. Тут увесь корпус заболеєть!..

Оксана. Ти ніби щось палке і чуле говориш, тільки щось мова твоя якась...

Гордій. Што ж, когда я не вмію говорить по простому, по мужичому. Разві ви не можете панімаць образований разговор?

Оксана. Твоєї мови я не розумію.

Гордій. Вот когда міне горько, так горько, што ви не можете понять меня. Одначе позвольте вам поднести для вдовольствія конфетов. *(Дає конфети).*

Оксана. Не жадна я до ласощів.

Гордій. Кушайте, наслаждайтесь! Как я типерича значит на собственном жалован'ї, так ето пустяк дело, і я кажной день готов з моїм вдовольствієм на всякі сладкі вєщі. Кушайте сколько завгодно. Ну только подумайте об моем несчастіи.

Оксана. Яке нещастя? Адже ти бачив, то панич поїхав зараз вулицею. А хто ж то ще з ним?

Гордій. Нічаво я не видал. Я свету божого не видю. Ну видю только свое горе! І што только я горести терплю при своем совокупном розсуждаемом чувствіи, ето даже вдивительно. Позвольте вам подарить кольцо золотое.

Оксана. З якої речі?

Гордій. Так значить ви без нікоторого уніманія об моеї чувствительності? За что ж ета ваша тиранія! Ні конфетов не хочете кушать, ні подарка не берете! Забросаю ж я ето кольцо, когда так, в Дунай бистру ріку. Пушай погибнут три с полтиной! Тепера значить міне вже до такого иронія доходить, што пушай другі как хотять об вас панімають, но я все ж готов в огонь і в воду. Я слышал сійчас од одной деревенской баришні, как об вас некоторые люди скверно понімають, што готові бросить на безславіє і все прочее. Но одначе, хоча ми й не з дворян, ну на такой посаж не согласні, штоб іметь у своїх хвинозоміях такое варварское понятіє.

Оксана. Кажи бо товком, щоб я тебе зрозуміла! Гордій. Разві вам іщо не об'яснено? Уся тепер деревня говорить, што наш панич жениться на какойсь помещицькой баришне. Так вот какая симпатія.

Оксана. Що-о? Ти п'яний, чи? Від кого ти чув?

ЯВА IV.

Ті ж і Текля.

Текля. Від кого? Дивно! Усе вже село гвалтує. І щоб ти запевне знала, що я тобі не ворог, я тобі, як щира приятелька, ось що порадою: біжи ти зараз у хороми, розпатлай волосся і мов кішка скажена кинься йому в вічі!.. Зірви на ньому своє серце! Осором його перед всіма гостями!

Оксана. Та ви це умовились, чи як? Чи серце мое вам далось на іграшку, чи жили з мене хочете тягти? Один плете якусь нісенітницю, друга сичить, як гадина.

Гордій. Ну одначе до свиданія! Я при таких довольно удивительних беседах не намерен присутствовать. Ну когда заспокоетесь, так только вспомните, што есть один такой человек, што в огонь і в воду! *(Уходить, співає).*

Оксана. Текле, не дратуй мене! кажи, що ти перечула і від кого?

Текля. От тебе, Оксано, бог карає. Було б не чарувати панича, було б не ходити до схід сонця по непочату воду, було б не носити у пазусі зілля!..

Оксана. Це стало бить, я все виробляла? Я? Ну, добре, нехай і так, я відьма, я чарівниця! Яка ж мені кара за це?

Текля. А то ж, што панич, Борис, посватався на панночці.

Оксана. Ха-ха-ха! Це ти все нарочито!.. Знаю я тебе! Ну-ну, що ж далі?

Текля. Регочи, регочи, а він посватався, ще позавчора посватався, а сьогодні вже з'їхались гості. Завтра і до вінця йдуть. Тепер там така гульня йде,

що й! Ось ходім, то і сама побачиш, коли мені не ймеш віри. Ходім, я тебе навчу дорогою, що зробить.

Оксана. Ходім до горниці! Він до мене не привітався! Може... ходім! Нехай же своїми очима побачу, очам не повірю, одне тільки серце!.. (*Входять хлопці*). Це що таке?

ЯВА V.

Ті ж і парубки хватають Оксану.

Оксана. Пустіть, пустіть мене!

Текля. Затуліть мерщій їй рота, щоб не гвалтувала.

1 паруб. А в кого той очіпок, що на смітнику знайшли? Давай його сюди! Давай сюди мазницю, ви-мажемо їй голову, щоб не світила косою!

2 паруб. На, ондечки!

1 паруб. Мерщій мазницю! А, ти шей кусаєшся!.. Ач чортова нехлюя, хвойда всесвітня! Де мій ніж? Я їй зараз косу відчекрижу! Співайте братці весільну.

(*Парубки співають*).

Свадьба йде,
Рак у дудку дме,
Черепаша—сваха,
Бузинова дудка!

Оксана (*кричить*). Гвалт! Рятуйте, хто в бога вірує! Братіки! Братіки, голубчики, бога ви не боїтесь!?

1 паруб. Що ж це мазницю не несуть?..

ЯВА VI.

Степан і Охрім з парубками.

Степан. А хто тут гвалтує?

1 паруб. А осьдечки паню хочемо покрити та пручається, бісова тінь.

Степан. Катюги!.. За що ви знущаетесь над дівкою?

1 паруб. Не знущаємось, а хочемо честь їй вида-ти по заслугі!..

Степан. Геть ироди! Черева вам розпанахаю!.. Ох-ріме! Гей, братці, дайте помочи!

Охрім. Геть бузовіри, собаки! Голови розчавчу! (*Деруться*).

1 паруб. Ну, ну, не дуже, ми й вас скрутимо!..

Степан. Мене скрутите? Ще той на світ не родився, щоб мене скрутив. (*Б'ються. Один з парубків уда-рив Оксану. Та падає*).

Оксана. Ой, боже ж мій, боже!

Степан. Ходім, катюги, до старшини.

Охрім. Анахтеми! В холодну вас, п'янюги чортові! (*Уходять*).

Текля. Тепер я вдовольнила своє серце! Здається, Степан мене не бачив. А хоч би бачив, то й що? Не я опудила парубків, знайшлись послухачі! (*Дивиться на Оксану*). Зомліла? Ой що ж це у неї йде кров з рота? Може і дуба дасть? Щось рипнуло... (*Уходить*).

ЯВА VII.

Завада. Виходе з хати. Позіха.

Завада. Що воно неначе щось гвалтувало? Чи то, може мені спросоння так показалося? А де ж це Оксана? От того вже я не люблю, щоб уночі тинятися по го-родах, та по садках. Сиділа б собі у подвір'ї й любе-сенько. Щось я помічаю, що вона оце вже четвертий чи п'ятий день і місця собі не знайде. Невже і справді покохала панича? Та і він уже сьомий день і в хату не загляда. Може... (*Гука*). Оксано! Оксано!... Не чуті! (*Іде і натикається на Оксану*). Що ж оце лежить?... (*Придивляється*).

Оксана. Ох, не знущайтесь же наді мною!

Завада (*підводить її*). Господь з тобою, моя дитино, хто ж над тобою знущається? Та що це з тобою? Ти вся закривавилася!..

Оксана. Бачите, яка правда на світі!

Завада. Що таке, доню?

Оксана. Посватався! А мене б'ють! Я ще жива, мою душу, мое серце взяли, вороги на поталу кинули.

Завада. Що бо ти, доню, говориш?..

Оксана. Очіпок мені наділи, покрили і косу вже обрізали. Голова моя в смолі...

Завада. Який очіпок? Коса твоя ціла! Бог з тобою, чи ти у сні, чи справді збожеволіла?..

Оксана. Я... покритка.

Завада (з жахом). Покритка? Так ти осоромила мою сіду голову?

Оксана. Осоромила?! Покритка! Ха-ха!..

Завада. Зняла ти мою голову, живцем поклала мене в домовину. Спасибі, донечко! Спасибі, моя утіхо і порадо!.. Оддячила за хліб, за сіль і за навуку. Геть від мене, гадино!..

Оксана. За що ж ви мене взичаєте?

Завада. А що ж хвалити тебе, чи як? Клади ж мене мерщій у домовину, копай яму...

Оксана. Чуєте, він посватався? Згубив мене, я вже в домовині... Ух! яка холодна земля! Гадюка! Гадюка!.. Яка страшенна! Одірвіть її, одірвіть!.. (Пада зомліла).

Завада. Боже мій! Що ж це з нею!.. (Несе її в хату). Горенько, горенько... відкіля ти несподіване з'явилося на мою голову. (Пішов у хату).

ЯВА VIII.

Гордій. Єсть песня, у которой говориться: візьми в руки пістолету, прострели ти грудь мою. І як вжасно много горести у етой самой песні і как будто вона з мого страждання описана! Кажется тепер моя любовь до Оксанії Антоновни видающийся случай, ну одначе ж вона как будто і в резон не взяла мово чувствія. І невжели я довжон быть погібшой человек? Ах, как вжасно мое сердце горить! Ну і сколько я етово самово товару видал в городі, ну кажется так, што ні одна іщо не завдавала міне стольких мученій! Пушай там баришні і воспитані і свою хвизономію імеют в красоте і в настоящем хвасоні їх воспитаніе, і пушай вони і на речах бойкі. Ну, кажется, что нет у них етого вдивительного взгляда, штоб сердце од них кипіло. Тятенька говорят, што за Оксаною Антоновной і приданое должно быть какуратное і денежной капитал. Ну как же не страждать? Правда, што

вона мало воспитана, так ето ми поправим. Ну што кольца золотого не приняла, значить аминь і шабаш. Там чи була у них какая комерція з паничем, чи не була, я на ето мало внимаю обращения, бо ми у городі до етого самого безобразія приравнодушились. Главное дело, штоб був денежной капитал. Человек без капитала, што швец без колодки, человек с капиталом всегда имеет настоящую хвизономию у хорошій кумпанії. А женився б себе і сейчас би встругнув мастерскую, взял би в подмастера двух мальчиков, квартиру на большой улице й живи в своем титуле, как порядочный гаспадин. Больвар тут, гостиници, кумпанія з воспитанными прикащиками і паликмахтерами. І получай себе воспитаніе. Ну і за пустяком дело: коптал денежной надо иметь. Ах, как я страдаю! Ах, как я страдаю!

ЯВА IX.

Входе Степан.

Степан. Кто це стовбичить?

Гордій. Свой человек! А ти обходной, чи як?

Степан. Чого ти тут тиняєшся?

Гордій. А ежели у меня есть такой каприз, што я не намерен всякому об'яснить.

Степан. Ти бачив, яка була тут колотнеча?

Гордій. Нічого не бачив.

Степан. От які іроди повилуплювались!

Гордій. Ето ти про панича? Да, неприятный скандал! Ну одначе ето завсім не так надо було.

Степан. Я знаю, што треба було всім в'язи поскручувати.

Гордій. Какі в'язи?

Степан. А по твоєму ж як?

Гордій. Кажется, што ми розійшлись у понятіях. Я говорю тебе, што как міне теперь однаково—хоть сійчас в Дунай бистру речку головой.

Степан. Та що ти верзеш?

Гордій. Говорять, которіе люди есть з понятіем, так говорят, што говорят легче человеку на душе,

как другим об своїх нещастіях об'явить. Значить, как теперь выходит такой предмет, што значит Оксаниа Антоновна в любви размен получила, так как ти думаєш? І я через ето самое возлюбил ейо і страждаю безответно тяжело.

Степан. Нічого не второпаю, що ти мелєш?

Гордій. Виноват я, што ти такой безпонятливой? Ну я по простому скажу тібе, што я хочу сватати Оксану.

Степан. Що-о? Ти хочєш її сватать?!

Гордій. А чєго ж й нет? Разві я такой непристойний? Ежєлі панич тепєрь одказался...

Степан. Ти хочєш її сватать? Та ти чи зроду дурний, чи оцє свіжо скрутився?

Гордій. Как вона була полюбовница паничева...

Степан. Анахтемо! Замовчи, бо тут тебе й чорт злиже.

Гордій. За што ж ти кричиш? Што ти командуєш?

Степан. Як ти посмів сказати на дівку таке гідке слово? Чи ти постеріг її у чім лихим, чи власними очима бачив? Та чи знаєш ти, що то таке для дівки чєсть? А... де тобі знати! Коли ти у городі звик хвоськати своїм нечєстивим язиком, то тут не до рєчи твої городянські норови!

Гордій. Ну так я нічєво не пойму.

Степан. Мабуть у тебе стільки чєсти, як у цигана правди.

Гордій. Нічєво не пойму. Ну ежєлі ж тепєр усе говорять.

Степан. Говорять, говорять, чортова ти говоряка! А тут у тебе у цій тикві (показує на його голову) клоччє чи пір'я?

Гордій. Нет, кажется я при своем понятіі.

Степан. Брєхня, не вір собі; тебе мабуть ще малку обікрадено. Коли б у тебе свій розум був, та ти б перш розміркував, що яка то може бути страшєнна образа, коли людину чисту, як скло, взичають лихим словом.

Гордій. Так значит ето один только скверний разговор?

Степан. Я ж кажу, що тебе дурним охристили. Тьфу! (Іде).

Гордій. За што ж ти знову ругаєшся? От так хороший фельетон! (Вслід). І я тобі: „Тьфу“! Важная особа!

Степан (вернувшись). Ти бо слухай, Гордію, що я тобі іще скажу.

Гордій. Та то я плюнул у шутки.

Степан. Ти, мабуть, і справді скручений; я тобі кажу, послухай мого совіту: не бий ти даремно чобіт, бо тільки підметки почовгаєш. Ти язика заціпни на петельку, бо оддубасю так, що аж пір'я з тебе сипатиметься.

ЯВА X.

Ті ж і Завада.

Завада. Не знаю, по яку бабу і кинутись? До писаря хіба піти, якщо він ще й дома? І що таке з нею подіялось, ніяк не розберу?

Степан (до Завади). Добри вечір.

Завада. Це ти, Степане?

Степан. Куди це ви, дядьку, налагодились іти?..

Завада. Ох, хоч і не питає, у мене у господі таке лихо скоїлось!.. А з чого воно?..

Степан. Я все знаю. Ходім, я вам дорогою розкажу. (Пішли).

Гордій. Одначе, за што он двєчі об'явил мене дураком? Ні, сколько живу, но кажется ніхто не обзичав дураком в глаза! Сказано, как мужик, так і нікоторого воспітанія. (Услід). А я тебе скажу, што сам ти дурак двохєтажний, вот што!

ЯВА XI.

Тєклє і Гордій.

Тєклє. Що ж то тепєр з нею твориться? Цікаво мені до неї довідатися. (Загляда у вікно). Що це вона? Навколюшках молиться, а сльози, як горох, котяться. Нєвжє ж вона і справді так дуже любить панича? Дивно! (Дивиться у вікно). О, встєє й ідє з хати.

Гордій (підходе). Здрастуйте баришню!

Текля. Ох, як же ви мене злякали!

Гордій. Чого ж пужаться? Я не звірь дикої ка-
кой. Куду ви ідете? (Виходе Оксана і проходе в сад).

Текля. Так би оце я вам і сказала. А як і при-
наюсь, чи ви ж і повірите.

Гордій. Верно якого кавалера свкали?

Текля. Якого? Ви може натякаєте на котрого з
наших парубків? Не діждуться вони цього! Вже правду
сказати, є за ким!

Гордій. А будто вам ни один з ваших кавалеров
не нравиться?

Текля. Та хай вони усі хоч зараз поздыхають!

Гордій. Одначе я слухал, што ви з Охремом лю-
бов крутили.

Текля. Бач, бач, я ж кажу, що я усім кісткою у
горлянці засіла. Господи, господи! Здається нікого не
зачіпаєш, нікому не заважаєш...

Гордій. Полно пичали... Я на єто об'явлення не
внимаю обрахенія. Та кого ж ви ськали?

Текля. Ще й питають...

Гордій. Так неужелі меня?

Текля. Догадайтесь! Скоро ви приїхали в село,
а я як побачила вас... Ні, не хочу казати, бо мені
стидно. А для чого би я вас перед усіма вихваляю,
коли б... От, кажу, парубок, настоящій кавалер, не на-
шим свинопасам рівня.

Гордій. Так неужто я вам нравлюсь?

Текля. У нього, кажу, і погляд соколинний, і хода
молодецька. Коли, чую, ви послали старостів до Катрі.
А я, як це почула, то мало не зомліла. Вже мати, що
не робила: і свяченою водою мене прискала й переполох
виливала; бо Катря ж...

Гордій. Ах, не досаждайте мене Катрею, єто була
глупая моя ошибка.

Текля. Знайшли кого сватати! Та у неї раз-у-раз
з рота слина котиться, а на плечах отакі чиряки. Вона
з чиряків ніколи не вигоюється.

Гордій. Будто? Вот так категория!

Текля. От їй богу, хоч заприсягтись.

Гордій. Благодарю вам, што ви міне глаза от-
крили. Позвольте предложить вам для вдовольствія
конфетов.

Текля. Ні, спасибі.

Гордій. Возьміть, єто нам не убиток.

Текля. Ви ж розумний кавалер, той подумали б,
що буде як люди спізнають, що я беру від вас го-
стинці.

Гордій. Ети речі ваші вумні; ну, одначе, они
нічого не могут.

Текля. Не могут? Як би не так! А то як тільки
постережуть, що я вас люблю! Ох, що ж це я сказала?

Гордій. Повторите! Зделайте еще раз об'явление.

Текля. Ох, сором же який!

Гордій. Нікотого сорома. Позвольте вас спро-
сити, какое у вас приданое?

Текля. Яке? Нас дві у батька і у матери. Я, та
менша сестра. А ви ж знаєте, що ми люди заможні.
Оп'ять же як я служила півтора роки у купця Лейзоря
за няньку, так ті гроші, що я заробила у Лейзоря, я
віддала усі до рук батькові.

Гордій. Дасть вам папаша 500 рублів, або на
худой конець 400 рублів? Міне главная статья, штоб
свою мастерську: ежели дасть хоч 350—і в тот сикунд я
в вас влюблюсь.

Текля. У мене окрім того своїх ще буде 150 руб.

Гордій. Не может бить? Єй богу я у вас влюб-
люсь. Позвольте вам подарить кольцо золотое.

Текля. Не хочу, не хочу, ні за що у світі!

Гордій. Как же ви можете делать такой равно-
душный отказ влюбленному человеку? Говорю вам, што
я все стражду об вас і што сердце мое кипить і пу-
зирить, как настояща шевська смола в огне.

Текля. Ох, як же ви палко та хороше балакаєте.

Гордій. Вам идравляются мої речі? Я і вас вос-
питаю, Текля... как вас по батюшке, звиніть на том, не
спомню.

Текля. Свиридовна.

Гордій. Свирид, значить, виходе по благородному:
Спиридоновна. Возьміть кольцо золотое, бо как не

візьмете, то бросяю его в Дунай бистру речку, пускай помирає три с полтиной.

Текля. Я ж стидюсь. Надіньте його самі на мій палець. (*Гордій надіва*).

Гордій. Тепер позвольте вас нерав одушно розцілювати, як собственоручну невесту.

Текля. Ох, який стид! Не хочу, не хочу! (*Цілує*). Що бо ви робите?

Гордій. Не скисняйтесь, потому што ета стаття от вжасного неравнодушного чувства.

Текля (*цілує*). Ох, що ж це я зробила? Я й цілуватися не умію!

Гордій. Одначе ваш поцілуй сладкий, как конфет.

Текля. Це я уперш на своєму віку цілую парубка! А цитьте, щось гомонить. Ходімо звідціля!

Гордій. Ну я вам тепер об'ясню, што я вас спервоначала должно бить не розглядел, какая ви есть красотка. Но тепер видно, што ви настоящая фотографія, масляними красками писана, чесно слово. Только би хоч 300 рублѣй і сейчас превзойдет между нами церковний процес. (*Уходять*).

ЯВА XII.

Завада і писар.

Писар. Шкода, що це трапилось не на молодика. А свячена вода есть у вас?

Завада. А як же! Я для бджіл держу ще позаторішню.

Писар. Це ще краще. Тут вся сила, що свячена вода і віск з страшної свічки. А вже все, касательно остального, ми побачимо у цій книжці. А стривайте! (*Вийма книжку і дивиться на зорі*). Одна, друга, третя укупі, шість зверху, ясна з боку. Захмарило з зісподу. Одна підкотилась. Ага! недокотись, перекотись, зупинись! Од молитвеної, рожденої, хрещеної. Тьфу, тьфу, тьфу! Ну, ходім, може і допоможе. Пам'ятайте, милостивий государю, що як увійдемо у сіні, то мерщій запріть двері і каглу затуліть, щоб не втиснувся за нами той, що не вночі згадувати. (*Уходять*).

ЯВА XIII.

Степан. Не вірю я, щоб панич насміявся над Оксаною! Двічі я уже ходив до горниць, питав де-кого з двірських, чи посватався панич. Всі кажуть: здається, посватався. Та хто ж мені правду скаже? Ну посватався, так посватався! Ніхто тобі не боронить женитись на кому хочеш, а тільки перш виправ перед людьми ту, з котрою кохався, на котру весь мир опудився, відсахни лиху славу!.. Та невже ж не шепнув йому ніхто про те, що скоїлось з Оксаною? Чи може він нарочито ховається, як той злодій? Мана, страшенна мана! А як же я гляну товаришам у вічі, якщо тому пащекуванню правда? Більш двох років я про панича слова лихого не давав вимовить, баки всім забивав. А тепер... Що тепер?.. Піду ще, тинятимусь, доки таки не підстережу такого, котрий всю мені правду виявить. І коли, борони боже, панич винен перед Оксаною, то... вже я й не знаю що вийде з нашої розмови.

ЯВА XIV.

Писар і Завада

Завада. Де ж це вона поділася? Оксано, Оксано! Чи не в саду?

Писар. Ідіть і шукайте її. Якщо добре повело її, то повело на схід сонця, а якщо лихо, то на захід. А якщо знайдете її, то тоді скажете мені. До зобачення. (*Уходить*).

Завада. Боже ж мій милий, боже милосердний! Де-ж мені її шукати темної ночі! Борони боже, в річку кинулась...

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ.

ОДМІНА ПЕРША.

На другий день удосвіта. Велика кімната у панському будинку.

ЯВА I.

Соломія (*прибира ложки і тарілки з столу*). Ну заварили наші пани кашу! Заморочили зовсім панича: сперш посадили його у карт грати, а далі так підпоїли, що він, як сніп звалився. Вже скільки разів наважалася я шепнути паничеві, яке лихо скоїлось у нас на селі, так коли ж ані приступу до нього! Чи не лихо?.. Вже світає. Оце загулялись! Хоч би Владимир Петрович був тут, то я б йому шепнула.

ЯВА II.

Оксана входе.

Соломія (*з жахом*). Оксано, ти?

Оксана. Цить! скажи мені, Соломіє, чи є у тебе у серцеві бог?

Соломія. Я, ей богу, сестричко, ні на капелиночку не винна! То все налихотворила Текля, тільки ти їй не кажи, що я виявила! А я хоч і заприсягну.

Оксана. Я тебе питаю: є у тебе в серцеві бог? Скажи мені, чи здіймались коли небудь твої груди під вагою невимовного смутку? Чи з'являлись коли небудь сльози у твоїх очах?

Соломія. Та я ж, сестричко, не кам'яна!
Оксана (*ухопивши її руки*). „Не кам'яна?“ Ти правду кажеш?

Соломія. Хоч і заприсягти!

Оксана. Скажи мені як перед богом — посвтався панич?

Соломія. На те похоже. Тільки настояще довідатись не можна, бо нікого з нас не допускають до його. Зараз як тільки я увійду — і випроводять. Я не розберу панських заручин. У нас, як просватають дівку, то зараз на рушник стають, кланяються перед образами, а далі — батькові, матері, а у панів нічого того нема.

Оксана. Виклич мені панича.

Соломія. Та він, сестричко, п'яний спить.

Оксана. П'яний! Ти мене дуриш?

Соломія. Ну, от ей богу, що ні! Там такий п'яний, що й сказати не можна. Його певно нарочито напоїли.

Оксана (*похитнулась*). „П'яний... напоїли“!.. І це сама тайная людина!.. Остання надія захмарилась. Проведи мене до нього... мій жаль його розбуде, мое горе його витверезить.

Соломія. Постривай, може я його розбудю. Тільки, сестричко, йди з горниць, — там у саду підожди, або-що, бо як пані постереже — лихо буде! Вона ще не спить.

(*Входе Наталя Семеновна*).

ЯВА III.

Натал. Сем. (*побачивши Оксану*). Ти?!..

Оксана. Я! (*Соломія незаметно вийшла*). Не полахайтеся! Це не манія моя, а я живесенька... Не полахайтеся і мене не лякайте, бо не злякаєте...

Натал. Сем. Як ти посміла ввійти?

Оксана. Не кричіть... бо собі тільки сорому наробите... Слуги ваші всі покотом сплять... двері не заперті... я і прийшла. Пані, не з ножом в руці прийшла я до вас і не з докорами, а принесла я вам своє

серце, щоб ви його доби́ли! Живуче... ніяк сама його не здолаю...

Натал. Семен. Я не душогубка!

Оксана. „Не душогубка“? Чому ж у вас такий страшний погляд? Чула я, правда, од людей, що кажуть, бува й так: „Погляд вовчий, а душа янгольська!“ Примусьте ж вашу душу, щоб вона хоч на хвилину засяла у вашім погляді, і та мала хвили́на надасть мені сили і одваги. Я сміливо йшла до вас, а тепер острах даве мою душу і сковує мої вуста! Хоч одну ж іскру жалю у погляді, молю вас!..

Натал. Семен. *(тише)*. Чого тобі треба? Чого ти хочеш від мене?

Оксана. Чого я хочу? Ха-ха-ха! Чого я хочу? І це питає мати, його мати! І справді: чого я хочу? Я, мабуть, зовсім вже збожеволіла!.. Ви колись казали мені, як ще я була при вас за горнишну...

Натал. Семен. О, я що-дня проклинаю той час і годину!..

Оксана. Чудно! А тоді мені здавалось, що ви самі втішались, дивлячись, як панич залицявся до мене. Мабуть тоді в очах ваших жила ваша янгольська душа.

Натал. Семен. Я сама не встереглася, яку гадину в пазусі зогріла.

Оксана *(не слухає її)*. Ви тоді казали, пані, що ви й сами, не з високого коліна, що ваш отець був простий міщанин і вас вчив на мідні гроші. Чого ж тепер ви так пишаєтесь? Одначе... що ж це таке я плещу? Чи воно ж до речі? Я не те зовсім хотіла казати... *(Подумала)*. Що ж таке я хотіла? Хіба те, що ваш син любив мене, що вашого сина і я любила...

Натал. Семен. А тепер минулося! Мертвого з гроба не вертають!..

Оксана. Минулося? Справді минулося! А я наважилась була у однім слові вимовити перед вами усю мою душу, усю мою печаль... Хотіла сказати таке слово, у котрім ви побачили б, як у дзеркалі, всі мої муки, всі рани мого серця!.. Мертвого з гроба не вертають... І ви так спокійно і тоді б сказали цю пирказ-

ку, коли б побачили у труні свого єдиного сина? А я вже лежу у труні! А моє серце—його серце, моя душа—його душа, моє життя—його життя. Він помер задля мене, і я вже на половину мертва!.. І все ж таки ані іскорки жалю у ваших очах?.. Пані... Я кохала вашого сина!.. У його коханні я кохала увесь мир божий. Він був моєю думкою, моєю молитвою, моїм світом. Одняли його у мене!.. Одняли не душогуби, а люди з янгольською душею!.. Ох, страшно ж мені, страшно!.. Серце моє, чи є ти в грудях, чи нема—я не чую тебе!

Натал. Семен. Мені жаль тебе, Оксано! Що ж робить?

Оксана. Жаль? вам жаль мене?.. Ха-ха-ха! Не треба, не треба мені вашого жалю! Ні, ні, я вас зобідила, я вас зневажила... Простіть мене!.. Я сама не знаю, що кажу... Скажіть, промовте ще раз: „Мені жаль тебе“! Ха-ха-ха! „Мені жаль тебе“! Вмирай серце!.. Сліпніть очі!.. Глухніть мої вуха! Це не материна мова!

Натал. Семен. *(у бік)*. Відкіля вона взялася, хто її сюди привів? *(До неї)*. Ну, пора вже тобі додому.

Оксана. Правда ваша!.. Я вже й надто забарилась...

Натал. Семен. Ну, то йди ж собі!

Оксана. Стривайте, ще два слова! Кажуть, що я чарувала панича. Правда!.. Кажуть, що я відімського кодла. Ох, яка правда! Кажуть, що я хотіла бути панею—дворянкою. От за це то вже сам панич присягне, що правда. Бачте: я все це вам кажу і не червонію, щоб ви вже певне знали, що у мене стида ані крихотки. Що я, бачте, вже така непутяща, така хвойда зародилась, що і сором не їсть мені очей! *(Хапається одною рукою за одвірок, а другою за голову)*.

Натал. Семен. Ти ледве на ногах стоїш. Присядь, спочинь!

Оксана. Де же таки я сяду перед панею? Ми до цього не призвичаїні! *(Згодом)*. Нічого. Бачте, вже і одійшла. Живуча я, як гадина!.. *(Здіймає з пальця перстень)*. Це його... паничів перстень. Хотіла було шпурнути його куди небудь, та пошкодувала, що золотий. А найгірш боялась, що як пришлете грабувати, от тоді

то уже було б сорому надто! І я сама принесла... Нател..
(Поклала перстень на стіл). Отож всієї розмови, отож
всієї поради. (Іде до дверей).

Натал. Семен. Стривай, Оксано!..

Оксана (зупинилась). Пора ж і честь знати. Са-
ми мене виганяли, а тепер зупиняєте. Здається, я все
сказала...

Натал. Семен. Я хочу тобі віддячити за те, що
ти без гвалту і без огласу розв'язала моему синові
руки.

Оксана. Як віддячити? Хіба ви ще не віддячили?

Натал. Семен. (вийма хутко з шухлядки гроші).
Це тобі на придане! (Дає гроші).

Оксана. Що-о?!.. Дякуйте пані, що ви його мати!
Віддайте ті гроші на подзвіння та на церкву, щоб що-
дня виймали часточку „за здоров'я“ вашої янгольсь-
кої душі!.. Пані, пані... Не в кожного й душогуба здій-
мається рука на умираючого, а ви... ви виняли з моїх
грудей серце і, сміючись, краєте ще й на моїх очах
його на шматки. Не бог вам, пані, душу дав, не мати
вас породила! (Пішла).

Натал. Семен. (сперш немов остовбеніла, а да-
лі прожогом кинулась до дверей). Оксано, Оксано! Вер-
нись! (Одбігла од дверей). Що я роблю? Чи не збоже-
воліла я! Ні, ні... Не погублю я своєї дитини! О, чом
же ти, Оксано, не рівня моему синові! Яка велика ду-
ша! Нащо ти в кріпацтві зародилася?.. Ні... Ні!.. Не
невістка ти мені!

ЗАВІСА.

ОДМІНА ДРУГА.

Того ж таки дня, через шість годин.

Зала у будинку Воронових.

ЯВА I.

Горнов і Максим.

Горнов. Так стало бить, ми з вами в ціні зійшлись?

Максим. Де ж, мовляв, не зійшлись? Я ще й
рота не вспів роззявити, а ви вже й ціну поклали; та
ще й яку, мовляв, ціну. Але ж глядіть, чи не помили-
лися, бо я швець такий, що тільки під зав'язь умію
чоботи шити, а вам може треба городського?

Горнов. Ба, ні, мені такого й треба до школи.

Максим. Тепер вже повелось так, хоч би і у нас
на селі: чоботи на дві колодки та шей на шпильках,
а я все на дратві. От що вже дратву, так навдаху чи
хто висуче проти мене.

Горнов. Я хочу, щоб хлопчак спершу навчився
шити прості чоботи, а там вже, котрому скортить го-
родських чобіт, то нехай сам добірає способу, як їх
змайструвати.

Максим. Еге! Нехай вже, мовляв, саме доманди-
кується!.. Я ще мав де-що вам сказати, та тільки не
знаю, з якого боку і почати. Ще як скажете: „От ста-
рий, почав вже вигадувати“.

Горнов. Що ж таке?

Максим. А те, що я ще зроду-віку не бурлакував,
а оце, мовляв, вже ніби приходить покидати стару...

Там такого репету наробе, що не тільки в хаті, а й у подвір'ї, мовляв, буде тісно.

Горнов. Чому ж не взяти й бабу з собою?

Максим. Чи й справді? (*Зрадів*). Вона у мене, Владимир Петрович, така, що й хвилини без діла не сидітиме... Там така працьовита, що й сказати... (*Сміється*). А як роботи нема, то зо мною свариться, а вже без діла не всидить.

Горнов. Знайдемо і їй діло. А за ціну певно що не будемо торгуватись...

Максим. Та яка вже ціна беззубій?

Горнов. Часом беззубий краще зубатого!

Максим. Та воно так... Це вже ви мене зовсім, мовляв, на світ народили! А то ж сказали ви мені ціну, а я зопалу погнався за грішми, та й про бабу забув. Оце ж і чудесно. У хату свою впустимо Матвія, тут у нас є такий бідолага з двірських: дітей, мовляв, повнісінький запічок, а хати дасть бог. Нехай собі живе та хліб жує, та двору доглядає.

ЯВА II.

Ті ж і Борис.

Горнов. Ну ти ж і спиш! Я вже з города двадцять верстов пробіг, а ти...

Борис. У мене голова страх як болить... Я і не бачу. (*Чоломкається з Максимом*). Що ж домовились?..

Максим (*усміхається*). Вже, мовляв, і печаті приклали.

Горнов (*дивлячись на часи*). Ого-го, пора їхати!

Борис. Чого хапаєшся? Поснідав би...

Горнов. Скільки ще в тебе тієї панської пихи, як подивлюсь я на тебе: без сніданку, або без кофію не можна гостя відпустити; і хоч би тому гостеві діла були, як кажуть, по зав'язку, а він сиди та жди того кофію. У мене там діло кипить! Я купив оце у городі молотилку, і зараз треба установити її. Ну, у вас гарні порядки! Приїхав: усі пани і слуги сплять, двері відчинені, хоч і забирай усе на вози, та й вези куди хочеш.

Борис. Ми світом тільки полягали.

Горнов. Що це в тебе такі червоні очі?

Борис. П'яний був.

Горнов. З якого побиту?

Борис. Тадже ж учора був день народження батька.

Горнов. Стало бути ти туди й не навідувався?

Борис (*засоромився*). Ні...

Горнов. От так молодець!..

ЯВА III.

Ті ж і Соломія.

Соломія. Паничу, пожалуйте вас мамашенька кличуть. (*Голос за дверима „Борис“!*..)

Борис (*гука*). Я зараз! (*До Горнова*). Підожди мене! (*Пішов*).

Горнов. А йдіть сюди на хвилину, Соломія!

Соломія. Не хочу, бо ви зараз почнете розпитувати. От, ей богу, що правда! (*Голос за дверима: „Соломія“!*). Ось зараз! (*Побігла*).

Максим (*тим часом роздивляв патрети, що висять на стінах у золотих рямках*). Що то воно, чи царі всі, чи генерали?

Горнов. Хіба ж де-які з них вам нікого не нагадують? Це ж Борисів батько, а це дід, а той третій — генерал Суворов.

Максим. Бачте, я таки вгадав, що генерал.

Горнов. Один же тільки генерал. А батько Борисів тільки, що капітан, а дід його, той хто його знає!.. Бачте це на йому старосвітський міліційний казакин. І доки цей дід ще не був у службі, то прозивався Ворона, а як здобув міліційного чина, так став вже прозиватись Воронов! Стало бити, причепив хвостика до свого прізвища.

Максим. Хвостика? Навіщо ж то?

Горнов. Така, бачте, мабуть була поведенція: все своє вже дуже обридло, так хоч хвостика чужого пришити.

Максим. Еге! Ну а то ж жіночі персони, хто вони? (*Показує на патрет*).

Горнов. Це мати Борисова, а це вже її мати, стало бити бабу Борисова. Ось бачте, в неї вже убрання прості, старосвітські: очипок, намітка, плахта.

Максим. Так, так!.. Стало бути вони не з так-то давнього коліна запаніли?

Горнов. Бабу ця й до смерті жила тут.

Максим. Та як же?.. Так... так!.. Я її пам'ятаю! Оце либонь іде дванадцятий, чи пак тринадцятий рік, як вона померла. Проста була людина, зовсім проста, і по панські, мовляв, а ні же тобі не вміли говорити.

Горнов. Це була найперша порадиця й жалібниця Борисова. Він згадує про неї з великою шанобою.

Максим. Пам'ятаю, пам'ятаю!.. Все було з ним няньчиться. Конешно: доброго чоловіка усяк добром пом'яне. Ну то я ж оце піду лагодитись у дорогу, доки ви тут.

Горнов. Я не забарюсь.

Максим. То прощайте до якого часу! (*Вийшов*).

Горнов (*один*). Як то Борис з своїми старими уладиться? Молоде хлоп'я, м'яке серце... Стережеться сварки, як вогню, думає, що можна її обминути! Та що це він так довго бариться?

Борис (*дуже стривожений*). Оказія, брат! Чуєш, мати запевняє, що буцім-то я вчора об'яснився перед Ізмайловою.

Горнов. Удрав штуку... Яка ж то Ізмайлова?

Борис. Ти ж познакомився учора з нею й з її матір'ю... Бач, де-які гості, ще спозаранку учора пороз'їжались, а Ізмайлові zostались ночувати. Отже, як поїхав ти, у нас почалось бенкетування; я якось не встерігся, та й насмоктався... Мене таки батько і мати здорово примушували: „Який ти, кажуть, мущина, що не хочеш пити“. Я й урізав і може з п'яних очей й справді нагородив якої нісенітниці.

Горнов. А я думаю, брат, що це якась машина.

Борис. Оце, що вигдав.

Горнов. А конешно! Ти скрізь бачиш одні квіточки та ясне сонечко! Сказано молоде, зелене! (*Узяв картуза*). Одначе, *adieu mio caro!*

Борис. Попрощався б з моїми старими, а то розгніваються.

Горнов. Вони ж кажуть, що я хам, а від хама якої їм звичайности?

Борис. Не терплю я, як чоловік сам на себе плеше.

Горнов. Та я ж учора власними вухами чув!.. Стривай, стривай!.. Чи не ота Ізмайлова, котрій я учора радив у кукол гратись.

Борис. Та вона ж, вона.

Горнов. Ця ж мене хамом звеличала. (*Сміється*). А терпкою я здався їй кислцею: вже вона пробувала кусати мене з усіх боків, та тільки оскому набила.

Борис. Бо ти таки учора за пів тієї години наплів обом Ізмайловим цілий ворох чепухи. Перед дочкою так найкраще визначився, сказав їй, що вона уміє тільки воду товкти.

Горнов. Сказав правду. То ж не людина, а кукла.

Борис. Але все ж таки сказати таке в вічі панночці...

Горнов. Що ж ти вдієш зо мною, коли я хам?

Борис. І батько-мій таки на тебе розгнівався.

Горнов. Знаю, знаю! Через те ж я так учора швидко і іспарився. Він теж шпигнув мене по-панські. Позвольте мені, кажу, прийняти у ваших горницях одного знакомого. „Хто ж етот ваш знакомий?“ питає. „Ваш, кажу, временно-обязанный Прохор“. „Для таких, каже, знакомих, у мене єсть конюшня!“ Чудак старий! Ну, слухай, ти ж тепер тверезий, то не забудь, що тобі сьогодні треба де-куди навідатись.

Борис (*з серцем*). А, не нагадуй мені! Вісім день очей не навернути, вісім день... я ненавижу себе!..

Горнов. Я оце забіжу туди, та її заспокою. Сказати, що ти сьогодні будеш?

Борис. А конешно! Через півгодини, коли б тільки гості швидше убірались. Я сьогодні з своїми старими діло доведу до кінця.

Горнов. Ну, цих гостей навряд чи скоро здиhaєшся. Тільки ти вже сьогодні не пий!..

Борис. А, не зворущуй мене.

Горнов. Ага: не любиш. Заспокойся, друже. Хто з молодих людей не впивався на своїм віку. Пий, кажуть, та ума не пропивай!

ЯВА IV.

Входе старий Воронов.

Воронов (*протяга руку Горнову*). Вы уж успели вернуться.

Горнов. Як бачите!

Воронов (*ходить по кімнаті, далі зупинився, хотів щось промовити й знов заходив*). Либералы, либералы!

Горнов. Ви ж це про кого кажете? Чи не про Ізмайлових? Ваша правда. Вони дуже ліберальні.

Воронов. Нет-с. Я не про них (*зупиняється проти Горнова*) того... того... Правда ли, что вы подарили вашим крестьянам дополнительный платеж?

Горнов. Справжня правда.

Воронов. Либерально, очень либерально! (*Знов ходить*). Ссуду какую то тоже у себя открыли?

Горнов. Одкрив.

Воронов. Гуманно и либерально! Ну, а я того... того!.. не открою!.. Слышите ли, не открою?

Горнов. Чую, чую! Я не глухий... Ви не відкриєте!

Воронов. Да-с, не открою! И школа там у вас?

Горнов. І школа там у мене.

Воронов. Но для чего все это мужику? Я вас спрашиваю, для чего?

Горнов. Не знаю.

Воронов. Не знаете? Нет-с, вы знаете! Да-с, знаете! И я знаю!..

Горнов. А коли ми обое знаємо, то за для чого переливати з пустого в порожнє?

Воронов. А затем-с, что такими поступками вы развращаете мне сына.

Горнов. Не велить йому водитись зо мною. Посліть його до Ізмайлових в навуку, там він навчиться у кукол гратись.

Воронов. Что-с? Вы забываетесь, милостивый государь.

Борис. Я слушаю и удивляюсь только всему тому, что вы, папа, говорите. Вас эти два года так изменили, что я, право, не узнаю вас.

Воронов. Помолчи, друг! Мы с тобою после поговорим.

Борис. Тошно даже слушать. (*Пішов у свою кімнату*).

Воронов. Видите, это все ваше влияние. Он у меня прежде этого не смел.

Горнов. Тоді, як був ще малим.

Воронов. Нет-с,— всегда!..

Горнов. Та він же два роки й не був дома; а два роки, це не малий час.

Воронов (*ходить по кімнаті*). Да, вы философ! У вас, ведь, на все готов ответ.

Горнов. Мені здається, що і у кожного чоловіка розум завжди повинен бути на сторожі.

Воронов. Философ, философ! И если я вас спрошу, зачем вы говорите со мною по малорусски, у вас также найдется ответ?

Горнов. А звичайно...

Воронов. Любопытно...

Горнов. Я не хочу говорить по русски, та й одвик таки од мови, живучи чотири роки поміж кріпаками,— це во-первых...

Воронов. Однако ж вы читаете русские книги...

Горнов. Читаю! Німецькі читаю, і французькі й навіть латинські... Але ж читати й говорити, це дві речі зовсім різні. Як поляки кажуть: „to cos innego“.

Воронов. Да, ведь я сам малорос, а вот же говорю по русски...

Горнов. Через те ж я й балакаю з вами по українськи, що знаю, що ви українець і знаете мову, і що колись і сами балакали зо мною по своєму. Може це тоді було в моді. Ви переіменились, а я не хочу хамеліоничать! Тут, бачте, багацько залежить і від того, з ким нам найчастіш доводиться діло мати. Ви проміж панами буваєте, а я проміж мужиками вештаюсь. Ста-

ло бути, тут діло навику; а привичка, кажуть, друга природа. От як-би наша розмова прийняла характер надто спеціальний, ну тоді я, може, спасував би... А доки ми перекидаємось словами, збиваючи тільки піну в роті!..

Воронов. Но ведь будете же вы служить?

Горнов. Ні.

Воронов. Могут же дворяне выбрать вас на какую либо должность?

Горнов. Це інша річ. Але я й без вибора, без наказу вже служу ділові.

Воронов. Но ведь вы дворянин. Да-с. А ведете то вы себя вовсе не по дворянски.

Горнов. Хто як розуміє людське поводження!

Воронов. Да-с! Вы не по дворянски поступаете!

Горнов. Наплювать!

Воронов. Как наплювать? На кого наплювать? Вы дерзки! Справедлива пословица, что „яблочко от яблоньки“!.. Знаете ли вы, милостивый государь, кто был ваш отец?

Горнов. Ви може хочете натякнути на те, що я з мужичого роду? Що мій отець тільки дякуючи власним заслугам здобув дворянство і полковничий чин? Натякайте, я від цього не почервонію. Ніколи я не одречусь от свого роду. У мене ще й досі є живі дядьки по батькові, один простий гречкосій, а другий салдат, і я ними не гордю.

Воронов. Правда, говорят, что...

Горнов. Що з хама не буде пана... Я й не лізу в пани.

Воронов. Нет-с лезете! Вы у меня бываете... *(Наче щось пригадав, забігав по кімнаті)*. Да-с... того, того... Знаете ли, что я вам могу посоветовать.

Горнов. Разумный совет прийму з подякою.

Воронов. Вот что-с! Вы займитесь сочинением проекта о том, чтобы дворян вовсе не было.

Горнов. Ви не туди, добродію, заіхали! Сочиняйте вже ви такі проекти, вам і книги в руки, а я за таку раду й спасибі вам не скажу. Сором вам, Олексій Дмитрович, що ви з мого правдивого поводження з людьми, хочете зробити якусь пропаганду! Ви кидаєте болотом у мое чесне діло.

Воронов. Так ваше дело честное?

Горнов. Хоч перед бога!

Воронов. А я думаю, что напротив.

Горнов. Ні! Ви так же точнісінько думаете, як і я, та боїтесь розумові сказати.

Воронов. Никогда!

Горнов. А я вам кажу, що іменно так.

Воронов. Вы кажется желаете того, того... трюнить надо мною.

Горнов. І на думці цього не маю.

Воронов. Вы... очень дерзки!..

Горнов. Схаменіться, Олексій Дмитрович!

Воронов. Вы... вы...

Горнов. Хам? Це вже я чув не раз! Позвольте ж, Олексій Дмитрович, і мені сказати вам хоч одну пословицю: „Насміялася верша з болота, оглянулася — аж сама в болоті“.

Воронов. Что-с? *(Входить Борис)*. Я, милостивый государь, с вами более не знаком!

Горнов. Дуже приємно!.. Вибачайте, хотів сказати: як завгодно!..

Воронов. Да-с! Слышите: не знаком! *(Пішов)*.

Борис. Що це з ним, з чого це ви збили бучу?

Горнов. Адже ти прохав, щоб я попрощався з твоїми старими. От вже з батьком попрощався...

Борис. Та що це з ним вчинилося, я ніяк не розберу.

Горнов. А бог з ним! Прощай! Приїзди до мене... А може батько не пусте? Мене то вже певно не допустять до вашої персони.

Борис. Бо зна, що вигадуєш. Я догадуюсь, це певно його Ізмайлова натравила на тебе.

Горнов. Може... Але ж молодому чоловікові, коли він блукає ще в думках і відсахнеться сьогодні від того, чим вчора захоплювався, якщо постережеться що, то в ньому з'являється власний процес змишлення, я можу вибачити; ну, коли старий чоловік так з лисою головою... *(Чоломкавшись, пішов)*.

Борис *(один)*. Це щось несподіване з'являється у моїй сім'ї!.. *(Походив)*. Що я такого наговорив учора

панночці? Невже справді об'яснився? Як я погодився сісти за той проклятий ералаш!.. Потім напився як? Сьогодні в-останнє скажу батькові й матері, і якщо вони суперечатимуться, я зроблю по своєму. Володька вражає мене, кажучи, що я безхарактерний!.. Він правду каже. О, яку правду! Доки ж я, справді, буду як цуцик той на верьовці?..

ЯВА V.

Борис і Воронов.

Воронов (входе). Что, уехал этот либерал? Я очень рад.

Борис. За что вы отказали ему от дому?

Воронов. Негодяй он!.. Вот за что.

Борис. Негодяй?

Воронов. Да, негодяй, и я запрещаю тебе с ним дружиться!

Борис. Ну, это уж... Впрочем, это пока на второй план. Я должен вам сказать, что у меня есть более серьезное дело.

ЯВА VI.

Ті ж і Соломія.

Соломія. Пане! Там Гордій Поварів прийшов!

Воронов. Что ему надо?.. Зови!.. (Соломія пішла).
Пойди к гостям; я после готов с тобой потолковать.

Борис. Вы выслушаете меня?

Воронов. Через 5 минут. (Борис пішов). Ну, что ж он там... Кто там такой...

ЯВА VII.

Воронов і Гордій.

Гордій (входе, топнув ногою). Мое поштеніе! Позвольте вам препоручить. (Подає запечатаний лист).

Воронов. Что это такое? (Розпечатав листа й читає). От 186... года от сентября месяца приглашают вас, ваше высокоблагородіе, майстер сапожной, штоб

ви пожалували своєю персоною із фамилією на брачний процес уетое воскресеніе. Свадьба будет на благородную ногу, вина і музика з городу і пирожное шпанскій ветер, што папаша зготовлють: собственноручно Гордей Микитович Поваренков, сапожной майстер і кавалер.

Гордій. Так точно: і кавалер. Так как іщо в первый законный брак поступаю.

Воронов. Я не понимаю, что это такое.

Гордій. Брачный процес буду палучать с баришнею Теклею Свиридовой. Хотів хоть триста рублів авантажу, ну помирился на двухсот пятьдесят. Значить подумав... „пропадай моя деревня, все четыре колеса“.

Воронов. Да, ты скажи толком, что тебе надобно?

Гордій. Развѣ я непонятно объявил у билеті? Кажется очень симпатично. Значить предлагаю вам на свадьбу до меня.

Воронов. Что-о? к тебе на свадьбу?

Гордій. І што, как можить согласні будите поступок совершить об некотором подарке, хоть двадцать пять рублей, так я с равнодушным вдовольствіем получу.

Воронов. Пошел ты прочь, дурак!..

Гордій. Вот так категория!..

Воронов. Вон, говорят тебе!.. (Кидає йому листа в вічі).

Гордій. І с тем до приятного свиданія. (Пішов).

Воронов. Да что же это такое творится? Мужик какой то, сапожный мастер, осмеливается просить к себе на свадьбу, да еще по пригласительному билету. О, до чего мы дожили!

ЯВА VIII.

Воронов і Борис.

Борис (входе). Вы свободны?

Воронов. Ну... Да, кстати,— согласился ли ты поехать в гости к Измайловым? Они тебя приглашали!

Борис. Да, приглашали, но решительно отказался.

Воронов. То есть, как это? Ведь ты почти сделал предложение Анне Андреевне.

Борис. Ну недалекая ж она, если поверила п'яной болтовне.

Воронов. Так ты хочешь нас осрамить?

Борис. Вы обещали выслушать меня. Время не терпит. Я должен с вами говорить.

Воронов. Ты затянешь ту же канитель о твоих диких намерениях.

Борис. В последний раз. Итак, я возвращаюсь к вопросу, на который вы не ответили мне в прошлый наш разговор. Я спрашивал вас, зачем вы, зная и видя мои отношения к Оксане, смотрели на них не только сквозь пальцы, но даже снисходительно?

Воронов. Ответ простой: она была горничной. Ну... А ты... как молодой человек... оно и понятно.

Борис. А!.. Интрижка по части клубнички!.. А между тем вы жестоко ошиблись. Я полюбил Оксану и повторяю вам, что женюсь на ней.

Воронов. Я объявлю тебя сумасшедшим, и тебя посадят в желтый дом.

Борис. Да, хоть в тюрьму! Я дал слово Оксане и она моя невеста,—слышите ли,—она моя невеста!

ЯВА IX.

Ті ж і Наталья Семеновна.

Натал. Семен. Завтрак уже подали!.. Прасковья Петровна и Анеточка просто покою мені не дають. „Просіть, кажуть, тай просіть, щоб Борінька їхав до нас погостити!“

Воронов. Нет ты послушай, что он говорит.

Натал. Семен. Що таке?

Борис. Я прошу вашего благословения на винец з Оксаною!

Натал. Семен. Як? Це той синочок, котрий учора присягався, що все зробе задля матери, а сьогодні вже й назад?

Борис. В чім же я присягався?

Натал. Семен. Ти дав мені слово, що поїдеш до Ізмайлових в гості. Це раз... А потім...

ЯВА X.

Ті ж і Степан.

Степан (за дверима). Я силою ввійду, і ніхто мене не зупине.

Воронов. Кто там?

Степан (вбіга). Це я, пане!

Воронов. Что это? Как ты осмелился войти без доклада?

Степан. Та вже хоч і вбийте, а ввійшов.

Воронов. Вон!..

Борис. За що ж ви його проганяєте? Що скажеш, Степане?

Степан. Ви питаєте? Це дивно, паничу, надто дивно! А я ж завжди мав вас за чесну людину. Дійшла до Оксани звістка, що ви засватались на якійсь паночці!

Борис (з жахом). Як??!

Степан. А тепер вже може Оксану й на столі застанете!

Борис. Годі, годі!.. Спала полуда з очей!.. Туман розійшовся!.. Так ось воно що?.. Так ось за чім мене підпоювали?.. Так ось за для чого запрошують мене в гості до Ізмайлових?.. Так ось від чого ваша хворість, мамо? Бач, це та любов ваша свята, котрою ви так похвалялись і котра, мов в ланцюгах залізних, так довго держала мою волю... Так ваша та щира і тихая мова: „женись, сину, на кому хочеш“, була кривда, одна облеслива кривда!.. О, мамо, мамо! Що ж ти зробила з моєю душею? З тією душею, в котрій образ твій завжди був на рівні з богом. Батьку, батьку, рідний!.. О, що ж тепер на світі не зрадливе, коли рідний батько і мати... А!.. Швидш відціля!.. Промеж чужими людьми, знайду я батька й матір!.. (Прожогом вибіг, за ним пішов Степан).

Натал. Семен. Синку, синку!.. (Рида).

Воронов. Я тебе, мерзавец, я тебе!.. Вот тебе твоей мазунчик!..

Натал. Семен. Ти ж чого дивився? Ти його виховував і пестив! Я жінка неосвічена! Де я була? Що

я бачила? У чотирьох стінах вік ізжила, а ти похвалюся, що ти вчений й всезнаючий. Ти йому дав змалку волю! Я дурна була по твому... Себе ж ти цілий вік лічив за розумного, а сина єдиного не зумів до пуття довести. Ох, я нещасна!.. *(За сльозами не може говорити)*.

Воронов *(мов ошалілий)*. Что ж это? Сколько я того... того читал, но такого случая... Читал я в журналах и газетах... не начитывал. Но как же в самом деле стеснять?.. того-того... свободу, когда свобода должна быть свободна. Ну и пусть его женится, пусть женится, хоть на чортовой дочери!.. Я... я знаю его не хочу!..

ЗАВІСА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Середина хати Завади.

ЯВА I.

На ліжку лежить недвижна Оксана, біля неї у головах сидить Завада, а з боку Горнов.

Горнов *(тихо розмовляє)*. Чудову машину підвели, намоглись дівчину з світу звести!.. І вірить не хочеться, щоб усім цим лихом керувала мати Борисова.

Завада *(сумно)*. Не знаю, що я кому заподію лихого. Здається завжди з усіма поведився по божому.

Горнов. Не чоловіче діло вчинили, а диявольське!

Завада. Так вже мабуть судилося мені залишатись на старості самотнім без втіхи, без жодної радості... Ні, я винен, винен я!.. Мені не слід було б потурати на її хіть! Забавалося їй довідатись, як ті пані живуть і намоглися одним лицем: „піді служити до панів!“ Я здався на її волю. Не багато й наслужила, один тільки рік, а горя запобігла на цілий вік і собі й мені... Учора, маріючи, промовила: „покритка, каже, я!“ Я з жаху мало не збожеволів. Та вже нагодився Степан, котрий, спасибі йому, розказав мені усе, що витворяли з нею парубки. Люди радять скажитись громаді!.. Що ж ті скарги, чи вернуть же вони життя моїй дитині?

Горнов. І як ви не встерегли її тоді, як увели з подвір'я в хату?

Завада. Бачите, я пішов по писаря, щоб той де-що пошептав коло неї. Вернувся додому, аж дивлюсь—її вже в хаті нема. Кинувся по сусідах, по садках, та городах! Шукав, шукав!.. Вже на світ поблагословилося, а її нема, як у воду впала. Та вже, як зовсім розвиднілось, знайшов її аж на греблі, біля розоре-ного млину.

Горнов. Це ось, що за селом?

Завада. Еге ж!

Горнов (у бік). Там вона в останнє бачилась з Борисом.

Завада. Прийшов я туди, дивлюсь, аж вона лежить, мов мертва. Далі розплющила очі. Став я до неї промовляти—мовчить, неначе води в рот набрала. Потім почав я гукати!.. Тут хвалити бога, нагодився Степан і вже вдвох ледве-ледве довели її до хати. Як положили ми її на ліжку, так вона почала балакати, але щось таке нісенітне, що й купи не держиться. А згодом заснула.

Горнов. І не прокидалась вона?

Завада. Ба, ні, через недовгий час знов щось заговорила тільки мабуть крізь сон, бо очі її були заплащені.

Горнов. А що вона таке говорила, як скоро ви її ввели в хату?

Завада. Все кликала панича! А потім, почав я її питати, куди вона ходила. Вона й одмовила: „ходила, каже, наймати людей, щоб яму викопати. Грошей, каже не було, я їм дала золотий перстень!“ У неї і справді був золотий перстень на руці, певно паничів, а тепер нема.

Горнов. Дивно! Чому ж ви учора не дали звістки Борисові, що таке скоїлось?

Завада. Чудно ви міркуєте! Як би таки я поліз у хори оповіщати про своє лихо!

Горнов (помовчав). Певно вона довго лежала на греблі, а там вогко, свіже повітря від річки, ну і простудилась! (Приклада руку їй до голови). Ач, який жар палить!..

ЯВА II.

Ті ж і Борис.

Борис (входе). Де вона? де вона? Що з нею, з моєю любовою?

Горнов (зупиня його). Тихше, бога ради, тихше! Вона спить, ти її можеш сполохати.

Борис (ламає руки). О, я нещасний, базталанний! О, я безхарактерний чоловік! (До Горнова). Рятуй, рятуй її, брате!

Завада. Я не мав сили звернути її волю з того манійного шляху, усіяного терном колючим, камінням гострим... Бо я без міри її любив! (Тихо плаче).

Борис. Батьку, батьку! Не вражай ти мого серця своїми тихосумними докорами. Чи не наважився ти хвастати передо мною своїм горем, хвастати, що вмієш що-хвилини видавати з старих очей краплю соленої води? Що твоє горе проти мого? Що твої сльози проти моїх сліз? Зваж мое горе з своїм. Зваж мій вік з твоїм і зітри мерщій росу з твоїх очей! Ти вже оджив своє і однією ногою стоїш у труні, а я повний нерушених молодих сил!.. Ти був щасливий десятки років, а передо мною тільки замиготів вогник того щастя!.. А я летів орлом, бистрим вітром буйним до мого щастя і тільки що наблизився до нього, як воно почина вже гаснути! Мое горе пекло палаюче!

Горнов. Радив тобі пильнувати того вогню, бо він тільки раз з'являється нам на віку.

Оксана (крізь сон). Борис!..

Горнов. Вона тебе кличе!

Борис (кинувся до неї). Боже, святе небо і земля! Вона мене кличе! Я тут, я біля тебе, моя Оксаночка!

Оксана (крізь сон). Перстень, це його... Більш нічого нема, це все... не лякайте... (Замовкла).

Борис. Вона маріє й в марінні її душа живе мною! О, світе мій!..

Оксана. Яка холодна земля!.. Пустіть, пустіть мене... За що ви надо мною знущаетесь?.. Посватався. Текле, що я тобі заподіяла? Борис іде, чом же не вітається... Спасибі вам пані!.. Пустіть, пустіть мене!.. (Замовкла).

Борис. Що з нею сталося? Вона, мов нежива.

Горнов. Припадок, кризис!

Завада. Донечко, донечко! Не покидай же мене старого, похилого!

Борис. Ох! серце моє, розум мій кригою замерзає... туманом застилається!.. Ні, не можна тому статися, щоб вона померла! Не вірю я, не вірю!.. Бог справедливий, за що ж така кара? (*Упав на коліна біля ліжка, тихо промовляє*). Ніколи я не благав нічого незбутнього. Всі думи, всі мої помисли я захиляв до чесної праці, до чесного життя! О, боже милий! Дай же життя хвалити тебе і прославляти твою милість. (*Припав лицем до рук*).

ЯВА III.

Ті ж і Максим.

Максим. Та що це у вас таке, нехай бог бороне, трапилось? А мені й кажуть люди, що у Антона щось непевне скоїлось, та я не поняв віри.

Завада. Карає нас господь за гріхи наші.

Борис. Пропащий я, пропащий!

Максим. Гріх вам, гріх, паничу, так вбиваться! Не люди її одіймають у вас, а бог милосердний! Бог дав їй життя, бог і бере. Він один властивець над нами, і ми не повинні ремствувати на його святу волю.

Борис. Не ремствую я, а очевидячки загигаю.

Максим. А подивіться паничу, на нас, сліпих людей, та поспитайте, якого горя ми не перебули. На наших очах люди одіймали дівчину од милого і на його очах і безчестили; на наших очах брали молоду з під вінця й вели в хороми на безчестя, а потім... (*Махнув рукою*). Отже ми усе те пережили, пам'ятаючи, що є бог милосердний на небі, котрого заміри нам невідомі. А чи давно, паничу, ви похвалялися здолати нашу мужицьку ваготу і працю? Та чи вам же, паничу, боротися з тими життями?

Оксана (*тихо*). Хто помер? Борис...

Борис. Моя зоре, мій раю!.. Оксано, Оксаночко, прости мене!.. Чого ж ти так пильно дивишся на мене? Це ж, я, твій любий, твій сужений!..

Оксана. „Твій любий, твій сужений!“ Лягай мерщій в домовину!

Борис. Де ти, серденько, бачиш домовину?

Оксана. Дай, я поцілую твої очі! (*До його придивляється*). Який страшний погляд!.. „Мертвого з гроба не вертають!“ Хоч одну іскру жалю!.. Не треба грошей... на подзвіння... чого ж сичиш на мене? Пані, гадина... повзе вона... повзе до мене?.. Захуйте мене!.. Повзе, впирається в моє серце... Геть геть!.. Одрвіть, одрвіть її... (*Умирає*).

Борис. Що це з нею? Оксано, Оксаночко!.. ні, вона не вмерла!.. Стигнуть очі, холонуть руки, серце не б'ється!.. Оксано!.. Вона мертва!.. Страшно, страшно!.. Дивіться, вона вкоряє мене своїм поглядом. (*Одскакує від неї*). Рятуйте, рятуйте!..

Горнов. Друже, приклич на поміч розум і покорись його силі.

Завада. Донечко, донечко, на кого ж ти мене покинулі?.. (*Риде*).

ЯВА IV.

Ті ж і Степан.

Степан (*вбіга*). Оксано, Оксано! Я помстився за тебе! Оцими власними руками я роздер пашеку Теклі, отій лютій гадині!..

Максим. Не чує вже Оксана твоєї звістки!..

ЗАВІСА.

Вища Науково-Репертуарна
Рада Головлітосвіти НКО
УСРР до вистави дозволила.
(17/VII 1925 р., літ. А., № 1067).

ПОШИЛИСЬ У ДУРНІ

Шутка-оперетка в 3 діях

ЛИЦЕДІЇ:

Максим Кукса, багатий міщанин, мірошник, удовець.
Оришка, старша його дочка, років 19-ти.
Степан Дранко, багатий міщанин, коваль, удовець.
Горпина, старша його дочка, років 18-ти.
Антон, наймит Куксів, молодий парубок.
Василь, наймит Дранка, молодий парубок.
Скакунець, волосний писар.
Нечипір, захожий чоловік, років 30-ти.
Гості і народ.

Діється у містечку.

ДІЯ ПЕРША.

На сцені з обох боків плетені тини, з-за котрих виглядають хати, повітки, амбари, хліви, комори і т. и. Під тинами лави. З лівого боку господи Кукси, з правого — Дранка. За господею Кукси видно водяного млина, за господею Дранка — кузню.

ЯВА I.

З млина виходять Кукса і Антін.

Кукса. Отак ось як бачиш, любий мій козаче,
Куди оком згляну, чи ногою стану,
Скрізь кривда панує, та правду гальмує.

Антон. Ох, правда, паноче, що і так буває,
Це вже так сказали, як пером списали.

Разом Ох, тяжко, тяжко, жить в світі важко (2).

Кукса. Так як шашоль точе серце тобі і душу,
Розум так здавило, як мушир папушу,
Що вже далі буде, чи вгадають люди?

Антон. Ох, правда, паноче і т. д.

Кукса. Доглядай, доглядай, кажу тобі, більш як
свого ока!

Антон. Та вже не турбуйтеся, хазяїн, ніхто вам так
не потрапить догодити, як я: надійтеся на мене, як на
кам'яну гору!

Кукса. Одного тільки ніяк я не розумію: за віщо
ти так ненавидиш той бабський рід?

Антон. За віщо? Довго розказувати! А тільки як
побачу молодицю, а найпаче дівчину, то так мені з
душі верне, мов муху проковтнув... А ваших дочок не-
навидю через те, що ви мені, господарю, дуже полю-

бились; і жаль мені вас, просто біда, як жаль, що ви з ними так бідкаетесь!..

Кукса. Ох, бідкаєсь!.. А ти не гніваєшся на мене, що я тебе частенько ганяю, або по зубах даю?

Антон. Борони мене боже! Хазяїн може й спати і гуляти, і на те він є хазяїн; а наймит повинен що-дня і що-ночі працювати...

Кукса. Розумно міркуєш!

Антон. З нашим братом, наймитом, без лайки або без бійки не можна. Нас треба бити, та ще й добре, бо ми дурні!..

Кукса. Три місяці ти в мене служиш, а я тебе вже так уподобав, як рідного сина!

Антон (*цілує йому руку*). І я скажу, що не знаю, чи любив я свого батька так, як вас люблю! (*Помовчав*). Давно вже я хочу спитати вас, бо знаю, що ви один на всім світі скажете мені щирю правду: навіщо оті баби на світі?

Кукса. А й справді, — навіщо вони?

Антон. Без бабів, здається, краще б жилось на світі.

Кукса. Краще б? Так, так!..

Антон. Так нащо вони, оті баби, на світі?

Кукса. Не скажу, голубе, не скажу! Скільки вже разів і я міркував над цим заплутаним ділом... Звісно, бог сотворив!

Антон. На спокусу?

Кукса. О, о! Якраз за хвоста упіймав! Іменно на спокусу!

Антон. От спасибі, що ви мені це сказали; а то я морочився, морочився!.. Тепер ви мені розв'язали рота... От, хоч би сказати про Оксану, сусідську наймичку...

Кукса. Що таке?

Антон. Я позавчора бачив, як ви, отам за повіткою, женихались з нею!

Кукса (*тривожно*). Що? Бачив?

Антон. І чув, як ви їй казали, що купите їй на спідницю моднього ситцю і платок...

Кукса. Чув? (*У бік*). Попався. (*До нього*). Ти чув? дивись, не проговорись сусідові Дранкові. То я хочу її переманити до себе у найми.

Антон. Нащо ж ви мене обдурюєте? Бачте, я перед вами викладаю усю свою душу, а ви... Я ж чув, як ви їй сказали: „вийди, як стемніє, на леваду!“...

Кукса. Не казав!

Антон. Ні, казали, іменно казали!

Кукса. Далєбі, що про леваду я ні слова на казав!...

Антон. Ну, може це мені тільки почулося!.. Одначе, я зараз же тоді подумав: чи не диявол то, під дівочою одежею, спокушає мого хазяїна?

Кукса. А що ти думаєш, може...

Антон. Піду ж я, думаю собі, до попа і попрошу його, щоб він одмолитвував мого хазяїна!..

Кукса. До попа? Чи ти ж не здурів?

Антон. Я ж ще не ходив, а тільки наважився! Як я знаю, то піп має вас за чоловіка богомільного і богобоязливого...

Кукса. Так, так... Я такий, такий справді! Ти не ходи до попа, а я краще сам признаюсь йому на духу!

Антін. Нехай би та Оксана до мене липла, — ще не дивно б було, бо я парубок і молодий чоловік; а що ж їй на вас уподобалось?

Кукса. Скушення, диявольське скушення!

Антон. Вже ж не лисица ваша?

Кукса (*грізно*). Що таке?

Антон. Я той... я помилився!.. Я хотів сказати, чи не гроші ваші її спокушають?

Кукса. Які гроші?

Антон. А ті, що ви на тім тижні переносили уночі на леваду, у полив'яному глечики...

Кукса. Не переносив!..

Антон. Шкода тільки, що я не бачив, куди ви переносили той глечик!

Кукса. Не бачив?

Антон. Як би я бачив, то зараз би взяв їх...

Кукса. Взяв би?

Антон. Чого ви так злякались? Я ж кажу, взяв би їх, приніс би до вас, та і сказав би: ховайте краще ваші копитали!

Кукса. Справді?

Антон. Я зроду не брехав.

Кукса (*дивиться на нього*). Отже я не розберу, що ти за людина?..

Антон. Я?—сама правда!

Кукса. Може, може!.. Ну, та й бойкий ти на словах!

Антон. О, я на словах, як на органах!

Кукса. Бачу, бачу! Музикант! Хе-хе-хе! А ну, подивись мені в вічі! (*Антін дивиться*). Здається, що ти не брешеш. Ну, то я ж оце піду, а ти тут доглядай за дівчатами.

Антон. Та вже не бійтесь — і ока не заплющу! Може і радий був би заплющити, та коли ж баби мені так починили, що у мене сон навек одняли!

Кукса. Ну, прощай до якого часу!

Антон (*доганя ззаду і кричить*). Слухайте, господарю!

Кукса. А що там ще таке?

Антон. Ви вже, будь ласка, не зачіпайте отієї Оксани, нехай вона скисне!

Кукса. Скушення, чисте навожденіе!.. Та нехай вона... нав'язалася... а люди і почнуть пашекувать... (*Пішов*).

Антон. Ну, коли б мені удалось ще тебе піймати хоч на одній провині, тоді б ми з тобою потягались!

ЯВА II.

Ті ж і Василь виходить з кузні.

Антон. Ну?

Василь. Ні ну, ні тпру!

Антон. Погано пан пише! Ну, а я свого огаря трохи гнуздаю! Ось-ось швидко і цурку накину на губу!

Василь. А знаєш, братухо, що я дещо придумав?

Антон. Кажи, що?

Василь. Коли вже діло доходить до нікуди, то треба на хитрощі пускатись!

Антон. Я це давно знав і так і роблю! Бо в світі, на гроші і господарські достатки більш бідних людей, ніж багатих, а що на розум бідних,—то ще більш. І ті люди, що живуть в достатках, здебільшого мають дивну

натуру: вони не можуть ступити ані жадного кроку без проводиря, а інші то ще і гніваються, чом їх за ніс не водять!..

Василь. Як же це так? я й не розберу!..

Антон. А ось розміркуй! Наприклад, от скажу про мого господаря: коли б я не запевнив його у тім, що ненавидю бабського роду,—чи він дав би мені під пригляд своїх дочок?

Василь. А й справді!

Антон. Перш він боявся вийти за подвір'я, мучився сердешний, не спав спокійно, не їв, не пив... Все йому здавалось, що його дочки за хлопцями бігають... А тепер він пішов собі до людей безпешно. Стало бить, я воду його за ніс йому ж на користь!..

Василь. Ну, та й хитрий же ти!

Антон. Та і ти ж на хитрощі пускаєшся?

Василь. Моїми хитрощами я тільки себе дурю! Скажу тобі, братухо, що без Горпини мені краще в ополонку головою...

Антон. От, ще що вигадав! Нехай накладають на себе руки ті, за котрими є кому жалкувати; а наш брат, бідолаха, загине не своєю смертю, то скажуть: „туди йому і дорога ледацюзі!“ Я теж кохаю Оришку, а що ж ти вдієш? Треба хитрувати: не можна через тин,—лізь по-під тин!..

Василь. Ти мені що-дня одне і те ж кажеш. Кажу тобі, що мені не ждється!.. Ні, я рішив! Оце я зараз несу роботу в містечко, та забіжу до писаря,—він мені родак і якось то він мене порадить! Я чув, що мій хазяїн не сьогодні-завтра дожида жениха з города, хтось то має приїхати, сватати Горпину!

Антон. І мій частенько натяка про якогось жениха, та теж з города.

Василь. Піду, упаду прямо писареві в ноги,—нехай визволяє обох нас!..

Антон. Яким побитом?

Василь. Про те вже він знає. (*Пішов*).

Антон. А може й справді писар що-небудь придума? Чув я, що писарі на ці штуки великі майстри! Що ж це Оришка і досі не виходить? Сказала ж: „як

тільки батько з двору, то зараз і вибіжу!" (Побачив Оришку). Іди, Оришко, не бійся! Батько ондечки, вже ледве манячить. Пішов по людях гроші правити за переміл, то може там і геть то загостюється...

ЯВА ІІІ.

Оришка і Антон.

Оришка. Ох, я уся так і тремтю!

Антон. Бо-зна, чого ти лякаєшся!..

Оришка. Де ж пак! Нещаслива наша доленька, що й побалакати не доведеться до ладу...

Антон. Що ж, коли батько твій, бач, все гне на те, щоб до його дочок сватались дукарі або купці!

Оришка. Ох, горенько тяжке! „Віддам, каже, тебе хоч за старого та беззубого, аби б за грошовитого!“

Антон. То-то ж бо і є! Що не кажи, а велике діло гроші! А ти послухай батька, покорись йому, та йди, хоч за чорта за лисого!

Оришка. Бог з тобою, Антоне, як це ти говориш? Ти гніваєшся за щось на мене, і через те так кривдиш мене! Чи я ж тобі у чім зрадила?

Антон. А то ж, і ні? На глум я тобі здався, чи як? Он і вчора — цілісіньку ніч виходив по леваді, а ти не прийшла!.. А я ходю, як дурний... Мало не до світа блукав та виспівував! (Помовчав). Ну, Оришко, що ж, — надумалась ти про те, що я тобі казав?

Оришка. Скажу прямо батькові: віддайте мене за Антона.

Антон. Коли ж то буде?

Оришка. Як тільки спобіжу таку годину, що вони не будуть сердиті.

Антон. Це буде якраз на маненького Юрія, як рак свисне!

Оришка. Вони инколи бувають таки дуже добрі!

Антон. На Миколи, та й ніколи!

Оришка. Я скажу їм прямо, що не переживу розлучення з тобою!

Антон. Переживеш!

„Пошились у дурні“.

М. Л. Кропивницький — Кукса;
Кость Вукотич-Кропивницький — Василь.

Оришка. Ох, яка твоя мова уразлива!
За що ж, милий, ти вражаєш
У край мое серце?
Чи вже справді ти думаєш,—
Кохання минеться?

Антон. Хоч думаю — не думаю,
Серця я не змушу:
Воно ние, воно рветься,
Гадиною в'ється!
Не приспить його й не спое
Сон-трава, ні рута;
Одна смерть його загое,
Та зілля-отрута.

Оришка. На що ж смерть, нехай надія,
Обгортає душу,
Бо без неї, як без сонця,
Загинуги мушу.

Антон. Занехав я надію
І думки залишив,
Тільки серце пориває,
То квилить, то умліває...
Не приспить його й не спое
Сон-трава, ні рута;
Одна смерть його загое,
Та зілля-отрута.

Оришка. Годі милий, орле сизий,
Годі ж сумувати;
Станем щиро у господа
Доленьки благати!

Оришка і Антон (Разом).
Боже милий, милостивий,
Зглянься на нашу долю,
Спаруй серця наші й душі,—
Вчини святу волю!
Хоч вблагаю — не вблагаю,
Горя я не змушу,—
Бо не маю йому краю:
Воно палить душу. (Двічі).

Антон. Одначе я все таки боюсь вірити тобі! Бо
не можу я свого серця заспокоїти!

Оришка (глянула у бік). Ой лишенько,—батько вже вертаються!

Антон. Чи й справді? (Глянув у бік). Так, так! Вже його лихо несе! Слухай, Оришко, ідемо на пропале?.. Ні?.. Чого ж ти мовчиш?.. Ти бачиш, що серце мое вогнем поняло! Ну, то як собі знаєш, а тільки слухай сюди: хочби там і смерть, а щоб ти сьогодні була на леваді!

Оришка. Буду, хоч смерть, а прилину, мій орле! (Пішли).

ЯВА IV.

Кукса виходить засмучений і сідає на лаві.

Кукса. Втомився! Не так від ходи, як від тих думок, від того клопоту! Куди не піду, так думка ноги і поверта додому. (Співає).

Чи мені ж хоч марилося,
А чи у сні верзлося,
Щоб отак на старість,
Сумувати прийшлося?
За що ж, за що, за що
Ти мене караєш,
У землю вганяєш,
Сили відіймаєш,—
Господи!—за що?
Доти я був щасливий,
Доти я й не журився,
Доти й не знав смутку,
Доки я не женився.
На що ж, на що, на що
Жінку собі взяв,
Дітвори придбав,
Клопоту зазнав,—
Господи! на що?
Сумую я й нудюся,
Світ мені остогид,
Бідкаюсь та б'юся,
Як та риба об лід.

Куди ж, куди, куди
Подінусь з журбою,
З тяжкою нудьгою,
З такою сім'єю —
Господи! — куди? (Сів).

Гай, гай! Не допоможе милий боже, і воскова свічка! І за які гріхи покарав мене господь отим нікчемним зіллям? Ну, нехай би сказати одна, нехай би вже і дві... Ну, ще й три с'як-так! А то аж п'ять! Оришка, Палажка, Оксана, Тетяна, ще й Івга! Ну, як ти даси їм ради? Це ж не те, що там, як бува у млині, що-небудь зламається, чи кулак, чи порплиця: цюк раз, цюк удруге — і полагодив! А тут щоденна, шохвилинна біда!..

Антон (з млина). Хазяїн! Вже Гаврилове жито змолось; чиє тепер засипати: крамареве, чи дякове?

Кукса. Засип крамареве! З нього швидше гроші виправиш, а з дяка попоправиш! (Антон пішов, Кукса оглянувся). Як це Антон постеріг, що я переховував гроші? Добре, що я після того ще раз їх переховав! (Антон підкрався ззаду і дивиться з-за плечей, Кукса думає, що то собака, спинається, кричить: Пішов, Рябоко!... Знов кричить: Пішов, Сірко!). Скільки ж це у мене бракує до п'яти тисяч? З собою приніс сорок сім рублів, та у малій скрині шістсот тридцять чотири, в глечуку на леваді чотири тисячі.

Антон (з-за плечей). А як змелю крамареве, чиє тоді засипати?

Кукса (хова гроші). Чиє хочеш! (Антон пішов). Ні, мабуть, як ляжу спати, тоді полічу; нема кращої доби лічити гроші, як уночі,—ніхто не мішає! (Помовчав). От, старша дочка Оришка, то вже і зовсім приспіла,—до парубків, аж горить... А за нею вже і менша пнеться угору, як той будяк! А вже звісно, коли це зілля пристигло, то швидше випихай його з двору, бо як перестигне, то ніхто і не поквартиться... А женихів, як на злість, нема та і нема! Тут би, мовляв, віддав і за півня, коли б тільки срібні пір'я! Ну, що, як би до Антонової вроди, та грошей хоч рублів п'ятьсот, та волів пар зо три, та земельки... От би зятем був!.. Чи й справді ж Антін так ненавидить бабів? Як він постеріг мене з

Оксаною?.. Здається, так вже оберігаєшся,—отже і п стеріг! Мабуть, не даром дано чоловікові два ока. О наче, я думаю, що на бабу мало і двох очей,—то ви таке проклятуше зілля, що за ним і в чотири не п трапиш! Хоч би сказати про мою покійну жінку...

Оришка (з хати). Тату! А де я візьму муки вареники, чи у млині, чи...

Кукса. Кортить тебе у млин? Тьфу! все забуваєш, що в мене Антон служить; ну з цим навряд чи поженує! (Лука). Піди у млин, нехай Антон візьме коряк якого там купецького лантуха. Піди, піди, та поцілуй його! (Регоче).

Оришка. З якої речі? Цілуйтесь самі з ним, коли він вам так до вподоби. (Пішла).

Кукса (сміється). Мабуть вже коли-небудь ввійшла мала від Антона облизня!

ЯВА V.

Кукса і Дранко.

Дранко (кричить у себе на дворі). І слухати не хочу! Знаю, які печериці підеш збирати! Сиди мені хаті як пришила! Що?.. Ну-ну, ти в мене поговорив! Що? Підеш таки? То і не вертайся до двору!

Кукса. Чого то мій сусіда так розлютувався?

Дранко (виходить). Це кара господава! Ні вдень, ні вночі ока не заплющ,—так і зори, як той пес!

Кукса. Добридень, вам, сусіде!

Дранко. Ні, вже, мабуть, мені доки і світ сонця — доброго дня не бачити!

Кукса. А що там таке трапилось?

Дранко. Відчепіться ви від мене! Раз-по-раз липнуть до мене, мов смола; що-дня лізете мені у вічі зі своїми питаннями, як пил з вугілля!.. Здається, вже добре знаєте мій клопіт!..

Кукса. А, то ви все про тее?

Дранко. Та вже ж не про онеє!.. Он у вас від п'ятьох клопоту того повен міх, а в мене їх аж сім... Я вже не раз кажу, що краще мені б кувадло луснуло на-десятеро, ніж така що-денна гартівля!

Кукса. Та хай би мені що-дня лотоки трощило в щурки, опуст засмоктувало!

Дранко. Та що вам?

Кукса. Як що? От тобі і здрастуйте!

Дранко. У вас же їх тільки п'ять.

Кукса. Але ж і п'ять...

Дранко. Але ж не сім...

Кукса. Але ж і п'ять кажу!..

Дранко. Але ж і не сім, кажу!.. Гапка, Пріська, Горпина, Хотина, Секлета, Ялина ще й Хівря!

Кукса. Оришка, Палажка, Оксана, Тетяна ще й Івга... Воно конешне!

Дранко. То-то ж бо і є! Ціла вармія!

Кукса. Цілий шкадрон! Та адже ж, кажу, і п'ять в роцот треба взяти!

Дранко. Але ж, кажу, і сім — по бублику всім... Хоч візьми, забирай на віз, притягни рублем та й вези на торг! Отакого жигала достань у печінки.

Кукса. У голові неначе у десятеро ступ товче!

Дранко. Нехай би товкло, чорт його поberi; а тут серце з пересердя перепалило тобі мов на жужелицю!

Кукса. Чи не хочете понюхати свіженької? (Підносе тавлінку).

Дранко. Добре! Вже я чхаю і без табаки. (Нюха).

Я ж кажу: нехай би була одна!

Кукса. Ну і дві ще нічого!

Дранко. Та воно і три невелика печаль!

Кукса. Ще три, сьак-так!

Дранко. Та ж не сім!

Кукса. Або ж і не п'ять?

Дранко. Але ж не... Атчихи? (Чхає).

Кукса. На здоров'ячко!

Дранко. Дякую, міцна табака!.. У кого купували?

Кукса. У Свирида!

Дранко. У того, що чотирьох дочок має? Сердега певно нарочито робе таку міцну табаку, щоб занюхати своє горе.

Кукса. Еге ж! З кришталем! Кришталь з розбитих стаканів товче та домішує у табаку, щоб... щоб щипало у носі, бо так, каже, вже не берють.

Дранко. До всього добірають скуство!

Кукса. А так... Світ уперед іде...

Дранко. А що, як нове веретено?

Кукса. Черкає потроху.

Дранко. Черкає?

Кукса. Еге, черкає! Я вже инколи думаю собі: чи не стоять наші хати на такому ґрунті, що він такий плідючий на той баб'ячий рід? (З Дранкового двору чути гавкання).

Дранко (хутко підбігає до свого тину і заглядає у двір). Собаки загризлися! Он вже Василь повернувся. (Гука). Іди ж, іди до кузні, нічого там переморгуватись!..

Кукса. А він хіба туди?

Дранко. Ні, тепер вже не помічаю, а перш трохи стреляв... Тільки моя Горпина до нього...

Кукса. Горить?

Дранко. Аж пашисть.

Кукса. Отак моя Оришка до Антона, тільки що Антін не таківський...

Дранко. Не вірте!

Кукса. Ненавидить бабів!

Дранко. А я вам кажу: не вірте! От за Василя,— то голову покладу під кувадло! Як тільки котра з дівчат навернеться до кузні,— то він зараз розігріє жигало, та так у вічі і штрика!

Кукса. Не вірте!

Дранко. Розкажуйте!

Кукса. Не вірте, кажу вам!

Дранко. Говоріть собі!

Кукса. Ох-хо-хо! Так за щож на мою голову звалилось таке горе? Воно, мов на пшоно потовкло мою душу, мов на крупичатку подерло мое серце!

Дранко. Нехай би там дерло, то пусте діло!.. А тут мов обценьками здавило тебе і ріже тобі душу, як крицю тупий терпуг!

Кукса (співа).

За що ти, боже,

Струїв мій вік?

Дранко. Безщасний на світі

Я чоловік!

Кукса. Ой, чи вже ж мені що-хвили

Клопіт той тримати?

Дранко. Чи вже ж мені супокою

І хвили не мати?

Дранко і Кукса (Разом).

О-о-о-о-о-о!..

Зглянься надо мною,

Дай хоч хвилинку

В день супокою!

Дранко. Ой, чи думав ти, Степане,

Що така біда настане?

Кукса. Чи гадав же ти, Максиме,

Що така біда настигне?

Дранко. Хоч повісься,

Хоч вдався!

Кукса. Хоч здурій

Або ж сказися!

Дранко і Кукса (Разом).

Або сядь, мовчи та диш,—

От тобі, Гандзю, книш!

Кукса. Коли б знав те лихо,

Та зроду б не женився!

Дранко. Коли б гадав горе,—

Краще б удавивсь!

Кукса. Як п'ять дочок мати,

То краще здуріти!

Дранко. Ні, з сьома дочками

Віку не дожити!

Дранко і Кукса (Разом).

Ох-ох-ох-ох-ох-ох,

Безщасна доле!

Яке я терплю

Тяжкее горе!

Дранко. Ой, чи думав ти, Степане, і т. д.

Кукса. Чи гадав же ти, Максиме, і т. д.

Кукса. Єсть же в світі люди,

Що горя не мають,

Дранко. Замість сьома дочок

Одну собі мають.

Дранко. Інший одну має
Та й ту проклинає.

Кукса. Ох, правда, сусіде,
Що і так буває.

Дранко і Кукса (Разом).
Ох-ох-ох-ох,
Зглянься надо мною,
Дай хоч хвилинку
В день супокою.

Дранко. Ой, чи думав і т. д.
(З двору чути регіт).

Дранко. Йй богу, вже Горпина викрадається кудись! Де б мені дубину зачепити? Постривай же, я тобі дам печериці! (Витягає з тину кілок і біжить у подвір'я).

Кукса. Піти ще у млин,—чи не засну хоч трохи?.. Та може заспокоюсь.

Антон (постерігши його, кричить на Оришку).
Убирайся, убирайся з млина, нічого тобі тут засижуватись!

Кукса. Ай, молодець Антон! (До Оришки). Поцілуй його, Оришко, то він зараз подобришає! (Регоче).

Антон. Як ви, хазяїн, отак будете повчати її, то я, й рошоту попросю!

(Кукса, сміючись, пішов у млин).

Кукса (тихо). Та то я нарочито...

ЯВА VI.

Оришка виходить, усміхаючись.

Оришка. Ну, та і хитрий же Антон! Як достойно удає з себе сердитого,—ніби і справді ненавидить мене... А вже як він мене любе, як кохає,—то й не знаю, чи зможе який інший парубок кохати так дівку! І цілує, і пригортає, і щечече!.. І так же тоді любо стане на серці, та весело! (Співає).

Любий Антоне,
Мій ти соколе,
Ти ж мій коханий,
Ти ж мій жаданий!

Як мені любо
Вкупці з тобою!
Не зрадь же мене,
Мій ти собою!
Моя ти думко,
Мій ти кришталю,
Тебе ж серденько
Щиро кохаю.
Як мені любо і т. д. (Пішла в хату).

ЯВА VII.

Дранко і Горпина.

Горпина (ідуци через сцену). Я ж вам кажу, що зараз вернусь!

Дранко. А я тобі кажу: вернись! Вернись зараз мені, бо ноги поперебиваю!

Горпина. А я вам кажу: не вернусь таки! (Пішла).

Дранко. Ах, ти ж анахтема! (Кидає в слід палицю і попадає в писаря Скакунця).

ЯВА VIII.

Дранко і Писар

Писар (підняв палку). Ну що ж, як оцей документ та представлю я до особи мирового судді?

Дранко. Вибачайте, то я ненароком!

Писар. Що мені з вашого „вибачайте“? Ви мій особі отією палицею могли ноги поперебивать.

Дранко. Вибачайте, будь ласка.

Писар. Знов: „вибачайте“! Чудний народ!

Дранко. А чого ж вам ще?

Писар. Не доводя до особи мирового судді, пропоную вашій особі заплатити мій особі руб срібла. На це вам строку три дні. Це одна стаття. А другий параграф: маю до вас лист з города.

Дранко. Листа? Давайте мерщій! (У бік). Певно, від Лахтійона Хведоровича з города! Може про що цікаве пише?

Писар (гука у двір Кукси). А хто є там живий? Скажіть хазяїнові, що маю до нього лист з города!

ЯВА ІХ.

Кукса хутко виходить з млина.

Кукса. Кажете, листа до мене принесли? (У бік). Певно хтось із приятелів жениха рає?..

Дранко. Давайте ж мерщій, бо мені ніколи!

Писар. Ніколи не треба хапатись! Хто хапається, той тільки діло псує,— так і в псалтирі показано: хто спішить, той людей смішить... Так то, приятелі мої любезні і милостиві государі...

Кукса. Пожалуста дуже, мерщій давайте!

Писар. Що?

Кукса. Та лист же!

Писар. Який?

Дранко. А, які бо ви! Тут повна голова клопоту.

Кукса. Аж гуде у голові, як у млині від того клопоту...

Писар. Слухайте сюди, я вам розкажу одну притчу. Їхав один чоловік через вузький місток, а йому назустріч полупанок. „Звертай“, кричить полупанок. Той мовчить. „Звертай“, кричить удруге. Той таки мовчить. Полупанок баче, що не перевага, вже промовив стиха: „Будь ласка, зверни, чоловіче добрий!“ А чоловік тоді і одмовив! „А де ж ваше—здрастуйте?“

Кукса і Дранко. Хіба ж ми з вами не здрастувались?

Писар. По справці оказується, що ні;

Дранко (простяга руку). То здрастуйте!

Кукса (теж). Мое поштеніє!

Писар (стискає руки). Доброго здоров'ячка! Як ви собі поживаєте?

Дранко. Та так помаленьку!

Кукса. Полегеньку: то скоком, то боком!

Писар. Ну, слава богу! Що ж у вас тут нового?

Дранко і Кукса. О, вже знову почали! Та мерщій бо!..

Писар. Чого це ви до мене прилипаєте?

Дранко і Кукса. Та де ж листи?

Писар. Листи? Листи там, де їм слід бути—на дереві!

Дранко. Та ні, листи ті письма?

Кукса. Те, що чорнилом по бумазі...

Писар. А, письма? У волості!

Дранко. То так би й казали зразу! (До Кукси). Побіжимо, сусіде?

Кукса. А що ж, пошкунделяємо.

Писар. Волость замкнена.

Дранко і Кукса. В кого ж ключ?

Писар. У кого належить йому по закону бути. Закон показує: „Печать у старшини, бляха у соцького, книга у зборщика, а ключ у писаря!“ Писар єсть ключ до всяких ділов!..

Дранко і Кукса. Так одімкніть!

Писар. Одімкнуть не штука, коли б не заржавів.

Дранко. Лоєм помастіть...

Кукса. Або олинавтом...

Писар. Не безпокойтесь! Я всі свої арихметики і без вас понімаю!

Дранко і Кукса. Ну?

Писар. Не нукайте, не повезе... А як засіпаєте, то ще й хвицать почне.

Дранко і Кукса. Морока з вами, та й годі!

Писар. Скажіть мені, любезніші мої приятелі і милостиві государі, як ви збираєтесь куди їхать, чи ви годуєте коней?

Дранко. Хто ж цього не знає?

Кукса. Не погодувавши, не поїдеш!

Писар. І оброку даєте?

Дранко. Як не даси вівса, не побіжать.

Кукса. Що й казати, з двору не рушать, пристануть.

Писар. Стало бити їхати: тпру?

Дранко і Кукса. А так, так: тпру!

Писар. От вам і вся політика. Розумно вам?

Дранко і Кукса. Ні!

Писар. Так слухайте ж, я вам розтовкую усе по пунктах і по параграфах...

Как без політики жити
На цім химернім світі?
Чи викрешеш з кременю
Вогню без кресала?
Чи солодко їсться
Борщ голий без сала?
А коли до смаку
Пампушки без часнику,
Без олії галушки,
Або риба без юшки?
Не знаю, панове,
Как на ваші зуби?
А я від тії страви
Одвертаю губи!
Кожний писар споконвік,
Політичний чоловік:
Нельзя йому слова свої
На вітер пускати,
За все він повинен
Требувати плати...
Бо волосний писар,
Што в слюсарні слісар,
Што у плузі чересло,
Або в човні те весло.
Не знаю, панове,
Як вам це здається?
Я ж маракую,
Што скрізь так ведеться!
Тепер візьмем кого з селян,
Не з грошовитих, а з бідних мирян:
Чи знайдеться хоч один
Такий вже не ласий,
Щоб йому перед різдвом
Не снились ковбаси,
А у піст тарань, чахонь,
Оселедець часом,
Після ж чарки, на похмілля
Хрін та рідька з квасом?..
Не знаю, панове,
Што частіш вам сниться,

А што тій бідноті—
То що-ніч м'ясниці!!
От, грошовитий то инша стаття,
Тих безпечніше повсякчас життя!
Не потіє, не хворіє,
Карбованці ліче,
Усіх гонить, зневажає,
І всім дулі тиче!
Люди всі йому мовчать,
Доки грошики бряжчать!..
І до віку добрі люди,
Грошовитий в шані буде,
Бо гроші над нами
Завжди керують,
За гроші і дурні,
Розум купують!
Тепер, панове, скажіть мені,
Как без політики жить на селі?
Чи можна ж нам, писарям,
Ворони ловити,
Коли світ такий настав,
Што краще й не жити!
Потому я й не дрімаю.
І де должно запускаю,
Будто би для ради штуки,
У чужі кешені руки...
Не знаю, панове,
Как це вам здається,
А меж нами писарями
Везде так ведеться...

Дранко і Кукса. А листи ж наші як?
Писар. Тепер я піду додому, пообідаю та ляжу
відпочити...
Дранко. Та це вам замарудилось подратувать
нас, чи як?
Кукса. Нічогісінько не розберу!
Писар. Одначе прощайте! Завтра, як не забуду,
то принесу вам листи.
Дранко і Кукса. Так це до завтраго
ждати?

Писар (*дивиться на них*). Ач, які нехитрі! Ну, як видно, то з вами з невиразною хвилюючою не-далеко дойдеш: чи ви справді, чи прикидаєтесь? Не-вже ж ви зовсім не догадалися?

Дранко. Я ні, я зовсім недогадливий!

Кукса. А мені розжуйте і в рот положіть, то я й тоді не догадаюсь. Хіба вже скажете: „їж“! А то так і буду стояти роззявивши рота!

Писар. Справді?

Дранко. А так, так!— вони у нас такі!

Писар. Стало, будем говорити прямо?

Дранко і Кукса. Прямо краще!

Писар. Как упрямо, так прямо! Уплатіть мені, то й листи зараз получите!

Дранко. Так би зразу й казали!

Кукса. А той почали закидати про коней та про овес!

Дранко. Та про якусь політику!

Писар. Таксу ви мою знаєте?

Дранко і Кукса. А яка?

Писар. Спершу була по п'ятаку, а нині возвишена, по гривенику! Бо скрізь тепер іде на підвищення!

Кукса (*у бік*). От, чортів драпіжники! (*Виймає з кешені гроші*). Нате вам!

Писар. А вам звольте лист.

Дранко. Звольте і мої. (*Дає гроші*).

Писар (*дає лист*). Пожалуйте і вам!

Кукса (*одійшовши трохи, мане писаря пальцем*). На часиночку!

Дранко (*теж мане собі*). На хвилиночку!

Писар. Чого?

Кукса. Милости прошю!

Дранко. Будь ласка!

Писар. Такса теж возвишена: за прочитання десяти копійок, за одписання — двадцять.

(*Голос з двору Дранкового*: „Тату, ідіть, до вас паламар чогось прийшов!“).

Дранко. О, слава господеві! Той мені даром прочита! (*Пішов у свій двір*).

Писар. Гривеник з кармана вилетів!

Кукса. От, щасливий мій сусіда: йому все дурницею обіходиться... Зділайте милості!

Писар. Ну?

Кукса. Прочитайте, що тут надряпано, я за платою не постою!

Писар (*протяга руку*). По таксі!

Кукса. Не турбуйтеся! Мілких тепер нема! Завтра...

Писар. Ні, спасибі... Мені вже живіт підвело від ваших завтраків!

Кукса. Отже, лишенько! Та ось хоч сами помацайте,— порожнісінькі кешені!

Писар (*хоче взяти за кешеню*). Позвольте!

Кукса, І не сором вам лізти у чужу кешеню?

Писар (*засовує руку у його кешеню*). З вашого присогласія. (*Виняв гроші*). Бачте, ось і намацав як раз гривеника!..

Кукса (*у бік*). А щоб тебе намацало! (*До нього*). Отже і недаром мабуть кажуть, що іноді і сам чоловік не знає, у якій кешені в нього чорт сидить!..

Писар. Єто верно. (*Розкрив листа, читає*). Приятелю мій вселюбезніший милостивий государ і шановний господине...“

Кукса. Спасибі за шанобу. Мене таки, спасибі, люди шанують!

Писар (*знову читає*). „Шановний господине...“

Кукса. Аж двічі шанує мене? Це якась дуже вже добра людина пише!

Писар. Ви бо не перебивайте, а слухайте готового! Воно зараз піде далі: „Шановний господине! Звиняйте, що так довго не одписував до вас об ваших ділах, касательно жениха...“

Кукса (*озирається*). Читайте, будь ласка, нишком, я не глухий.

Писар (*читає*). „...Касательно жениха, потому што не мав времени!..“

Кукса. А якщо й справді йому було ніколи? Конешне, мушу вибачити!

Писар. Я, кажеться, здеру з вас проти возвищеної вдвое!..

Кукса. За що?

Писар. За многоглаголаніє?

Кукса. Мовчу, мовчу!

Писар (*чита*). „Ну, одначе, тепера подаю вам до-рогу звістку на етом тижневі, когда не в суботу, так не безпременно у неделю...”

Кукса. Сьогодні субота!

Писар. Ёй богу, я полізу до вас у кешеню за воз-вишеною таксою. (*Чита*). „...У неделю приедить пар-нишка, жони моєї сродник, на оглядини до вас. Хоч він вже і в літах, і із себе на виду непоказной, но одначе ж, хвундаментний чалавек, парадощний гаспа-дин. Зумійте тільки прийнять його в настоящім хва-соні... і дщерь ваша Орина Максимовна возмуть себе в первое предисловіє, превосходное щастіє і осюда воз-никнуть любов і прочее!

Кукса. Подай, господи!

Писар. Ну, та й язык же у вас...

Кукса. Мовчу, мовчу!

Писар (*читає*). „Може йому прийдесть у второе предисловіє прикинуться убогим і одягнеться він не по благородному, а по бедному, то ви не внімайте на етот хвакт swojego обращения...”

Кукса (*крізь зуби*). Подай, господи!

Писар. Чи ваш язык може понімать яку небудь дисципліну? (*Чита*). „Желаю вам от усех моїх сово-купних чувствій хорошо на веселії гулять і нас часто вгощать. Совітую не odkладувать етого діла у про-должительний ащик, везти у той же день до вінця, і слава богу...”

Кукса (*по павзі*). Амінь?

Писар. Амінь О, тепер можете розглагольство-вать, сколько желаете.

Кукса. Амінь! Ёй богу, зараз оце і до попа по-біжу і договору його. (*У бік*). Слава тобі, господеві, діждався!.. (*До писаря*). Милости прошю і вас на ве-сілля!

Писар. Благодарим за вніманіє! Так как же, разві ви завтра думаете їх звінчать?

Кукса. А що ж тут довго odkладувати? Якщо можна, то й сьогодні.

Писар. Оце ж і по листові. А від кого він, ви догадались?

Кукса. Від Лахтійона Хведоровича, з города?

Писар. Так тут і обознача: „від Лахтійона Хве-доровича з города“. Ну, до свиданія з вами! (*Іде*).

Кукса (*хова листа*). Ну, тільки я вам скажу, що за такого куценького листочка, не варт було платити гривеника!

Писар. Невелик, кажуть, червінчик, та дорогий! За те зятя багатого придбаєте.

Кукса (*оглядається*). Будь ласка, не гомоніть!.. А хіба мені моя дочка обридла? Легко, думаете, мені буде розставатися з нею? Ви понімаєте, що таке діти за-для батька, котрий ними втішається, ними пишається живе ними, диха ними... Котрий, котрий... (*У бік, іду-чи в хату*). Слава тобі, господи! Так і чую, як мені від серця відтягло; на душі так якось весело стало, мов весняна вода прибува на лотоки, неначе величен-ний лантух з пшеницею зсунувся з плечей... Коли б тільки піп согласився швидч їх повінчати! Та нехай хоч і 25 карбованців загне,—заплатю! (*Пішов*).

Писар. Треба-нада буде сповістити Василя, што наша политика, кажется, вже кипить!

ЯВА X.

Дранко і Писар.

Дранко (*балака сам з собою*). Я таки зразу до-гадався, що це від Лахтійона Хведоровича. Піп до мене дуже прихильний, то він мені їх завтра або сьо-годні звінчає! Паламар каже, що можна хоч і сьогодні звінчати, аби документи були чистоплотні! (*До писаря*). А, ви ще тут?

Писар. Дожидаю од вас резолюції на счет рубля серебра.

Дранко. А, які бо ви! От же я добріший від вас.

Писар. Любопитственно?

Дранко. Милости прошю завтра до мене на весілля!

Писар. Благодарю! (*У бік*). І тут діло закипа. Це одна стаття, а за руб сребра три дні вам на розмишленіє. До свіданія!

Дранко. Тільки ви сусідові ані словечка! (*Писар пішов*). Сьогодні або завтра жених прибуде! Спасибі Лахтійонові Хведоровичові! Пише, щоб я завтра їх звінчав! Метнись оце зараз до попа!

ЯВА XI.

Кукса і Дранко.

Кукса (*йдучи з свого двору і не бачучи Дранка, тихо приспівує*).

І по хаті тини-тини,
І по сінях тини-тини,
Вари, жінко, мені-мені!..

Дранко (*побачивши, що Кукса танцює, приспівує і собі*).

І по хаті тупу-тупу,
І по сінях тупу-тупу,—
Вари, жінко, крупу-крупу!..

Кукса (*уздрів Дранка*). Чого це ви, сусіде, так радієте?

Дранко. А вас яке лихо розносило, що танцюєте?

Кукса. Хіба ж то я танцював? Я утоптував ось-дечки землю,—бачте, якась чортяка покорписала? Певно капосні діти у хаток грались або у горобця!..

Дранко. А мені здалось, що ви танцюєте, я й подумав собі: а ну, піддам сусідові охоти!

Кукса. Та чи нам же танці на умі?.. Об спасенії душі треба думати!

Дранко. Чи не до вечірні зібрались?

Кукса. Еге!

Дранко. У яку церкву?

Кукса. До Спаса! Велів конячину запрягти!..

Дранко. А я піду до Пречистої. Ох, гріхи, гріхи!

Кукса. Іменно, що гріхи! Здається і живемо по божому, і в церкву вчащаємо, і постів додержуємо... Чи ви понеділкуєте?

Дранко. А як же, вже третій рік.

Кукса. А я шостий!.. А під старість все таки ніби то чуєш, яка сила гріхів за плечима! Як після доброї зими води у ставок напре, що аж греблю рве.

Дранко. Еге, так і чуєш, як пригина тебе до землі,—як добрий лантух з земляним вугіллям!

Кукса. От, часом, кузочку манесеньку наступиш ногою і задавиш її ненароком,—а воно й то гріх! (*Дає понюхати*). І цього зілля, кажуть, гріх вживати... А ми все таки вживаєм...

Дранко (*нюха*). А як же! Я чув від одного дядя, що, каже, на тім світі нечиста сила, замість цієї погань, буде тобі у ніздрі запихати чемерицю!..

Кукса. Мені один солдатик розказував... гвардійон, він, значиться, був вже аж двічі на Ахтонській горі... так каже, що... каже—„гріхи наші да й тільки!..“

Дранко. Прощавайте до якого часу!

Кукса. Ходить здорові! Може вас чим зобидив сьогодні, то простіть мене!

Дранко. І мене простіть!

Кукса. Бог простить! Знаєте, живемо по сусідству: не можна, щоб инколи не посварились... Собаки і ті гризуться... або горщик з горщиком в печі стовкнеться і розіб'ється... (*Уклонившись, пішли*).

ЯВА XII.

Василь, Антон, потім Горпина і Оришка.

Василь (*регоче, хапаючись за боки*). Бачив, бачив, Антон, як наші хазяїни мало не подуріють з радощів?

Антон. Від чого ж то?

Василь. Послі, послі розкажу. От так штукерія буде!..

Антон. Ой не радій заздалегідь! Одначе, поки там що, а тепер наша воля! (*Гука*). Оришко! Мерщій сюди! Гукай на Горпину!

Василь. Горпинко, моя рибонько, скорій іди!

Оришка (*вбіга*). Чого це батько так рано поїхали до церкви, ще й до вечірні не дзвонили?

Горпина (*вбіга*). Чого це так рано пошабшили роботу?

Василь. Ох, які ви, дівчата, цікаві!

Антон. Старим богу молитись, а молодим веселитись! (*Співають*).

Антон, Василь і дівчата.

Тепер нам воля,
Тепер нам роздолля,—
Гуляймо ж, співаймо,
Доки щастить доля!

Дівчата. Ой як же любенько,
Б'ється серденько,
Сміється й радіє,
З кохання мліє!

Всі. Тепер нам воля,
Тепер нам роздолля,—
Гуляймо ж, співаймо,
Доки щастить доля!

Антон і Василь.

Дівчино-серденько,
Любімось вірненько,
Кохаймось до віку
Без міри, без ліку!

Всі. Тепер нам воля,
Тепер нам роздолля,—
Гуляймо ж, співаймо,
Доки щастить доля!

ЗАВІСА

ДІЯ ДРУГА.

Левада, верби і лоза, річка. Ніч.

ЯВА I.

Горпина і трохи згодом Василь.

Горпина (*виходить і придивляється*). Насилу батько заснув! Чого це він такий веселий повернувся з вечірні, мало не танцював? „Одягайся, каже, завтра в найкращу одежу, та сподівайся до нас дорогих гостей!“ Яких? питаю. „Сама побачиш“. І довго все щось натякав таке, але я нічогосінько не розібрала. Все якісь шуточки — аж обрид мені!.. Ледве-ледве улігся спати. Я таки, щоб запевнити тебе, чи справді заснув, взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би тобі вусом моргнув,—хропе!.. Що ж це ні Антона, ні Оришки нема, і Василь десь запропастився? (*Сідає на пензок і співає*).

Світи, світи, місяцю,
І ти, ясна зоря,
Просвіти доріжку
А де мила моя.
У чистому полі
Там шовкова трава,
Гей, там дівчина косу
Та і розчісувала! (*Гукає*).

Гу-у! Оришко, гу!
Там дівчина косу
Та й розчісувала,

Сестрицям-подружкам
Переказувала... (Знов гукає).
Сестриці-подружки,
Ви кайтесь по мені,
Не доймайте віри
Та козаченькові. (Знов гукає).

Що ж це, й справді, ніхто не йде? Самій якось аж ніби то сумно сидіти. Гу-у! Та що це і справді. Чого це Василя так довго нема? Де він запропастився?.. А може де-небудь притаївся та дожидає моєї звістки? Чудний парубок! „Як, часом, я, каже, не одкликатимусь на твій голос, то знай, що то означа, що хто-небудь за нами зорить; тоді нявкни як кішка—і я зараз з'явлюсь!..“ А ну-ну, чи відкликнеться, чи з'явиться?..

Няв, няв, няв!

Ні, не чуть!..

Де ти миленький?

Василь. Няв, няу, няв!

Горпина. О, відкликається!

Голубе сизенький!

Василь (крадеться левадою),

Я тут, Горпино,

Я тут, рибчино,

До тебе лину,

Моя єдина!

Василь і Горпина (разом).

Як мені любо,

Серденько мое,—

Які ж ми щасливі

Тепер обоє!

Горпина. Без тебе, серце,

І світ не милий!

Василь. Мойому кохання

Немає міри!

Василь і Горпина (разом).

Як мені любо,

Серденько мое,—

Які ж ми щасливі

Тепер обоє!

Горпина. Моя ти думко,
Щира дружино!

Василь. Дай приголублю
Мою єдину!

Василь і Горпина (разом).
Як мені любо,
Серденько мое,
Які ж ми щасливі.
Тепер обоє!

Василь. Моя ти рибонько, моя утіхо, мое ти ясне сонечко!

Горпина. Справді? Мабуть таке ясне, що аж в очах темніє? Тобі б усе тільки цілуватись та голубитись; а ти й не знаєш, що завтра либонь, якесь мене лихо чекає? А казала тобі скільки разів,—утеchemo, та нишком звінчаємось! А ти все: „боюсь, боюсь!..“

Василь. Завтра нас може щаслива доля чекає, а не лихо! Завтра, як то кажуть, бабка ще на двоє ворожила!

Горпина. Як? Що таке?

Василь. А таке, що ото я таку підвів машину, що твій батько і Кукса мало з радощів не подуріли!

Горпина. Яку машину?

Василь. А що, цікаво? От, ти мені раз-по-раз до-рікала, що я полохливий і несміливий; а ну, нехай хто сміливий таку штуку вигада?

Горпина. Та кажи ж бо швидш, що таке!

Василь. Кортить? Отже й не скажу!

Горпина. Скажи! Я тебе поцілую!

Василь. Еге, тепер вже й „поцілую“. От ти все казала на мене, що я полохливий та несміливий!..

Горпина. Ну, на те, щоб кого обдурить,—невеликої сміливости треба!..

Василь. Еге, розкажуй! Ну та й штука ж буде! (Регоче).

Горпина. Та чого ж ти так радієш?

Василь. Як чого? Я вже знаю чого! Як тільки діло піде і до кінця так, як воно тепер наклюнулось, тоді ти певно будеш моєю!

Горпина. Як то буду твоєю? А як я ще, може, за тебе не піду?..

Василь (з ляком). Як? та ти ж...

Горпина. Божилася, що піду? Так що ж?.. А тепер от не хочу, та й тільки!..

Василь (з жаху не може промовити). Так ти мене...

Горпина. А ну, заплач! Чого ж ти не плачеш?

Василь. Так ти ось як? Та ще хочеш, щоб я й заплакав? Та не діждеш ти цього!.. Будь же ти... (Хлипа).

Горпина. А далі що? Чого ж ти замовк?

Василь. Ні, не замовкну! Будь же ти анах... Ні, не хочу я тебе проклинати! Що ж з того прокляття? Ну любила, доки любий був! Прощай, Горпино, тільки ж ти мене й бачила!..

Горпина (хапа його за руку). Куди ж ти?

Василь. Не бійся, не кинусь в річку і на гіляці не почеплюсь! Ти, може, цього саме і хотіла б? Одійди ти від мене, зраднице! (Хутко йде).

Горпина. Василю, Василечку! Постривай бо, вернись! Ще може, й справді в річку кинеться, або на гіляці повисне?.. (Побігла).

ЯВА II.

Дранко вибігає з дубиною.

Дранко. Чув я, чув своїми вухами, що отут вони співали! І що то Антон з моєю Горпиною, то я готов жменю жужелиці проковтнуть!.. Ну, коли б мені його впіймать!.. (Пішов, крадучись).

ЯВА III.

Антон (співає за лаштунками).

Туман, туман по долині... (2)

Широкий лист на калині, (2)

А ще ширший на дубочку, (2)

Кличе голуб голубочку!.. (2)

(Виходить). Що воно за знак, що Оришки й досі нема? Вже давненько і світло погасили, а її нема та й нема! (Вийма сопілку і грає жалібно). Щось і со-

пілка гарчить, неначе похряпана! На бур зовсім погано йде! Ну, нехай же вона сьогодні не вийде! Битиму, ей богу, битиму! Так оддубасю, що їй і не снилось! Я не подивлюсь на тебе, що ти багатирська дочка! Е, ні, ти ще постривай над босим сміятись! Цей босий завдасть тобі такого чосу!.. Знає ж идолка, що люблю її, як душу! Знає, що пропадаю за нею, як... А може старий ще не спить? Що воно за знак? Яка причта— не розберу... (Грає веселої). Щось неначе шелестить... (Придивляється). Вона, ей богу, вона! (Присів за кущем).

ЯВА IV.

Оришка (співає).

Небо синіє, аж очі вбирає,

Зорі навколо чудово блищать,

Он де і місяць із-за верб виринає,

Що ж соловейко не почина ляцять?

Як тихо навколо,

Як страшно і дивно!

Сумно і страшно тут в самотині,

Немов у лісі я заблукалась,

Чого ж так довго забарилась Горпина,

Он вже й вечірня зірочка з'явилася.

Як тихо навколо,

Як страшно і дивно!..

Антон і Оришка.

Оришка (іде похливно). Отже ей богу нема його! Може розгнівався, що я так довго не приходила, та й пішов? Коли ж батько й досі не сплять! (Співає тихо).

Де ти, Антоне,

Мій ти соколе?

Прибуди хутенько,

Мое серденько!

Антон (підійшов).

Я тут, Орисю,

Я тут, рибчино,
Лину до тебе,
Моя дівчино!

Антон і Оришка (разом).
О, як же люблю
Серце забилося,
Як мої очі
З твоїми вздрілись!

Оришка. Пригорни ж щиро
Свою кохану!

Антон. Моя ти, доле,
Мій ти, талану!

Оришка. Без тебе, орле,
Сумую дуже!

Антон. Тепер про горе
Вдвох нам байдуже!

Антон і Оришка.
О, як же люблю
Серце забилося,
Як мої очі
З твоїми вздрілись!

Оришка. Як я щаслива
В годину цюю!

Антон. Я від кохання
Серця не чую!

Оришка. Нема вже у серці
Ні смутку, ні горя.

Антон. Дай, поцілую
Твої очі-зорі!

Антон і Оришка (разом).
О, як же люблю
Серце забилося,
Як мої очі
З твоїми вздрілись!

Оришка. А що, ти дуже гнівався, що я так довго
барилась?

Антон. Тепер вже прохолонуло.

Оришка (сміється). А дуже кипіло?

Антон. Як у пеклі.

ЯВА V.

Ті ж і Горпина з Василем.

Горпина (підкралась до них). А трпу-трпус!
Оришка (з ляком). Ой, леле!

Антон. Це Горпина дуріє!

Горпина (тягне Василя за руку). Люди добрі,
подивіться от на оцього сича! (Регоче). Чи ви його
бачили коли таким?

Антон. Що це з тобою, Василю?

Горпина. Вони, бачте, розгнівались, що я з ними по-
шуткувала!.. Ну ж бо, засмійся! (Шарпа його). Та
засмійся-бо!

Василь. Ну, та що з того? (Усміхається).

Горпина (плече в долоні). Таки на своєму, таки
на своєму поставила!

Василь. Радій!

Антон і Оришка. Ну що ж таке трапилось?

Василь. Ат, сказано: кручена вівця!..

Горпина (регоче). А таки на своєму поставила!
Таки розказав мені все до чиста!

Василь (сміється). Колись буде і моє зверху!

Горпина. Дожидайся! (Чути шелест).

Антон. Мовчіть! (Придивляється). Стійте, щось
крадеться через леваду!

Оришка. Ой, лелечко!.. Чи не батько?

Горпина. Я не боюсь, хоч би й батько!

Антон. Втікайте, дівчата, в кущі! А ти, Василю, іди
сюди! (Дівчата ховаються). Якщо це твій або мій
хазяїн,—давай, помнемо їм добре боки!

Василь. Ні, краще і ми втікаймо!

Антон. Дурний! Чого ти боїшся? Насунемо шапки
на очі, то не пізнає, та давай пополупим добре... При-
ляж! (Прилягли трохи оддал).

ЯВА VI.

Ті ж і Нечипір.

Нечипір (придивляється). Куди ж це я забрів?
Це, мабуть, мара мене водить! Свят, свят, свят!.. Я й

бачив, що щось усе мені дорогу перебігало, неначе кіт або тхір!.. Та де ж це шлях? *(Придивляється)*. Сказати би п'яний, а то тільки дві чарки випив з кумом Петром, ще тільки сонечко звернуло на спочивок. Левада, чи що? Дядина мені казала колись, що як заблукаєш, то мерщій переверни сорочку коміром назад, та читай: „Да воскресне бог“, то зараз і виведе тебе на шлях!

Антон. Це щось не з наших!

Василь. Щось чужостороннє!

Нечипір. І не пив же багато!.. Дві чарки тільки і сьорбнув, а памороки так забило, що нічого не розчолопаю. Вже мабуть скоро і північ, а я все блукаю! О, щось ніби котиться куценьке та чорне!

Антон і Василь *(перепинили його)*. А хто це такий?

Нечипір. Братіки, голуби, пустіть мене, ей богу, я не злодій!..

Антон. Хто ти такий? Зараз признавайся!

Нечипір. А хто його зна, я й сам тепер не знаю, хто я.

Антон. Та відкіля ж ти?

Нечипір. Я відкіля? Відкіля ж таки, з Іванівки!

Василь. З якої Іванівки?

Нечипір. З якої Іванівки? З нашої, з цієї Іванівки!

Антон. Це з тієї, що біля Ревуцького?

Нечипір. Так тошно!

Антон. Чого ж це тебе аж сюди, за 15 верстов занесло?

Нечипір. Ого-го! 15 верстов? От анахтемська кара аж куди затирила!..

Василь. Яка кара? Та чи ви при своїм умі?

Нечипір. Кара! Чорненьке таке, котиться поперед!..

Антон. Чи ти не божевільний, часом?

Нечипір. Об тім я достойтно не звестен. Видите, випив я з кумом Петром дві чарочки і вийшов, ще тільки стало сонечко спочивать...

Василь. Та ви бо розкажіть нам товком, що з вами трапилось?

Нечипір. Стривайте ж бо! Кажу ж вам настоящим товком: випив я дві чарочки з кумом Петром, ще тільки сонечко стало спочивать...

Антон і Василь. Та це вже ми чули. А далі що?

Нечипір. Ну-да ну-да! Значить, випив я дві чарочки з кумом Петром... І був у шинку ще той, що позаторік... ось як бо його?.. Ну, що у Степана, Сьомового зятя... його хата зараз коло греблі!.. Як перейдеш греблю, а вона в вічі тобі тиць!..

Антон. Та чи не конокрад ти, що так плутаєш?

Василь. Бог зна-що, Антоне, ти говориш. Придивись на нього, хіба він схожий з конокрадом?

Антон. Та він і справді чи не божевільний?

Нечипір. Отак було вже раз зо мною торік, якраз на Великдень!.. Стало бить, те ж так: випив я дві чарочки з кумом Петром, не більш, не менш...

Василь. Слухай, Антоне! Оце по мойому, якраз такий чоловік, як нам треба. Ні він нікого тут не зна, ні його не знають!

Антон. А що ти думаєш? І справді! От буде кумедія, так кумедія!

Нечипір. Може вам треба на що лихе, то шукайте собі дурнішого!..

Василь. Та ні! Ми не такі люди, щоб вас на лихо підмовляли!

Антон. Дівчата! А йдіть сюди, годі вам ховатись!

Оришка і Горпина *(підійшли)*. Хто це? *(Нечипір простяга їм руки)*.

Василь. Не придивляйтесь, бо не пізнаєте. Це чоловік чужосторонній.

Нечипір *(до дівчат)*. Здалеку... Але як воно сталося оце діло, то й не розберу... Чудасія! Сказати би, п'яний був, а то зрозумійте, тільки випив дві чарочки з кумом Петром, тільки ще сонечко сіло...

Антон. Ходімо відтіля, бо тут небезпечно, та і там вже до ладу про все побалакаємо!

Нечипір. Сторія, та й тільки!.. Ну, нехай би був п'яний!.. А то випив дві!..

Оришка *(до Антона)*. Та ви товком нам скажіть, що це ви затіваєте?

Антон. Нехай тебе покортить... Ходім, ходім!
Нечипір. Кажу ж вам товком: випив я з кумом
Петром... (Антон, Нечипір і Оришка пішли).

ЯВА VII.

Горпина і Василь.

Василь. От, ти все казала, що я несміливий та
плохий, а от, бачиш,—вже діло наше кипить!

Горпина. Цяця, цяця! Дай, я тебе погладю по
головці!

Василь. Гладь цуцика, а я людина!

Горпина. Ти ж мій цуцик! (Регоче. Пішли).

ЯВА VIII.

Дранко (іде, зігнувшись, з дубиною). Щоб мені
молотка не вдержати в руці, щоб мені не довелося
ніколи приварити п'ятки до коси, щоб мені ніколи не
загартувати кресала,—коли я знову не бачив отут Ан-
тона своїми очима, вже з сусідовою Оришкою!.. Це
той, про котрого Кукса каже, що ненавидить бабсь-
кого кодла. Добре ненавидить! Ну, та й посміюся ж я
з сусіда! Що то не Василь, то я певен, бо Василь пі-
шов до брата свого, ще з вечора одпросився! Ну,
коли б я їх упіймав,—узяв би Антона за чуба, а Ориш-
ку за коси, та і привів до сусіда, щоб потішився ни-
ми!.. Стривай, щось іде... (Присіда).

ЯВА IX.

Кукса і Дранко.

Кукса (ідуци, тихенько співа: „Ой, не спиться,
не лежиться і сон не бере...“). Щось не спиться! Коли б
швидше світало,—ніяк не діждусь того ранку. Неначе
щось там в небі загальмувало ніч та і задержує на
місці, як воду на яловім опусті! Антон замкнувся у
млині, гукав, гукав, не хоче відімкнути! А ну, навіда-
юсь до свого кладу, чи не хапнув його Антон?..

Дранко (кинувся на нього з дубиною). А, впіймав
я тебе!

Кукса. Тю, хто це?

Дранко. Це ви, сусіде?

Кукса. А який же біс? Що це ви, бодай вас, мало
мене дубиною не вгріли?

Дранко. Та то я шуткував! Хотів вас налякати!

Кукса. Добрі були б шутки, як би оперезали по
плечах!

Дранко. Чого це ви блукаєте по леваді?

Кукса. А ви чого?

Дранко. Та так... Приснилося, бачте, мені, що
ніби щось крадеться до кузні, я прокинувся та швидше
на двір! Ну, а потім вже подумав: коли встав, то обій-
ду вже навкруги двору, так, на всякий случай!

Кукса. А дубину ж де зачепили?

Дранко. По дорозі... так про всякий случай!

Кукса. Ото у вас багато грошей наховано, через
те вам і сниться невіть-що.

Дранко. Іскри та жужелиця вам в вічі! Які там
у мене гроші? У вас он аж скрині тріщать від карбо-
ванців!..

Кукса. Межисітка вам в пельку! Мавши п'ять до-
чок, чорта лисого сховаєш!

Дранко. Так у вас же тільки п'ять, а в мене їх сім!

Кукса. Та адже ж і п'ять!..

Дранко. Але ж не сім?

Кукса. Але ж і п'ять, кажу!..

Дранко. Та у вас буде скоро менше!

Кукса (у бік). Від кого ж це він провідав про
жениха?

Дранко. А Антон ваш і справді ненавидить баб-
ського роду?

Кукса. Бачте, я ж вам казав!..

Дранко. Бачу, бачу! (Регоче).

Кукса. Чого ж це ви регочете? (Дранко регоче).
Отже я вас вилаю проти неділі! Вдаєте з себе бого-
боязного, а лізете на сварку, щоб на гріх підвести!..

Дранко. Та то я так шуткую! (Подає руку). Виба-
чайте.

Кукса. Чудесно у вечерні дяки співали: „Блажен муж!“

Дранко. У Пречистої краще! Там один басистий як ревне, як ревне, аж неначе у голові реве і волосся до гори лізе!..

Кукса (*хапа себе за голову*). Ой-ой-ой!

Дранко. Та у вас вже не полізе, ви безпечні.

Кукса. Конешне, є усякі скусники.

Дранко. Чи не хочете понюхати? (*Помовчав*). Завтра, кажуть, весілля у когось буде?

Кукса (*у бік*). О, знову! Від кого б це він довідався?..

Дранко. Чув я, що й вас кликатимуть?

Кукса (*у бік*). Оцього я зовсім не розберу! (*До нього*). До кого кликатимуть? Чи ви з просоння, чи.. Я чув, що ніби то вас кликатимуть, а не мене!

Дранко (*у бік*). Що це він товче? Хто б йому це сказав?

Кукса (*у бік*). Чи не писар йому шепнув?

Дранко. Ну, коли вже про це довідались, то просимо...

Кукса. Вас не минати? Де ж таки, крий боже! Звісно, по сусідству, покличемо й вас.

Дранко. Та ви це як?

Кукса. Навспрявжки!

Дранко. Хто з нас спить?

Кукса. Не знаю.

Дранко. Хто з нас дурний?

Кукса. Не знаю. (*Регоче*).

Дранко. Тьфу!

Кукса. А вам двічі: тьфу! (*Співа*).

Що він затіває,

Що це він тороче?

Дранко. Либонь випитати

Сусід мене хоче.

Кукса. Ви навмисне, чи у смішки?

Дранко. Пошуткував з вами трішки.

Разом. Не такий я, не такий я, вибачай,

Щоб признатись на одчай!

Кукса. Хіба вже признатись,

Щоб не зволікатись?

Дранко. Ач, ніби й не злиться,
Ой, хитра лисиця!

Кукса. Що ви чули — те правдиво.

Дранко. Завтра в когось буде диво.

Разом. Не такий я, і т. д.

Кукса. Чого він сміється,
Баньки витріщає?

Дранко. Неначе сорока
В вічі заглядає.

Кукса. А що, кортить? признайтесь!

Дранко. Прошу не в'їдайтесь!

Разом. Не такий я, і т. д.

Дранко. Краще, давайте знюхаємось та й підемо спочивати, а завтра, як бог дасть, діждемо! (*За Куксою Василь чхає*). Доброго здоров'ячка!

Кукса. Дякую! Тільки це не я чхнув, бо я ще і не понюхав, то чого ж би чхав?

Дранко. Та невже? А мені здалось...

Кукса. Ізавжди вам бо-зна що здається. Я іноді обидві ніздрі заб'ю, не дихну, і тоді не чхаю... Так що, кажете, завтра? (*За Дранком Антон чхає*). Доброго здоров'ячка!

Дранко. Ой, що це таке?

Кукса. Що?

Дранко. У мене за плечима щось так чхнуло, що аж неначе сімсот свічок в очах блиснуло!..

Кукса. Бачте, я казав вам не раз, що це місце не-безпешне!

Дранко. Хто вам казав? (*Чутно: свист, хрюкання, гавкання і гомін*).

Кукса. О, о! Чуєте! (*Обое з ляком утікають*). Ті-каймо!.. Куди? Туди?.. Сюди?

ЯВА Х.

Вибігають: Антон, Василь, Оришка і Горпина. (*Співають*).

О так ми їх налякали,
Що обое повтікали,
Не вернуться вже сюди.
Тепер ми злишилися біди.
Ну ж бо веселіше,

Заспіваймо що любіше.
Ой дівчина горлиця
До козака горнеться,
А козак, як орел,
Як побачив, так і вмер...
Умер батько — байдуже,
Вмерла мати — байдуже,
Умер милий-чорнобривий,—
Жаль мені його дуже!
І за батька „отче наш“,
І за матір „отче наш“,
За милого душу,
Танцювати мушу!..

ЗАВІСА.

ДІЯ ТРЕТЯ

Обставини такі ж як і в першій дії. День.

ЯВА І.

Дранко один.

Дранко *(стоїть на тину і дивиться на гору, на шлях)*. Що воно за знак, що й досі жениха нема? Вже й люди почали сходитися на весілля, а його нема та й нема!.. О, щось закурило!.. Трое, чи двоє коней? Здається трое?.. Ще й добрі коні... Еге, поспіша! Поспішай, поспішай! Пристяжні вскач біжать! Добрі конячки! Здається він у синьому жупані? Чи то, може, сердук? А тільки у синьому! Ні, здається у чорній бурці! Певно бурку накинув, щоб не запорошило... О, вже ближче...

ЯВА ІІ.

Кукса і Дранко.

Кукса *(вийшов з двору і, не бачучи Дранка, вилазе на тин)*. І — біда! Вже гостей повно і в подвір'ї і в хаті,— а жениха й досі не видно, не їде та й не їде! І хто їх накликав, тих гостей? І свати у третіх, і куми мої, і куми братові, і свояки кумівські! Налізло такого, що й не перелічиш. Неловко спитати, хто їх сповістив... *(Дивиться на гору)*.

Дранко. Чи не диво!.. То зовсім не коні, а щось ніби теля жене...

Кукса (*дивиться*). Щось свиню жене, мабуть, у базар!.. (*Спостеріг Дранка*). А чого то ви зоп'ялись на тин, як та проява?

Дранко. А ви чого там маячите, як пугало?

Кукса. Та сказали діти, що десь пожежа!

Дранко. То ви вилізьте на хату, відтіля видніше буде.

Кукса. А хоч би й на димар виліз, вам що до того?

Дранко. Вилізьте, вилізьте, та візьміть ще й клепало в руки... Скликайте людей на гвалт!

Кукса. А ви візьміть віху та махайте!

Дранко. Не лізьте осою в вічі!

Кукса. Не чіпайте мене!

Дранко. Який чорт вас зачіпає?

Кукса. Отой, що балака!

Дранко. Ви хоч би лисину прикрили: блищить на сонці, як бляха у соцького!..

Кукса. А ви розчесали б свою куштру, а то горобці подумають, що куделиця, та обсмикають на гнізда!

Василь (*з двору*). Хазяїн! Якийсь чужосторонній чоловік іде до вас.

Дранко (*скочив з тину*). Невже? Слава тобі господи! Як це я його прогавив! (*Побіг у свій двір*).

ЯВА III.

Антон і Кукса.

Антон (*вибіг з двору*). Хазяїн! Якийсь чоловік, либонь парубок, заїхав у заїзжий двір до Гершка, переодягся у стару одягу, спитав, де ваша хата і йде вже сюди!

Кукса. Чи справді? Ти його сам бачив?

Антон. А як же, на свої очі бачив! Я йшов з містечка повз постійний двір, дивлюсь: що воно за чудасія? Якась людина скида з себе гарну одягу і надіває стару! Я й прислухався, чую, питає: „Де Куксова господи?“

Кукса. Спасибі тобі за звістку, Антоне! Я тебе, Антоне, люблю, ей богу, люблю! Зоставайся у мене ще

років на два або й на три,—заслужиш чимало грошенят, тим часом, може твоє серце привернеться до дівчат,—тоді свататимеш мою Палажку! І вона тим часом підросте та вилюдніє!

Антон. Коли так, то вже краще віддайте за мене Оришку!

Кукса. Оришку? І Оришку віддав би, так... (*Оглянувся, тихо*). Це ж приїхав жених до Оришки!

Антон. Жених? Ну, якщо Оришку ви віддасте за цього жениха, тоді попрощайтесь і з Антоном, і з млином своїм, і з господею!

Кукса. Як? Що?

Антон. А те, що спалю!

Кукса (*у бік*). Он воно що! (*До нього*). Та ж ти так ненавидиш бабів?

Антон. Ненавидів, а оце раптом привернуло мене знову до бабів!..

Кукса. Привернуло? А щоб тебе вивернуло!.. (*Хутко йде за ним*). От тобі і вгледів у два ока! Та, постривай-бо, Антоне! Невже ти навспряжки? (*Пішов*).

ЯВА IV.

Нечипір виходє з хати з Василем.

Василь. Оце ж хата мого хазяїна, а це Куксова.

Нечипір. Побачимо, що з цього вийде. Мушу вже стати у пригоді добрим хлопцям. Спасибі їм: нагодували мене і грошей обіцяли дати аж 10 карбованців!..

ЯВА V.

Нечипір і Дранко.

Дранко (*вибігає з свого двору*). Милости прошю! (*Хапа його за руку і тягне до себе*).

Нечипір. Чого це ви пристали? Пустіть!

Дранко. Ви від Лахтійона Хведоровича? Я зараз догадався!

Нечипір. У чім догадались?

Дранко. Милости прошю покорно!

Нечипір. А куди ж то так проворно?

Дранко. У мою господу!

Нечипір. У вашу господу?

Дранко. Все вже як слід

У мене готово!

Нечипір. Я не роблю діла

З одного слова.

Дранко. Я вже й попа договорив!

Нечипір. Хто ж вам хапатись так велів?

Дранко. Одне тільки слово,

Та й марш до вінця!

Ми доведем діло

Зразу до кінця!

Нечипір. Стало бить, все справно,

Тільки оком морг,—

Поспієм, поспієм

З козами на торг!

Дранко. Перекусили б хоч мало...

Нечипір. Я вже їв і хліб, і сало!

Дранко. З'їли б ще борщу та каші...

Нечипір. Ще не їв борщу та каші.

Дранко. Ходім, не гаймось,

Вже в церкві нас ждуть!

Нечипір. Стало бить, поївши—

Та й з богом в путь?

Дранко. Та й чого тут відкладати?

Нечипір. Може б до завтра подождати?

Дранко. Скажіть одне слово—

Та й марш до вінця,

Ми доведем діло

Зразу до кінця!

Нечипір. Стало бить, все справно,

Тільки оком морг,

Поспієм, поспієм

З козами на торг!

Дранко. Коли поспієм, як поспієм?

Нечипір. А ви хто такий?

Дранко. Дранко.

Нечипір. Дранко? Чудне яке прозвище!..

Дранко. Так од родителів!.. Ну, ходім же в хату.

Нечипір. Ні, винесіть сюди добру чарку горілки, я вип'ю для хвабрости!

Дранко. Сюди? Нічого робить! (У бік). От штукарі! (Побіг у своє подвір'я).

Нечипір. Коли б мені не забуть про нашу умову з хлопцями...

Антін і Василь (з дворів). Крепись, Нечипоре!

Нечипір. Ще креплюсь!

Дранко (вибігає). Випийте і закусіть! А я зараз таки догадався, що ви від Лахтіяна Хведоровича!

Нечипір. Догадались? от штука...

Дранко. Ну, ходім же в хату, бо вже пора,— хоч і до вінця!..

Нечипір. А добра горілка і закуска, хоч і не на голодні зуби! (Ість).

Дранко. На здоров'ячко!

Нечипір. Славні пиріжки з м'ясом!

Дранко. Ви ще не бачили моєї Горпини?

Нечипір. Гм...

Дранко. Вона така акуратна, як аглицькі обценьки!

Нечипір. Справді? А ну, давайте ще й по другій!

Дранко. Випийте та швидше будемо доводити діло до краю!

Нечипір. Чудасія трапилась зо мною вчора: тільки дві чарочки випив з кумом Петром, ще тільки що сонечко почало сідати... Правда, я й забув, що вам цього не треба розказувати!

Дранко. Що, як?

Нечипір. Ніяк! Отепер ніби й підкрепивсь! Ну, коли вже робити діло, то робить! Що далі?

Дранко. А що ж далі?

Нечипір. Давайте ще й дівку сюди!

Дранко. Як сюди?

Нечипір. Перед мої очі! Тут ми зробимо оглядини.

Дранко. Люди ж сміятимуться!

Нечипір. А в хату я не піду, доки не розхвабрюсь!

Дранко (у бік). От штукарі! Ну, та й штукарі ж оці городські паничі! (Побіг у двір).

Нечипір. Одне горілка здорово вдарила у голову!

Василь і Антон (з дворів). Крепись, Нечипоре!
Нечипір. Ще креплюсь! Ого-го!..

ЯВА VI.

Кукса і Нечипір.

Кукса (виходе з-за тину). Куди ж це він дівся?
Бігаю, бігаю, шукаю, шукаю — нема! (Побачив Нечипіра). Чи не він оце? От так мурмулад! (До нього). Милости прошу в господу! Ви від Лахтійона Хведоровича?

Нечипір. Може! А ви хто такий?

Кукса. Кукса.

Нечипір. На яку ногу?

Кукса. Ні, це, бачте, таке мое прізвище, хвамілія моя така!..

Нечипір. Ну, то здастуйте!

Кукса (співа). Прошу покорно!

Нечипір. Дуже проворно!

Кукса. Давно вже вас жду!

Нечипір. В хату не піду!

Кукса. Годі бо вам прикидатись, —
До вінця пора збиратись!

Нечипір. Не слід ніколи спішити,
Щоб людей не насмішити.

Кукса. Та як же це буде?
В мене все готово!
Ну, скажіть вже, бога ради,
Ви своє хоч слово!

Нечипір. Легко сказати, —
Тяжко зробити:
Перш треба подумати,
В голові подлубати!

Кукса. Я зразу роблю!

Нечипір. Я так не люблю.

Кукса. Думайте ж скорій!

Нечипір. Який ви мудрій!

Кукса. Перестаньте вже смішити, —
Пора ділом нам спішити!

Нечипір. Далєбі я не сміюся,
Я не той, яким здаюся!

Кукса.

Годі, годі, сину!
Скинь драну свитину, —
Вона тепер не в пригоді:
Посмішив та й годі!

Нечипір.

Вчиню вашу волю,
Нічого робити!
Тільки цур, щоб потім
Не прийшлося жаліти!

Кукса. Та годі тобі сміхотворити! От, який, ей-богу, втішний! Кажу ж, що я вже догадався.

Нечипір. Догадалися? Тільки шиворіт на виворіт!

Кукса. Як шиворіт на виворіт?

Нечипір. Вовною наверх!

Кукса. Що ти говориш?

Нечипір. „Здоров, каже, Ісаю!“ — Та чайок шукаю! — „А чи жив — здоров?“ — Вже чотири знайшов! — „Що ти, дурню, говориш?“ — Та старої не вловиш.

Кукса. Що таке?

Нечипір. Куркулю-муркулю! Розбери, що я говорю?

Кукса. Ну, та і штукар же ти, паничу!

Нечипір (довго дивиться на нього). Давайте сюди дівку!

Кукса. Як?

Нечипір. Не сердьте мене, а робіть, що я приказую!
Ну, живо, хутко! Дівчину сюди і добру чарку горілки!

Кукса. От, який втішний! Побачимо, що з цього вийде? (Побіг).

Нечипір. Отак їх попоганять, як жеребців на аркані!

Антон і Василь (з дворів). Крепись, Нечипоре!

Нечипір. Ого-го-го! Ще креплюсь! Здорово креплюсь!

ЯВА VII.

Нечипір, Дранко, Кукса, Горпина і Оришка.

Дранко (тягне Горпину). Хочеш, щоб за патли тебе потяг?

Горпина. Пустіть, я й сама піду! (Виривається і йде до Нечипіра). Ви хотіли на мене подивитись? Ну, дивіться!

Кукса (*тягне Оришку*). Іди, іди, нічого там страшного нема!

Оришка (*ледве здержується від сміху*). Ох, я ж соромлюсь!

Кукса. Та чого бо ти, дурочко! Воно тільки спершу трошки якось ніяково! (*Підносе Нечипорові горілку; побачив Дранка з дочкою*). А це що таке?

Нечипір (*до Оришки*). Подозвольте на вас подивитись?

Дранко (*Нечипорові*). Навіщо той чорт лисий притирив сюди свою слиняву?

Кукса (*Нечипорові*). Навіщо це мій сусіда припер сюди свою витрішкувату?

Нечипір (*до дівчат*). Подозвольте вам подивитись в зуби!

Дівчата. З якої речи?

Дранко (*Горпині, сміючись*). Роззяв вже йому рота! Горпина. Не хочу!

Кукса (*Орищі*). Покажи вже йому зуби!

Оришка. Ні за що на світі!

Кукса. Дивись, я свої покажу! Що ж тут такого?

Дранко. Дивись, я свої вишкирю! Нехай дивиться.

Нечипір. Як бачу, то ви дуже церемонні!

Дранко (*Горпині*). Роззяв, пожалуста!

Кукса (*Орищі*). Покажи, зділай милость!

Дранко (*Горпині, сердито*). Роззяв, кажу тобі!

Кукса (*Орищі*). Покажи, кажу тобі! (*Дівчата втікають; з дворів народ наближується до воріт і деякі починають гукати: „Свате, чи скоро ми побачимо вашого жениха?“*)

Дранко і Кукса (*до своїх дворів*). Зараз!

Кукса (*у бік*). Певно, що Лахтіюн Хведорович обом нам одного жениха прислав!

Дранко (*у бік*). Певно цей жених заплутався.

Дранко. Подивитесь опісля! Кінчайте, бога ради!

Кукса. Опісля заглядатимете хоч і що-дня! Тільки боржій доводьте діло до кінця!

Нечипір. Я вже скінчив!

Кукса. Ви, може, думаете, що сусіда мій — то це я, а що я — то це мій сусіда?

Дранко. Певно ви думаете, що я — то це мій сусіда, а що мій сусіда — то це я?

Нечипір. Ні, я нічого не думаю!

Кукса. Ну?

Дранко. Ну?

Нечипір. Ну? Та не сіпайте-бо мене, як циган дохлу шкапу! Я, одначе, ніяк не розберу, про віщо ми товкуємо?

ЯВА VIII.

Ті ж, Василь і Антон.

Василь (*до Дранка*). Хазяїн! Піп прислав, каже, щоб швидше їхали, бо церкву запре!

Антон (*до Кукси*). Вже музики прийшли; — питають, чи починать грати?

Кукса і Дранко (*у бік*). От тобі й здрастуй! Треба йти на одчай! (*До Нечипора*). Ну, котру ж?

Нечипір. Рад би на обох женитись!

Дранко. Як на обох?

Кукса. Хіба можна на двох разом?

Нечипір. У дурків можна й на трьох!

Дранко. Я це чув.

Кукса. Там можна!

Нечипір. А в нас не можна, бо я вже жонатий!

Кукса і Дранко. Жо-жо-жонатий?.. Як жонатий? Ти хто ж такий?

Нечипір. Ніхто!

Кукса і Дранко. Що ж тепер?

Нечипір. А тепер — спасибі вам за хліб, за сіль і за ласку! Прощайте!

Кукса і Дранко. Стривайте! Як же це?

Народ. Ну та й довго ви там торгуєтесь! Неначе вола або коня купуете!

Кукса. Виходить, що я сам себе обдурих!

Дранко. Виходить, що я сам себе пошив!

Кукса. Кого ж тепер лаять, кого бить? Дайте мені його, я йому все волосся вискубу!

Дранко. Дайте мені його, я його роздеру!

Кукса. Та ні ж, не так буде, а ось як! А, тепер я догадався! (*До Дранка*) Це ви, мабуть, нарочито під-

вели під мене таку машину, щоб мене осоромити перед усім миром?..

Дранко. А то хіба не ви накликали мені повний двір гостей? Як я тепер гляну людям в вічі?

Кукса. Так не посмієтесь же, не дїждете! Антоне! Клич зараз сюди Оришку! (*Антон побіг і хутко веде Оришку*). Ого-го! Ще той на світ не народився, щоб з мене покепкував! З такими сусідами краще сторч головою в полонку, або на гілляку!..

Дранко. Так і я ж не дам вам у кашу мені наплювати! (*Гукає у свій двір*). Горпино, тягни сюди Василя!

Антон і Оришка. Ми тут!

Кукса. Антоне! Я помилився! Оцей жених приїхав до сусіди. А я вже давно наважився віддати за тебе Оришку; бери її! Ось як у нас!

Оришка (*кидається до нього*). Таточку, голубе, мій ріднесенький!

Кукса (*до Антона*). Я хотів тільки трошки подратувати тебе! Ну, уклонись же в ноги господареві за таку честь!

Дранко (*кричить*). Горпино! Швидч сюди!

Кукса (*до Антона*). Що ж ти стовбичиш?

Антон. За що ж я вам кланятимусь?

Кукса. Гордий! От за це іменно ти мені до вподоби! Отакий і я гордий! Але ж як закон велить, то я все вклоняюсь та й вклоняюсь...

Антон. Хіба що закон! Закон мушу сповнити! (*Бере Оришку за руку*). Благословіть нас, тату, на чесний шлюб!

Василь і Горпина. Ми тут!

Дранко. Мерщій мені у ноги!

Василь. Я можу! (*Кланяється*).

Дранко (*до Кукси*). А у нас ось як! Сусіде! Дивіться!

Кукса. Бачу! Не повилазило мені!

Дранко (*дочці*). А ти?

Горпина. Голова не згинається!

Дранко. Ач, яке зіллячко! Я радий, що випихаю тебе з двору, менш клопоту мені!.. Але все ж таки уклонись батькові, бо так закон велить!

Горпина. Хіба що закон. (*Кланяється з Василем*).

Кукса. Боже вас благослови!

Дранко. Боже вас благослови!

Василь. Тепер, хоч ви на мені всі кліщі побийте, я вам слова впоперек не скажу!

Дранко. Через те ти мені і любий, що такий покірний! Я вже трое кліщів на тобі побив,—а ти все коришся!..

Кукса. Сусіде! Тепер тільки чотири!

Дранко. А в мене тільки шість.

Кукса і Дранко (*гукають*). Люди добрі, милости просимо сюди! Вітайте наших молодих!

Нечипір. От і слава богу!

Кукса і Дранко (*до нього*). То вас, стало бить, не Лахтійон Хведорович прислав?

Нечипір. Ні.

Кукса і Дранко. Хто ж ви такий?

Нечипір. Я ж вам кажу: так собі, ніхто.

Дранко. Так чого ж ти лізеш у вічі?

Кукса. Забирався б собі з двору, і любісінько!

Нечипір. Я й піду!

Кукса. Може ще жених і приїде...

Дранко. Може ще жениха можна й підождаць?

ЯВА IX.

Ті ж і писар Скакунець.

Писар. Не приєдить, і не дожидайте!

Кукса і Дранко. Як?

Писар. А так! (*Співа*).

Як без політики жити

На цім химернім світі?

Бо я таку політику підвів, і листи до вас написані оцією скусною рукою!

Кукса і Дранко. Чорти б вас побрали з вашою політикою!

Оришка (*до Кукси*). Годі, таточку, гніватись! Так, стало бить, богу завгодно.

Горпина. Тату, не робіть бешкету, бо відкинусь від благословення!

Писар. Вселюбезніші мої приятелі і милостиві господарі! Послухайте мене, дурного, то, може, господь допоможе і вам порозумнішати!.. Во время оно, когда еще,

будем говорити откровенно, не було ні неба ні землі а стояв тільки один плетений тин... І був тоді, мої все-любезніші приятелі і милостиві государі, будем говорити откровенно, один цар...

Кукса. Це ви вже знову нудоту затягнете? Я поблагословив, стало бити, слова вже не зламаю!

Дранко. Або може підведете під нас таку политику, що і очі рогом полізуть? Благословеніє дано, стало бити амінь!

Писар. В такому случаї будемо говорити откровенно: юра, юра, юра! (*Співа*)

Кожний писар, спокон-вік,
Политичний чоловік...

Дранко. Сусіде! Чи не помириться нам на радощах, та згуляти два весілля в один кошт?

Кукса. Та воно звісно дешевше... (*Простягає руку*). А що ж! (*Цілуються*). У вас вже півчі договорені, а в мене — музики! (*Тихо*). Пошилися в дурні обое, — треба вже мовчать.

Дранко. Перемудрували!

Кукса. Гей свашки, приданки! Убирайте молодих та споряжайте їх з богом до вінця! Дружечки! Ну ж, гукніть весільної. Сповістіть божий світ про нашу радість!

Дранко. Просимо дорогих гостей величати наших молодих весільною піснею!

Хор. Ой попе, попе,
Батьку наш!
Відчиняй церківцю
Проти нас,
Звінчай діток
Одноліток
В божий час!

(*Кукса і Дранко, радіючи, показують один другому на пальцях, що вже не п'ять, — а чотири, не сім, а шість*).

ЗАВІСА.

Написано в 1875 році в Галичині.
Викінчено в 1882 році, в м. Києві.

Вища Науково-Репертуарна
Рада Головополітосвіти НКО
УСРР до вистави дозволила
(17/VII 1925 р., літ. А., № 4342).

ПО РЕВИЗІЇ

Етюд в 1-ій дії.

ЛИЦЕДІЇ:

Василь Миронович, старшина.
Севастьян Савват'євич Скубко, писар.
Риндичка, стара баба.
Гарасим, її свідок.
Пріська, салдатка.
Сторож при розправі.

Діється у розправі.

Середина великої хати. Стіл, покритий зеленим сукном, на столі каламар, щоти, велика книга і скільки бумаг. На вуглі столу лежить пакет, запечатаний двома печатами; далі з другого боку невеликий стіл, на ньому три книги, каламар і бумаги, біля столу стул. На стіні календар, біля вхідних дверей шкахва з бумагами, лавка.

ЯВА I.

Сторож (*сидить за столом і роздивляється на щотах*). Ну й як той писар може викласти усяке діло на оцій видумці? Вже я скільки разів придивлявся та ніяк нічого не второпаю. „Оце, каже, сімдесят копійок!“ „А оце руб десять, а оце дев'ятьдесят п'ять“, і наговорі, наговорі такого грошей, що й в тиждень, здається, не перелічив би. Отже він: цок! цок! Цок сюди! цок туди! І носа не вспієш висякати, як він вже й полічив! Що то воно, подумаєш, наука, до всякого діла добірає способу! Його, мабуть, вчено десь не близько: він каже, що він десь аж з під Чигирина, ну, а я так думаю, що він і за Чигирином бував. Та то ж голова така, що й хто його зна, де вже єсть розумніша; кого не спитай, увесь мир каже, що з такою головою можна й до станового доступити! Ну, а я так думаю, що він і перед справником не здрігне. То ж як почне розказувати, де він тільки не бував і чого він не видав, так тільки рота роззявиш. Агличана він тобі бачив, і в Києві був аж двічі, і за морем-окияном, де живуть песьголовиці, і туди його носило!.. Бував і в тих землях, де свині більш від нашого вола... звісно, як чоловік бувалий, розкаже тобі, то так увесь світ і побачиш перед очима, як на долоні... Он, як я, так далі Ялиса-

вету не бував, так мені здавалось, що за Ялисаветом вже недалеко кінець світа. А ну, чи вищитаю, скільки мені зосталось день до года? А скільки ж у году день? Чи буде з двісті, чи, мабуть, ні? Ну, оце нехай буде від водохреща до пущення. (*Кладе на щотах*). А оце від пущення до великодня, а оце до зелених свят, а оце до покрови... Так що ж? А все таки воно нічого не показує! (*Встав*). Ні, мабуть, коли не піп, то не микайся і в ризи... Підмести ще хату або-що. Тай нудна оця робота сидіти у розправі цілісінський рік! (*Мете хату*). Чи загляне хто небудь сьогодні в розправу? Ще удосвіта якийсь чоловік приніс бомагу від посередника, чи що? Ждав, ждав розписки, та з тим і поїхав. Иди, каже, пошукай писаря, або сам розпишись. Еге! Добре тобі казати: „розпишись!“ Отже, здається, і невелика штука повести пером по бомазі, одначе хоч ти мені пальці повідрубуй, не напишу!.. Вже я скільки разів націлявся написати: украду оце шматок паперу, та й почну виводить пером по бомазі, здається, так як і писар, і перо умочу в чорнило, і налагодюсь як раз так: чирк-чирк, а воно чорт-батька-зна що виходить!..

ЯВА II.

Входить Старшина.

Старшина. Щоб через півгодини коні були перед порогом! Чуєш? Щоб мені по щучому велінню! Мені треба беззастережно сьогодні їхати по ревизію в Чубайвку та Василівку...

Сторож. Та коні аж у степу, на паші.

Старшина. Ну так що?

Сторож. Так це за ними бігти?

Старшина. А ти як думав? Що це тобі первина, чи як?

Сторож. Та воно...

Старшина. Знов начадив махрою? Скільки разів казав тобі, щоб не смів курити отії погані в присульствії.

Сторож. Начадив?.. Я вже й забув, який той тю-тю на масть!.. (*У бік*). Загрянишного тобі буду купувати, велике жалування платиш...

Старшина. Що ти там бубониш? Сказано тобі, щоб по щучому велінню...

Сторож. Та воно... Ні, вже коли б швидч дослужити года, хай йому біс, щоб я зостався у цьому пеклі!..

Старшина. Ну, а як я звелю громаді присудити вік оттут тобі служити?..

Сторож. Хіба що громада примусить... звісно, громада великий чоловік!

Старшина. Ну, то-то ж-бо й є! Я тобі ще вчора наказував, щоб коні вранці були перед порогом.

Сторож. Вчора? Та я вас вчора і в вічі не бачив: ви ще проти понеділка загадали мені... І коні стояли цілий понеділок і в вівторок до обіда...

Старшина. Мольчати! З ким це ти губу розпустив? Сказано тобі, щоб по щучому велінню.

Сторож. Та про мене, я й піду! Але-ж я запевне знаю, що ви й сьогодні не поїдете.

Старшина. Ну, ну, базікай! Свинота!

Сторож. А звесно.

Старшина. Ти хочеш, щоб я тебе по мармизі затопив?

Сторож. Хіба це первина? Бийте! На те ви начальство.

Старшина (*плює*). Тьфу!

Сторож (*у бік*). Ач який! (*До старшини*). Ондечки бомага, якийсь чоловік привіз. Такий з себе огрядний, у синій чемерці, з бородою, в картузі і шарпом шия замотана.

Старшина. Збігай по писаря!

Сторож. Та його тепер і з собаками не знайдеш: він ще позавчора поїхав на хутори кумувати!

Старшина. Щоб він мені зараз тут вродився!

Сторож. А за кінями хто ж побіжить?

Старшина. Ну, живо! Щоб одна нога мені тут була, а друга там! По щучому велінню! (*Випиха сторожу*).

Сторож. От напасть! (Пішов).

Старшина (один, розпечатав пакета). Від кого ж би це? (Чита по складам). „Предписваю оному волостному правленію принять энергическія мери“... Які? Нергичеські мери? Що ж воно означає: нергичеські? А ну, далі! (Чита). „К самоскорейшему составленію систематического“... Та й довге яке слово!.. „Указателя і категорических“... Ні, мабуть, вже як писар прийде, то вдвох розберемо! Бо сам я ще до цього не доїхав! От як припишуть, що розискується пара лошадей, масти гнідої, на лобі біле п'ятно... або в уїзді появилася на рогатім скоті чума, принять мери... Так тут вже й без писаря я знаю, що ці документи треба покласти під сукно. (Походив трохи по хаті). Одначе сьогодні треба вже безпременно поїхати по ревизію. Та куди ж це писар подівся? (Сплюває). Тьфу, як погано на похмілля!.. (Дивиться у вікно). Еге, вже сонечко височенько підбилося, а в мене ще й ріски в роті не було... Хіба послать за восьмушкою? Удосвіта прокинувся, та так щось коло серця запекло, аж перелякався! Повернувся на другий бік, неначе трохи відпустило; а тепер знов аж пашисть у середині! Погано, погано! Не годиться що-дня пити! Вчора пив, позавчора пив... Стривай! Який же це в нас сьогодні день? (Дивиться на стіну, де висить календар). Що воно таке? „Перво октябра“. Та це ж було, либонь, на тім тижневі? Отто вже не люблю безпорядків. Казав же скільки разів писареві, щоб що-ранку встановляв число, щоб часом не погубити нам днів; ось же й календар нарочито купив. А тут стоїть перво октябра! А перво октябра це ж було на покрову, а на покрову я був у ярмарку. От тобі і загубили день! Стривай, як же це воно? На тім тижневі у п'ятницю приїздив становий. Так, становий. У неділю була сходка... Увечері приїхали до мене куми мої: матушка і писаломщик? Так! У понеділок гуляли цілий день; а ввечері приїхав і піп. Ну, а далі що ж було? Було ще чимало гостей... Старшина з Кандаупової, письменоводитель з жінкою... Гарна у його жінка, моргуха тільки велика!.. Вона таки разів з п'ять мені підморгнула... Та як їй, сердешній, і не моргати: її-ж

чоловік таки настояща смерть, а вона свіжа, повна, та дебела... Чудово вона співає оцю пісню, що каже:

„Ой кужелю, мій кужелю,
Робити я не здужаю!
До кужеля рука дрижить
А чарочку добре держить!..

Попада наша штукарка! Запровадила моду, щоб кожний раз, як один другого почастує, то щоб зараз і поцілувалися!.. І пішло частування... Матушка з писаломщиком цілуються, а я з письменоводительшею! Там такі гарячі губи, що аж пашисть!.. Одначе їй все ж таки далеко до Пріськи, до московки. Ото молодичка!.. На виду, як на кір горить; а як іде вулицею, то аж земля під нею двигтять... Ех, матері його ковінька! Шкода, що я жонатий! А то, стало бить, як начальник, зараз би по щучому велінню... А ото, на тім тижневі в середу, уночі, трохи-трохи було не вскочив, як кажуть, у нікуди: тільки що підійшов до Прісьчиної хати, аж стара Риндичка із своєї хати—рип дверима! „А хто то, питає, добувається до московки?“ А я зігнувся, та по-під загатою, та на-втьоки! Вона як зацькує собаками!.. а клятий рябий пес трохи литок не полатав начальникові. Треба буде претикола зробити, щоб вона отого собаку на цепурі держала.

ЯВА ІІІ.

Входять Риндичка й Гарасим.

Риндичка (уклонилась). Помагай-бі! З п'ятінкою бувайте здорові!

Старшина (з жахом). Хіба ж у нас сьогодні п'ятниця?

Риндичка. А як же? Звісно, що п'ятінка, та ще й друга після покрови!

Гарасим (п'яний). Так тошно!

Старшина. Чи не помиляєтеся ви?

Риндичка. Оттак-пак! Щоб я та помилилася!

Старшина. Як же це воно так сталось, що сьогодні вже п'ятниця?

Гарасим. Я об том незвестен... Один бог!

Риндичка. Тадже-ж пригадайте, на здоров'ячко. В понеділок ваша сусіда, ота шолудива кішка, Гапка підщипана, та золила сорочки у жлукті. А я й присікалась до неї! Чи не сором, кажу, тобі, молодице, не знати, що в середу празник?..

Старшина. Празник?

Гарасим. Так тошно.

Риндичка. Празник святого Хоми! Та й кажу: чи не сором тобі? Коли ж ти попереш сорочки, що сьогодні кладеш у бук? А тут ви, бувайте здоровенькі, вийшли з хати, та й почали на нас гримати, ще мене так погано налаяли... Еге, кажу, тай почали на нас гримати, щоб ми утишились. Стало бути, у вас була почесна бесіда, а ми своїм гвалтуванням перебаранчали вам гуляти.

Старшина. Нічого не пригадаю! Віриш, стара, що ми начальники так заклопотані...

Гарасим. А звісно начальство... Як можна?

Риндичка. Та як же мені цього не знати? Ви ж один, а нас, миру, скільки? Тут треба дві голови на плечах мати. Адже ж і мій покійничок,— царство йому небесне, вічний покій його душеньці!— був за начальника, чи по простому сказати, за свинопаса, коло громадських свиней, то так було заклопочеться, так заклопочеться.

Старшина. Він, либонь, від горілки вмер?

Риндичка. Умер, голубчик сивий! Через великі клопоти й пив!

Старшина. От через ті клопоти іноді і я п'ю! Легче якось на серцеві, як вип'єш.

Гарасим. Верно!

Риндичка. А як же! Горілка, вона зараз таки тобі відтягне від серця! Так і бачиш, як той клопіт гарячою парою з рота виходить! Еге, то ото ж, кажу, було в понеділок; а у вівторок я бабувала у Зінки Тухленкової, старого Молочая невістки, і принесла вам попелясту курочку і прохала на родини.

Старшина. Курочку? Отже й цього не пам'ятаю.

Риндичка. Ще ваша жінка, Андрійовна,— нехай будуть здоровенькі, вам на радість, а мирові на втіху!—

взяли у мене ту курочку і почастували мене пивом, спасибі їм... повнісінький стакан випила!

Старшина. І був я на родині?

Риндичка. Ба ні. Ви одмовились тим, що у вас бесіда була.

Старшина. Оттак заклопочись, як ми, начальники, іноді заклопочуємось!..

Риндичка. А в середу, після обідні, до вас ще під'їхали гості. Батюшка і ще з якимись людьми..

Старшина. У середу, кажеш?

Риндичка. Еге ж! А вчора посварились я з Пріською-московкою і приходила до вашої милости скаржитись.

Старшина. З ким? З Пріською, кажеш?

Гарасим. З нею, так тошно!

Старшина. Та ти це навспряжки, чи, може, дуриш мене?

Риндичка. Навспряжки! Та я їй цього не подарую.

Старшина. Помагай тобі, боже! Це діло нтересне! Нтересне діло!..

Риндичка. Ви ж самі вчора сказали мені, щоб я прийшла сьогодні, бо ви вчора, вибачайте в цім слові, були п'яненькі, на здоров'ячко вам.

Старшина. Клопоти! Що у мене того клопоту, стара! Так, стало бити, виходить, що сьогодні п'ятниця. Слава богу, що хоч знайшли день!

Риндичка. Та тут не то, що день загубиш, а й їсти забудеш. У вас же того клопоту повна голова!

Старшина. Більше!

Гарасим. Через голову поллється... Так тошно!

Старшина. О, поллється! (До Гарасима). А ти ж по якому ділу?

Риндичка. Це же мій свідок.

Гарасим. Так тошно, господин старшина!

Старшина. Ти, стало бити, чув, як вони сварились?

Гарасим. Так тошно, верно... Ну, що вони бились, так я об том не звестен!.. По закону, значить, по правді... Хіба у нас земля безрозсудна?.. Істинная правда... Амінь і весь обман на лице.

Старшина. Піди ж, поклич сюди Пріську-московку, то ми зараз і вчинимо суд!

Гарасим. Вчиніть суд праведной, як перед господом милосердним!.. Бо вони проклятуші баби!.. Їм обом беззастовідно треба задубити манатки, та березовою кашею, щоб не клопотали... Бо вони анахтеми... так тошно, ваше благородіє!..

Старшина. Веди її сюди перед мої очі, по щучому велінню!

Гарасим. Приведу! Недзя обіждати!.. Я її анахтему... Кажу, вклонись старій і нікоторого діла... Постанови, кажу, чвертку, і бог тобі простить... (До Риндички) Казав: постанови чвертку? Правда? Не сваріться, кажу, бо чистий калавур! (Пішов).

Старшина. Треба ж, мабуть, і писаря підождати

Риндичка. Ой, батечку, розсудіть же ви мене самі...

Старшина. Та розсудить то можна! Але ж може мені прийдеться довго здійсмати допроси з Пріської? А тут треба мені їхати по ревизію... Як би можна, це діло хоч до завтрього під сукно?

Риндичка. Ой розсудіть же мене! Бо як не розсудите, то не витерплю, та я ж... (Шепче йому на вухо). Ой, розсудіть же мене; а я, батечку, вам завжди у пригоді стану. Пам'ятаєте, як ще ви не були за начальника та позивались з Тихоном за кожуха? Мало я тоді гріха на душу взяла?

Старшина. Ну, те що колись було, нічого згадувати. Нічого вже з тобою робить... Так кажи товком, за віщо там у вас взялося? З якого побиту горщика розбили?

Риндичка. Ох, батечку, та тут таке, що як до ладу розказати, то й волосся на голові до гори полізе. Адже ж ви знаєте, що мій вгород та виходить як раз потилицею до її повітки.

Старшина. Потилицею? Так і запишемо в протокола.

Риндичка. Ще мій покійничок... царство йому небесне, вічний покій його душеньці і всім помершим

душам вічна пам'ять! Ото, кажу, як ще мій покійничок живий був, то й викопав рів проти її повітки, щоб, стало бить, звернути стежку з її дворища по над ровом... Бо вона було, як іде, чи проти череди, чи в поле, то так тобі й претється через мій вгород!

Старшина. Еге-ге! Постривай! Я бачу, що це діло дуже заплутане! Доказательства маєш?

Риндичка (вийма пляшку з горілкою і бублик). Осьдечки! Хіба ж я чести таки та й вашого звичаю не знаю?

Старшина. От бачиш, може б я й не пив сьогодні, коли б не таке голівне діло...

Риндичка (частує). Милости прошю...

Старшина. Приходиться випити, щоб у голові... Пожалуйте, звольтесь самі!

Риндичка. Пошли ж, боже, помершим душенькам царство небесне, а живим на здоров'ячко! (Випила і піднесе старшині).

Старшина. Благодарю покорно! (Випив). Тепер трохи неначе ясніш діло.

Риндичка. А як же. Воно зараз у голові розвидниться! Закусіть же бубличком. (Дає бублик).

Старшина. Що воно ніби щось задзвеніло у вусі?

Риндичка. Ото так похмілля парує, що аж дзвенить. Викушайте ще!

Старшина. Та пожалуй! Чарка в тебе невелика, то воно можна ще по одній.

Риндичка (налива). Я вам скажу, що по манісінській краще пити. Каже:

„Ой чарочко ж моя,
Чепурушечко,
Ой потіш же мене,
Моя душечко!“

Милости прошю!

Старшина (випив). Тепер неначе замовкло у вусі, як по щучому велінню! А собі ж?

Риндичка. Та я вже, не вам кажучи, з своїм свідком випила зо три. (Налива). Дай же, боже, щоб вороги мовчали, а сусіди не знали! (Старшина простя-

га руку до чарки, але Риндичка випила). Отож, кажу, як викопав мій покійничок рів, так відтоді пішла промеж нас щоденна сварка!

Старшина. Щоденна?

Риндичка. Еге ж!

Старшина. Ну, так ми й запишемо.

Риндичка. Та як же не щоденна, коли я своїми очима бачила, як вона що-ранку божого виносе, та й висипає попіл у мій рів. Я їй докоряю та взичаю, а вона мовчить, неначе не до неї річ.

Старшина. Мовчить?

Риндичка. Звісно губи мовчать, а в середині що в неї?

Старшина. Ну, що в середині, хоч воно й цікаво, так це до діла не касательно.

Риндичка. І що ж би ви думали? Отакечки щодня висипаючи попіл, зарівняла мені рів зовсім. Отож і стала я думати: за для чого б їй оттаке на капість мені коїти? Чи нема тут якої инчої причти? Сидю я на тім тижневі либонь проти середи, чи проти вівтірка... Ба так, проти вівтірка... Бо в понеділок я ходила по зілля у Дерійову балку... Та ще яка мені причтина трапилась...

Старшина. Що таке? Ти вже розкажуй все до чиста, щоб діло було як на долоні.

Риндичка. Тільки що перейшла я лощину і простяглась навмання, через стерні, аж це з під моїх ніг заїць: плиг, плиг, плиг!.. Щоб мені язик опух, коли брешу!..

Старшина. Заїць, кажеш? Чи це ж до діла касательно?

Риндичка. А як же воно не кусательно, коли то не заїць був?..

Старшина. Не заїць? А що ж воно?

Риндичка. Та кажу вам, що схопилось та плиг, плиг, плиг!

Старшина. Та це вже записано, що плиг, плиг!..

Риндичка. Так ви думаєте, що й справді то заїць був?

Старшина. А що ж таке?

Риндичка. Нечиста сила!

Старшина. Та ну?

Риндичка. Правда! Покотив, та й покотив через гору! А я зараз таки тричі перехристилась, а далі сплюнула на лівий бік.

Старшина. І що ж, щез?

Риндичка. Як язиком злизало.

Старшина (*пише*). Як язиком злизало...

Риндичка. Ой стривайте ж, що ж я наказала? (*Думає*). Еге, так кажу, ото набрала я там зілля, принесла додому і почала його в'ялити на спризьбі, а вже звісно, що як ідеш по зілля, та перестріне тебе заїць, або перебіжить тобі шлях, то...

Старшина. Так що ж таке треба робить?

Риндичка. Е, душко, цього не можна казати, бо як розкажеш, то те зілля хоч візьми та викинь його на смітник.

Старшина. Стало бить, не допоможе ні від якої хвороби?

Риндичка. Ні, не те, а так, звенить, смердітиме, що й носа до нього не навернеш... Ото вже, як зовсім стемніло, сидю я собі на спризьбі, та й задрімала; і сниться мені, що я молода та така хороша, хоч з лица воду пий.

Старшина. Ну, це ти почала розказувати сон рябої кобили.

Риндичка. Та я ж таки була хороша молодою, така хороша!

Старшина. Ну, я б цього і не подумав.

Риндичка. Минулося! Та за мною парубки було так мордуються, що аж попару не знайдуть, аж тини тріщать.

Старшина. Та це ж було за царя Непитайла. Ти діло кажи!

Риндичка. Стривайте ж бо! Ото й задрімала я. Аж чую, щось няка на мого рябка. Ви ж знаєте мого рябка... торік Палажка, Гунина невістка, позивала мене за те, що ніби то він порвав на ній нову юбку.

Старшина. Так його рябком дражнять? Це треба у претикол записать.

Риндичка. Я бабувала на хуторах у Байбаків і звідтіл його принесла щеням; і казано мені, що воно ярча! Однак ж я його і не думала виховувати під синову бороною. А вже звісно, що як ярчати отакечки не виховувати, зараз відьма візьме та й подушить.

Старшина. Подушить? А чи не пора нам підлити чорнила у чорнильницю. Бо воно щось неохотно слухається!

Риндичка (налива). Дай же, боже, щоб усе було гоже! А що не гоже, того не дай боже! (Випива і ча-стуге).

Старшина (випив). Добра горілка! У яким шинку береш?

Риндичка. У Бороха!

Старшина. Еге! Це така, що тільки б мені й пити. Ну, доводь же діло до краю! Що це він Пріськи не веде?

Риндичка. Так ото чую, щось няка на мого рябка: „ня цю-цю! ня!..» Слухаю, аж то вона: приманила його до себе, та й дає йому щось з своїх рук! Я до неї й озвалася: а що то ти, кажу, матері твоїй стонадцять болячок і сім пропасниць! Що то ти робиш? На що ти чужу собаку годуєш? „Щоб знав, каже, мене та не рвав!“ Як приймалась же я її коренити: лаю на всю губу, а вона мовчить та все годує рябка. Далі спересердя плюнула, так таки голосно кажу: тьфу! тьфу тобі, диявольська дочко!

Старшина. Куди це ти плюєш? (Витира лице). Анахтема, плює прямо у пальтрет!.. Стань на цей бік. Продольжай!

Риндичка. Аж другої ночі сидю я на печі, а у мене у печі віконечко, як раз проти її дверей. Сидю я, аж чую, мій рячко на когось гавка. Я мерщій прожогом до віконечка, аж щось чемчикує через мій рів, прямісінько до неї; підійшло до дверей, поторгало і стиха промовило: „відчиніть!“..

Старшина. Коли це було, кажеш?

Риндичка. На тім тижневі, у середу.

Старшина. На тім тижневі. (На бік). От так штука! (До неї). Ти сама бачила?

Риндичка. Своїми очима! Що б мені повилазило, коли брешу!

Старшина (у бік). Держись, Василю, берега!.. (До неї). А не запримітила ти його обличчя?

Риндичка. Та що тут? Це вже всім людям звісно. Ніби б то ви й не догадуєтесь?

Старшина. Я?.. слухай, стара, ти не тее... Не кажи, будь ласка, жінці!

Риндичка. Ба, ні! Скажу жінці!

Старшина. Чи ти ж не здуріла?

Риндичка. Вона мене лихословила перед усім миром, що ніби то я украла у неї півня!

Старшина. Якого півня?

Риндичка. Чорного з жовтим хвостом!..

Старшина. Та я й на подвір'ї не бачив такого півня!

Риндичка. От так же і я його точнісінько бачила!.. А вона пащукє: „Украла та й украла!..“ Я ж їй, шельменій дочці, виб'ю очі її чоловіком хвойдником.

Старшина. А в холодний ти ще не сиділа?

Риндичка. За оту задріпанку? За ту нечупайду?

Старшина. Брешеш! Брешеш, стара! Ще одне уразливе слово, і я тебе під дванадцять замків, по щучому велінню...

Риндичка. Щоб мене під дванадцять замків за оту шолудиву Грициху? Та я швидч...

Старшина. За яку Грициху?

Риндичка. Кажу ж вам, що то Грицько добивався до Пріськи.

Старшина. Грицько?

Риндичка. Та він же, він!

Старшина. Так ти ж так і кажи!.. Розбавтай же чорнило, а то вже зовсім загусло...

Риндичка (частуге). Він же, кажу вам! Еге, отож вчора вранці вихожу я з своєї хати, аж і вона біля свого порогу крише закришку у борщ. Поздоровкалась я до неї, та й кажу: „А які то до тебе гості добивались у глупу північ? Чи не чоловік, кажу, повернувся з служби?“ Вона на мене як витріщилась, та хоч би словечко. Я її докоряю, а вона мовчить. Чи тобі й не

стид, кажу, та й не сором? Чоловік твій богу-государю служить, може побивається за тобою, як пташечка у клітці, а ти так за ним журишся, що чужих чоловіків до себе уночі принадуєш? Вона слухала — слухала, далі встала, повернулася до мене потилицею... (*Шепче йому на вухо*). От, щоб я пропала, коли брешу!

Старшина. І свідок все те бачив?

Риндичка. Ні, серденько, не бачив, а тільки...

Старшина. Це діло треба розжувати, тут треба підкрепить доказательства.

ЯВА IV.

Входять Гарасим і Пріська.

Пріська. Добридень вам!

Старшина. Здорова, ягідко!

Пріська. За яким ділом мене покликали?

Риндичка. Як ти посміла мені, старій жінці...

Старшина. Не присікуйся, стара, бо я тут началник. (*До Пріськи*). Як поживаєш, серденько?

Пріська. Як горох при дорозі! Хто не лінується, той тільки і не вибива мені очей!

Риндичка. Ач яка тихоня, свята та божя!

Старшина. Мовчи, стара!

Гарасим. Кажу, ваше благородіє, з ними настоящий калавур.

Старшина. Мовчать!

Гарасим (*б'є себе по губах*). Мальчать!

Старшина (*до Пріськи*). Так, кажеш, як горох при дорозі?

Риндичка. Та що ви з нею цяцькаетесь? Ви до неї грізно, а не залицянням...

Старшина. Ти мене будеш вчити, як допроса здійсмати? Ти? Мовчи, а ні писни!

Гарасим (*до Риндички*). Мовчать! Вони їх благородіє, вони розуміють... Так тошно!

Пріська. За яким ділом мене кликали? Мені ніколи тут з вами паякати!

Риндичка. До вечора ще не близько, ще успіш побачиться!..

Пріська. Не лізьте, бабо, осою в вічі, бо при людях вилаю.

Риндичка. Ти мене лаятимеш? Та ще той на світ не народився, щоб мене перелаяв! Та я тобі сто і сімнадцять болячок...

Старшина (*до Риндички*). Геть з хати! Я наодинці здійсму допроса. (*Випиха її*).

Гарасим. Настоящий калавур з ними!

Старшина (*бере Гарасима і Риндичку за плечі і випиха*). Геть під три чорти!

Гарасим. Вони краще понім...

Старшина (*до Пріськи*). Насилу я діждався того щасливого часу, що бачу тебе наодинці!

Пріська. Велике щастя! Чого ви мене кликали?

Старшина. Присядь, Прісю!

Пріська. З якої речи?

Старшина. Коли б ти знала, яка ти красива!..

Пріська. Красива, та не для вас.

Старшина. Та спитай котру хочеш молодицю на селі, яка б не рада була, щоб старшина до неї залицявся?

Пріська. Той посилайте за тими молодими.

Старшина. А до тебе?..

Пріська. А од мене облизня спіймаєте!

Старшина. Справді? (*Хоче її обняти, Риндичка прокрадається і бере свою пляшку і чарку, зника*).

Пріська. Ну, рукам волі не давайте, бо й волосся у вас на бороді не зостанеться!

Старшина. Так ти так з начальством?

Пріська. А хіба ви на те начальство, щоб прилипати до чужих жінок?

Старшина. А в холодну не хочеш?

Пріська. Не за-для мене холодна та мурована!

Старшина. Побачимо. Ти, дурочко, подумай краще, чим же я не вдатний з себе?

Пріська. Вдатний, та не мій. Залицяйтесь до своєї жінки!

Старшина. А до тебе?

Пріська. Кажу вам, що зась!

ЯВА V.

Входить Писар п'янений.

Писар.

Однажды собиралася
Компанія в кабаце
І каждый там говарювал } двічі
На своїм язице.

Как німець по німецькому:
Ай-ай-ай-ай-ай-ай!..
А турок по турецькому: } двічі
Алла, алла, алла!..

А руської похвабрей усех,
Дав турку тумака,
А німець похитрей усех } двічі
Дав тягу з кабака.

Старшина. От чортяка його принесла!..

Писар. Василь Миронович, душа моя, мое почтение, как ваше драгоценное?

Старшина. Ви тільки п'янствуете, а тут діла повна голова!

Писар. Всьо аттестуем в лучшем культурном состоянии... А, кумушка! По каким таким экстренным требованиям?

Пріська. Спитайте їх!

Старшина. А ви це коли успіли покуматися?

Писар. Не далее как первого октября, на покрову пресвятия-богородиці.

Старшина. Тим то ти така і смілива, що вже с підручним начальством покумалася.

Пріська. Ба-ні! Я таки зроду не з полохливого кодла.

Писар. Ви мою кумушку не смійте обіждати, потому хоч я і підручний, но можу задати начальству таку цивилизацію... (Засукує рукава).

Пріська. Вони вже мене й холодною стращали.

Старшина. То ж я шуткував!

Писар. Холодна нехай буде холодною, а нам пора погрітись. (Вийма пляшку і чарку). Кума, сідай! Василь Миронович, душа моя! (Частує).

„По ревізії“.

Перед фіналом. Скубко—М. К. Садовський. Ридичка—Г. П. Затиркевич-Карпинська. Гарасим—П. К. Саксаганський. Старшина—М. Л. Кропивницький. Пріська—М. К. Заньковецька.

Старшина. Ні, у мене вже й так в голові гуде, то мабуть не буду пити, бо треба ж нам по ревизію їхати...

Писар. Пустяк діло, вип'єм і поїдем! Просю покорно!

Старшина. Там получена якась бомага!

Писар. Прочитаєм і резолюцію покладем. (*Чита бомагу нишком*).

Старшина. Про віщо вона дряпа?

Писар. Откатегор'єм усю систему в своє время. (*Кида бомагу під стіл*). Пустяк вниманія.

Старшина. Невже під сукно?

Писар. В архів. (*Частує Пріську*). Кума, чарочку!

Пріська. Ні, куме, спасибі!

Писар. Як? Від мене чарки горілки не вип'єш? (*Співа*).

Ти ж було, кума моя,
Ти ж було, люба моя,
Ти ж було селом ідеш,
Ти ж було в дуду ревеш.
Ти ж було, куди йдеш, не минаєш!
Обернися, обійми, поцілуй,
Велію милость!

Милости просю!

Пріська (*одпива*). Ох, яка пекуча!

Писар. Всю, всю!

Пріська. Не можу, не можу! (*Одпива*).

Старшина (*у бік*). Як бачу, коло цієї молодиці треба інші заходи. (*До неї*). Та викушайте ж уже на мирову зо мною!

Пріська. Я з вами не сварилась! (*Знов п'є*).

Писар. Кума, у тебе хата простора. А я після завтрього менинник. Вари, ріж, печи! Твоя страва, мої гроші і моє питво! Ех, Василь Миронович, не вмієш ти з бабами діло робить. Чи так, кума? Кумасю не норовить чарки! (*Пріська п'є*).

Старшина. І я прийду на менини.

Пріська. Та вже звісно, не вижену з хати.

Старшина (*писарю*). Шелест'ян Салатович.

Писар. Севаст'ян Севат'евич.

Старшина. Все рівно! Позвольте вашу пляшечку, ще й я почастую вашу кумасю!

Писар (дає пляшку). Пермете!

Пріська. Ой, це вже буде багато!

Старшина. Не буде мало! Мерлете! (Частує).

Пріська (хильнула). З нашої сестри ласкою все можна взяти. (Сміється). От я вже й п'яненко...

Старшина. А по другій, ще від мене!

Пріська. Та вже лейте, куди три, нехай вже й четверта доганя. (Регоче).

Старшина (налива). А ну, хильніть!

Писар. Ай молодець, Василь Миронович! (Іде до порога). Гей, хто там? На пляшку, піди в шиньок і принеси ще дві.

Старшина. А ну, сміліше! (Хоче поцілувати Пріську).

Пріська (б'є його по губах). А тпрус, мурий!

Писар. Василь Миронович, нельзя! Кума, починай пісні, такої щоб аж... (Співа).

Гусар на шаблю обпірався,
В глибокої гордості стояв!

Старшина (підспівує).

Пріська. Не вмію я такої! Ой, я вже п'яна! (Регоче).

Писар. Починай своїє! А ми з Василем Мироновичем підтягнемо.

Пріська (співа).

Ой, випила, вихилила,

Сама себе похвалила,

Бо я панського роду,

П'ю горілку, як воду.

} двічі

Ой, мій милий умер, умер,

Та в коморі дуду запер,

А я пішла муки брати,

Тай почала в дуду грати.

} двічі

Ой, ти, дуда ж, моя дуда!

Я молода сюда, туду!

Навприсядки та в долоні

Пішла мука по коморі.

} двічі

Риндичка і Гарасим.

Риндичка. Бач, який вони тут допрос беруть?

Старшина (до Риндички). Мирись, стара, зараз мені! А то я тебе, чортову кочергу!.. Знаєш мене: по шучому велінню!..

Писар. Об чом спор? На основанні якої статті?

Риндичка. Вислухайте ж мене, Шелестян Салатович!

Писар. Севаст'ян Савват'євич!

Риндичка. Ой, батечку, не вимовлю ж я! Що вона тільки зробила? Ви тільки подумайте! (Шепче йому на вухо).

Пріська. Не гнівіть бога, бабо! Чи я б таки стида не мала?

Писар. Та не можеь бить? Чистое горе!

Гарасим. Настоящий калавур!

Пріська. Що я повернулась до вас потилицею це правда, а останне...

Старшина. Помиріться зараз! Ви ж таки сусіди.

Голос за дверима. Натє горілку.

Старшина. От і мирова підоспіла. Це вже наша! (Бере пляшки). А ну, хто моторніший, частуй, бо я вже розварився.

Гарасим. Позвольте, я сповню... Хіба у нас земля безрозсудна?..

Писар (бере пляшки). Смирно! Сідай, стара! біля старої—кумаса! Лавку сюда присуньте! Так. Василь Миронович на почетное место, біля кумасі, пожалуйте! Гарасько—тут!

Гарасим. Сів... верно!

Писар. Кумасю, поцілуйтеся з старою!

Пріська (регоче). Чому й не поцілуватись?..

Риндичка (з плачем). Ти думаєш, що мені тебе не жалко? Ти ж така молода, та хороша, та як та сиріточка!.. Нікому тебе ні приголубити, ні пожалувати.

Писар. Годі, стара! Цілуйтеся!

Гарасим. Цілуйтеся... Началство велить!.. Цілуйтеся, чортові сороки... Настоящой калавур з ними! (Баби цілуються).

Писар. От і шабаш! Ну, за мною! *(Почина спі-
вать, за ним всі).*

Во саду лі, в огороді,

Во саду лі, в огороді

Пташечки поють. *(Двічі).*

Ой там наші родителі,

Ой там наші приятелі

Горілочку п'ють. *(Двічі).*

(Частує Пріську).

Антоновна наливають...

Пріська. Миронович випивають...

Гарасим. На многі літа!

Всі. Многі літа, многі літа! і т. д.

Пріська *(частує старшину)*. Тепер вже і ви ви-
пийте від мене дві!..

Старшина *(зовсім вже п'яний)*. Благодарю по-
корно... Од вас з овдовольством! *(П'є дві).*

Писар. Василь Миронович! Душа моя, не вались!

Старшина. Держусь, ще возсодержуюсь!.. Прісю,
поцілуй мене! Поцілуй началство!..

Пріська. Нехай як виясниться! *(Частує Риндичку).*

Риндичка. Чи я ж тебе та й не жалую, моя го-
лубочко! Завтра прийди до мене, я тобі і бурячків,
і капусточки, і картопельки!

Гарасим. Стара, не задержуй чарки: може ще
хто хоче випить...

Риндичка. У старовину не так співали. *(Співа).*

Ой, хто п'є, тому наливайте,

Хто не п'є, тому не давайте,

А ми будем пити

І бога хвалити,

І за вас, і за нас,

І за неньку стареньку,

Що навчила нас

Горілочку п'ють по маненьку.

Ой, хто п'є, той кривиться,

Хто не п'є, той дивиться.

А ми будем пити і т. д.

Писар. Василь Миронович! Захріп... Е, шкода!

Гарасим. Бо їм клопоту, настоящей калавур!

ЯВА VII.

Ті ж і сторож

Сторож. Коні готові!

Писар. Сьогодні вже годі їхати по ревизію!..

Сторож. То це знов коні стоятимуть?

Писар. Не твоє діло. Внеси сюди дзвінок! *(Сто-
рож пішов).*

Пріська. Ходім, бабусю, додому!

Риндичка. Ходімо, моя дитино!

Писар. Стой, кума! Кататься поїдем!

Пріська. Е, ні, кумцю! Пий, кажуть, та ума не
пропий! Спасибі за честь, спасибі, що помирили!..

Риндичка. Я тобі, моя люба, і квасольки, і огі-
рочків дам... У мене, хвалити бога, уродило.

Гарасим. Тільки не сваріться!

Пріська. Прощайте, Шелестян Салатович.

Риндичка. Спасибі вам, що помирили нас!

Писар *(Риндичка і Пріська пішли)*. Севаст'ян
Савват'евич! *(Провожда їх до порогу)*. Кумасю, гляди ж,
не забувай менини!

Гарасим *(тим часом хова пляшку і бублики)*.
Настоящей калавур!.. Бо їм клопоту... Ну, що вони
бились... Прощайте! *(Пішов у шафу).*

Писар *(бере його за коміра і випиха)*. Ека сви-
нота, нажреться так, што й!..

ЯВА VIII

Сторож *(вносе дзвінок)*

Сторож. Навіщо вам дзвінок здався? *(Дає).*

Писар. Не твоє діло. *(Почина дзвонить під вухом
старшини)*. Ньо, конячки!..

Старшина *(крізь сон)*. Поганяй, поганяй! Звертай
на Чубаївку! Та не задьоргуй-бо пристяжної!

Сторож. Поїхав по ревизію.

Писар. Ну, буде з нього, нехай іде. А я поїду на
хутори другу ревизію робить.

Старшина *(сонний)*. Пиши приговор!

Писар. Чистое горе з оцими п'яницями... (Пішов).
Какой я тільки з ними мученик!..

Сторож. Добра ревизія! Це знов на цілий тиж-
день: цей дома кружлятиме, а той по хуторах. (*Бере*
з столу бублика і доїда, потім бере щоти, сіда долі
і виклада). Ні вже, хай йому враг, щоб я зостався у
цім пеклі! Я таки вищитаю, скільки мені зосталося
день служити до года.

Старшина (*співа сонний*). Многа літа, многа літа...

ЗАВІСА.

Написана в Єлисаветграді
у 1882 році, у Ноябрі місяці.

Вища Науково-Репертуарна
Рада Головополітосвіти НКО
УСРР до вистави дозволила
(17/VI 1925 р., літ. А., № 4343).

ЛИХО НЕ КОЖНОМУ ЛИХО,—ІНШОМУ Й ТАЛАН.

Трагі-комічний етюд в 1-й дії.

ЛИЦЕДІЇ:

Хотина Журавлиха, стара жінка.
Пріська Кугутенкова, дівчина, племінниця Журавлишина.
Несихій Євтихіївч, паламар, молодий чоловік і гарний на
вроду.
Данило Кандалупенко, парубок таранкуватий.
Хведько Чепіженко, парубок.
Ганна Лелекова, дівчина.
Хівря, сусіда Журавлишина.
Парубки і дівчата.

Діється у Журавлишиній хаті.

Середина хати, стіл, лави, піч, полиця, мисник, піл, жердка.

ЯВА I.

Хотина Журавлиха (*сидячи на лаві, допряда
куделю; співа*):

Світи місяцю,
І ви, ясні зірниці,
Нема милого—
Невеселі вечірниці...

Візьму відерця,
Та піду аж до криниці,
Аж там мій милий
Цілує удовицю...

Ой, годі, милий,
Удовицю цілувати,
Ходім додому
Вечерю вечеряти...

ЯВА II.

Хотина і Хівря.

Хівря (*зазира у вікно*). Отакої на старість загули?
Хотина. Еге ж, і сама собі дивуюсь, з якого це
побиту її згадала? Заходь-бо в хату.

Хівря. Дайте покій, ніколи. Це біжу до шинку по
свого мацапуру: як попхався ще зранку, та й досі
куликає!

Хотина. Не дивиться, що будень?

Хівря. Йому однако, що будень, що свято, на те не вважа: п'є та й п'є, як той павук, щоб він вже луснув йому!.. Та нехай він мене хоч і поб'є, а я його таки сьогодні витурю з шинку! Та оце, йдучи повз вашу хату, чую, щось співає, я й зупинилась... Це, либонь, ви старосвітської співали?

Хотина. Еге ж! Відколи я її ще знаю, ще як дівувала, а тепер вже й волос мій посивів!

Хівря. І що воно, скажіть мені на милость божу, означає: що иншу пісню як заспіваєш, то вона ніби змолодить тобі думку, пригадає молоді літа й дівуваннячко... І ніби бачиш все те перед очима: зелений та пахучий садок, і ніч зоряну, і вербу над криницею, і карі очі милого... (Хлипа). А милий, бодай вже він крові гарячої напився, у печінках сидить!..

Хотина (глянула ненароком у вікно). Чи не диво, вже й сонечко, либонь, зайшло!

Хівря. А зайшло вже, зайшло!

Хотина. Це ж вже й череда, мабуть, з поля прийшла. Ох, піти та одбити з череди телицю, бо незабаром і на вечірниці збиратимуться.

Хівря. Чи багато ж-то парубків та дівчат до зими зостанеться, що не поберуться восени?

Хотина. Мабуть, і в половину не вбереш!

Хівря. А ні, не вбереш! Я чула, що ніби вашу племянницю, чи-то пак, небогу вашу Пріську паламар свата?

Хотина. Хто його зна! Я Пріськи не розберу, то чудна якась дівка!

Хівря (глянула у вікно). Чи не диво!.. Мій мацапура лізе до дому, та ще, либонь, і тверезий?... Оказія!.. Прощайте!.. (Пішла).

Хотина. Ходи здорова! Де ж це моя юбка, або горсетка?

ЯВА III.

Хотина і Пріська.

Пріська. Добри вечір, тіточко! З суботою будьте здоровенькі!

Хотина. Несподівана гостя! Здорова, здорова!

Спасибі, що провідала!.. Пора, пора хоч через поріг плюнути. Що ж там мати твоя, сестра моя, ще живенька-здоровенька?

Пріська. Не питаєте мене... Я тепер нічого не знаю! Не такий у мене клопіт!.. Я оце, тіточко, нарочито раніш до вас забігла... Давненько вже я не одвідувала вас...

Хотина. Що ж зробити, коли вже тепер скрізь так повелось, що до багатії рідні, то й пішки біжать, а до бідної й коні не везуть!..

Пріська. Не вражайте мене, тіточко, бо й так печаль мене тяжка спіткала...

Хотина. Яка там печаль?

Пріська. Я чула, що ви ніби за щось гніваєтесь на мене, то оце я й прибігла, щоб перепрохатись з вами... Може й справді я з дурного ума сказала вам яке прикре слово?

Хотина. Не було у мене й нема ніякого серця проти тебе!

Пріська (плачучи). Ох, спіткала мене, тіточко, лиха година та нещаслива!

Хотина. Та що там і справді трапилось?

Пріська. Видимське лихо! Ще як світ сонця, то ніхто такого не зазнав!

Хотина. Ото, нехай бог боронить! Я ж нічого такого й не чула. Хіба оце свіжо скоїлось?

Пріська. Ні, давно, давно вже воно, тіточко, скоїлось; а тепер дійшлося до того, що мені хоч у ополонку головою!

Хотина. Та що це ти? Хто ж той супостат?

Пріська. Данило Кандалупенко.

Хотина. Чи й справді? Не сподівалась я від його капости!.. Та постривай-бо! Як же це, що я й не збагну? Позавчора, отут таки, на оцім самісінькім місці, Данило підсів до мене та й каже: „Нема у нас дівки над Пріську Кугутенкову, от скільки, каже, не придивляюсь, а нема! Коли б вона, каже, пішла за мене заміж...“

Пріська. Піду, тіточко, з дорогою душею піду!

Хотина. Як же це ти? Хіба не встереглася? Що ж, він тебе дурманом напоїв, чи...

Пріська. Хто?
Хотина. Та Данило ж!
Пріська. Ви не те, тіточко, говорите!.. Ось що мені скажіть: чи не знаєте ви якого одвороту?
Хотина. Привороту, кажи?
Пріська. Ні, одвороту.
Хотина. Отакої вигайдай! Одворотом одвернеш, приворотом привернеш!
Пріська. Одвороту ж і треба!
Хотина. Цього то же я й не розчолопаю! Кого ж треба одвернути?
Пріська. Мене.
Хотина. Тебе?
Пріська. Спершу одвернути, а потім привернути!
Хотина. Виходить, він тобі не до вподоби!
Пріська. То-то й горе, що до вподоби!
Хотина. То до вподоби, то не до вподоби!.. А хто до вподоби, хто не до вподоби,—не розберу!.. Та перестань-бо рюмсати, та розкажи товком!
Пріська. Які-бо ви на старість, вибачайте, стали не розсудливі! Чуєте: мене треба відвернути, бо я його —господи як люблю!
Хотина. Кого ж його?
Пріська. А, боже мій! Кажу ж вам товком: щоб мене одвернуло та до другого привернуло, а його, щоб до другої привернуло, а від мене відвернуло!
Хотина. Хоч ти мені всі памороки вимотай,—нічого не втямлю! Хто ж той другий!
Пріська. Не Данило, а зовсім другий!
Хотина. Вже не Данило! Ну, добре, нехай буде другий. А хто ж друга?
Пріська. А як він мене любить, та й господи як любить!
Хотина. Навіщо ж відвертати, коли любить?
Пріська. Не можна, не можна! Зробіть, тіточко, щоб мене до Данила привернуло, а від того відвернуло!
Хотина. Химерні бажання! Чи той другий жонатий, чи як?
Пріська. Ба ні!

Хотина. Рідня, може, не дозволя йому одружитись з тобою?
Пріська. Ні, у нього ніякої рідні нема!
Хотина. Що ж він: пан, чи купець, чи який начальник?
Пріська. Ні, ні, ні!
Хотина. Та хто ж він такий?
Пріська. Аж страшно казати! (*Озирається*). Невсіх Невтихович, наш паламар!
Хотина. Те-те-те! Так ось воно що? Я й забула, що він за тобою ханьки мняв, ще, либонь, з торішньої весни?
Пріська. Мняв, тіточко, мняв!..
Хотина. То це він налихотворив?
Пріська. Нічогоісінько він не налихотворив!
Хотина. Як нічогоісінько?
Пріська. Та так же, так, нічогоісінько!
Хотина. Знов ти мене морочиш! Що ж? Він парень розумний і такий улесливий..
Пріська. Так паламар!
Хотина. І на вроду, нівроку йому, дуже гарний.
Пріська. Так паламар же кажу!.. Па-ла-мар!
Хотина. А ти б хотіла за попа, чи як?
Пріська. Ви придивилися, тіточко, який на ньому балахон довгий, аж до самісіньких п'ят, а ззаду кіска, неначе мишачий хвостик?
Хотина. Так що ж, що кіска?
Пріська. Погано, погано! Не можу бачити!
Хотина. Така вже його путь, стало бить, служба така! У кожного свої клейноди!
Пріська. Нема мені через нього просвітлої години. Як тільки хлопці постерегли, що я з ним кохаюся, зараз і почали прикладати мені усякі імення та прізвища, просто хоч і на вулицю не з'являйся, хоч пропадай! І тепер він мені такий гідкий та противний став! А що мені Данило за нього допіка! Ну, завіщо Данило знущається надо мною? Інший би, добрий, той пожалів би мене, що я така нещаслива зародилася, що закохалася не в людину, а в якусь прояву!.. Тепер я й сама бачу, що то правда, що паламар спереду цап не цап, а щось не людське, а ззаду — шолудива дівка!.. (*Співа*).

Ой, тіточко, голубочко,
Рятуйте мене,
Бо безглуздее кохання
Із світу жене.

Коли б змогла залишити
Я паламаря,
То була б тоді довіку
Щасливою я.

Молилася б аж по тричі
В м'ясниці і в піст,
Щоб більш мені не ввижався
Той мишачий хвіст!...

Хотина. Бо зна що ти оце правиш,
Річ не до пуття:
Була б спершу дячихою,
Потім попада.

Пріська. Ой, не хочу тії чести,
Хай другим вона,
Мені ж нехай світ закриє
Дубова труна!..

Хотина. Як же ти його покохала?

Пріська. Ох, подумайте ж тільки... Торік, на великдень, надів він синій каптанок, синій, синій, такий синій, аж очі в себе вбира! На голові новий солом'яний брилик з синьою стьождкою; чобітки маненькі, аж вилискуються; з кешені стерчить, так як не випаде, червона шовкова хустка, на пальцях перстені з камінцями... Ну, такий же хорошун, що й сказати! А як ще похристосувався зо мною, а від нього, знаєте, так і пахтить якимись пахощами: чи чебриком, чи м'ятою—не знаю. Тут я зразу так і збожеволіла!.. А парубки і дівчата і постерегли, і зараз же так і вхопили мене на зубки!.. І звідтоді вже й пішло, і пішло!..

Хотина. Нехай би собі сміялись, а мені й байдуже!

Пріська. Як-то байдуже? Зараз Данило і почав:
„Чи чуєте, хлопці, як тут ладаном пахне?“

Хотина. Хіба ж ладан погано пахне?

Пріська. А далі пита: „З ким-то ти, Прісько, христосувалася? Чи не з тією шолудивою Галькою, що в городі під терезами насіння продає?..“ Ой, тіточко, матіночко! відверніть же мене від паламаря та приверніть до Данила, бо зажене у труну мене отой мишачий хвіст!

Голос (у вікні). Ви, мабуть, хочете, щоб вашій телиці ноги поперебивали? Вперлася отам в леваду та й тиняється, як паламар по-під віконню!

Хотина. Чи не капосна йому худоба! (Побігла з хати).

Пріська. І тут паламар! Таки, куди оком не скинеш, скрізь паламар! Лається хто небудь, зараз і загне: „Щоб тобі, каже, що-дня в голові гуділо, як тому паламареві від дзвонів!..“ Почуєш, що хто небудь щось там розказує, і тут притуле: „а він, каже, як забелькоче так, як той паламар на завутрені!..“ На що вже свинар, жене черідку свиней і той лається: „а чю-чю, клишонога паламарка!“ Усім той паламар в зубах зав'яз! (Задумалася). А які в нього очі чудові: як глянеш в них, то ніби бачиш його душу і його думки!.. А як він чудово співа! А голосок як дзвінок, як у соловейка!.. На все здатний: і до співів, і до розмови, і до любови... Боже мій, боже мій! За що ти мене так люто покарав?

На що ти, боже милосердний,
Кохання в душу мені влив?
Що смуток тяжкий, невідчепний
Цілком мене заплонив?

Ні в день, ні в ніч не заспокоюсь,
Тяжка журба відгоне сон,
Куди спогляну, скрізь вбачаю
Мишиний хвіст та балахон!

Ой, лелечко, я загибаю,
До кого ж з горем обернусь!
Хіба піду швидш до річечки,
З тяжкого жалю утоплюсь!..

Переможу, переможу себе. Я знайду таки відвороту! Прощай, мій голубчику, моє щастя! мій талане! Нехай про-
тивно мені буде, а скажу Данилові, щоб сватав мене скоріш!

ЯВА IV.

Пріська і Ганна.

Ганна. Добри вечір! А де ж це тітка Хотина?

Пріська. Пішли десь... не знаю!

Ганна. То це ти сама в хаті? Чого це в тебе очі такі, як цибуля? Від сліз, чи може, від паламарських книшів?

Пріська. Смійся, смійся з мене, сестричко! Спасибі тобі!..

ЯВА V.

Ті ж і дівчата.

Дівчата. Добри вечір! (*Побачили Пріську*). О, і чер-
ниці вже ходять на вечірниці!

Ганна. Черницям не можна, а паламаркам нічого.
(*Дівчата регочуть*).

Пріська. Смійтеся, смійтеся! Глузуйте! Спасибі
вам, сестрички, так мені і треба!..

Ганна. Чули, дівчата, тепер ладан подорожчав?
Кажуть, що паламарі біда як крадуть та роблять якусь
мазь на оливі, та мастять нею голову і своїм паламар-
кам, щоб пахло!..

Пріська. Смійтеся, смійтеся! Так, так!..

ЯВА VI.

Ті ж і Данило.

Данило (*побачивши Пріську*). Паки й паки!.. По-
дай, господи, з маслом, подай, господи, з салом!

Пріська (*дивиться йому в вічі*). Спасибі й тобі,
Данилочку, спасибі!

Данило. Благословіть, матушка! Позвольте ручку
поцілувати! (*Дівчата регочуть*).

Пріська. От митець на вигадки! А дівчата без тебе
почали глузувати, так куди їм, незугарні так, як ти!

Данило. Ну, а як у вас тепер у піст мисочки:
з книщиками, чи з бубличками?

Пріська. Ой, не сміши мене! (*Регоче через силу*).
Сідай, Данилочку! Тітки нема в хаті, то й нікому бути
хазяйкою... Сідай, і я біля тебе сяду! (*Сідають*).

Данило. А як тепер плата за подзвіння? (*Дівчата
хіхикають*).

Пріська. Ой, пропаду з реготу! Ти такий сміхо-
твор!.. Ти такий бравий, та такий розумний! Коли б ти
знав, як мені любо, як ти почнеш прикладати усякі
прізвища мені?..

Данило. Справді?.. А деж паламар?

Пріська. Нехай він скисне! Оце вже п'ятий день, як
поїхав в город, та бодай і не вернувся! Щоб йому там
собаки балахона обірвали і кіску одгризли!.. (*Регоче*).

Данило. То б то такий він тобі противний став?

Пріська. Аж з душі мені верне! Ой, посміши ж
мене ще трішечки!..

Данило. Заплати, то посмішу.

Пріська. Дівчата, нум-бо, сестрички, гуртом його
прохати, щоб посмішив!

Ганна. Проси сама! Гайда, дівчата, та внесемо со-
ломи та в печі затопимо! (*Пішли*).

Пріська. Данилочку, голубчику, подратуй мене ще
хоч капелиночку, посміши!..

Данило. Годі! не прилипай!

Пріська. Мій лебедику, мій соколику!..

Данило. Кажу, не прилипай!

Пріська. От яка правда на світі! Правдиво у
пісні співається: „Я до тебе з щирим серцем, а ти
з неправдою!“

Данило (*дивиться довго на неї*). Та ти це у шут-
ки, чи?..

Пріська. З мовою можна шуткувати, тільки не
з серцем!..

Данило. Знаєм ми добре вашу сестру!.. Як до вас
ую душу наvertsаеш, як за вами пропадаеш, то ви
тоді ніби нічого й не помічаєте!.. Знаємо вас!..

Пріська. А бувають, бувають такі дурні!

Данило. Та всі ви такі!

Пріська. Ні, не всі! Інша спершу трохи подуріє, а далі й схаменеться!

Данило. Яка ж то інша?.. Це б то ти схаменулась? Навряд!

Пріська. Думай собі, як знаєш! *(Глянула на нього, у бік)*. Ох, який же він гидкий!

Данило *(подумав)*. Хто його зна, — може й твоя правда!.. Інша з вас як крутне, як коверзне, той не влучиш...

Пріська. Чого ж ти мене не подратуєш ще?

Данило. Та що це ти, Прісю?.. Якщо ти й справді?..

Пріська. Я не хочу, щоб ти такий був понурий!.. Дивись мені в вічі! Ох, який же ти... не поганий!..

Данило. Прісю! Голубка моя, серденько! *(Хоче обняти)*.

Пріська. Послі, послі! Тепер не треба! Хто небудь увійде, побачуть.

Данило. Ех, Прісю, Прісю!.. Коли б ти зрозуміла мене...

ЯВА VII.

Ті ж і Хотина.

Хотина. Насилу загнала капосну телицю! *(Побачила Данила)*. О, вже й Данило прийшов. Ач, як рядком посідали собі, неначе заручені!

Данило. Може бог і pomoже!

Пріська *(у бік)*. Ох, що ж це з моїм серцем діється?.. Горить воно, замірає!..

ЯВА VIII.

Входять Хведько Чепіженко, парубки і дівчата.

Парубки. Добри вечір всім хатнім!

Хотина. Здрастуйте, здрастуйте! Виходьте разом хутчіш, не вихолоджуйте хати!

Де-які парубки. О, і Пріська тут.

Дівчата *(до Пріськи)*. Насилу дав бог силу!

Хведько *(протяга до Пріськи руку)*. А, слухом слухать, Фросину Митровну у вічі видать! Ладан вам та кадило.

Пріська. Опізнився!.. От Данило, так митець! *(Хутко йде до Хотини)*. Ох, тіточко, я вся тремтю, мов від пропасниці! *(Тихо шепотить з Хотиною)*.

Данило *(до Хведька)*. Ну вже, чия б гарчала, а твоя б мовчала!

Хведько. Ов-ва! Через що ж то?

Данило. А так!.. А коли хочеш—кажи, а я послухаю!

Хведько *(почервонів)*. Нема вже більш нічого, все википіло!

Данило. Шкода, що так мало наварив!

Хведько. Маненьке було горнятко!..

Данило. Ні, я бачу на твоїх плечах чималий горщик, з добру макітру, тільки, мабуть, товсті дуже черепки та вінця!..

Хведько *(не зна що сказати)*. Ов-ва! *(До хлопців)*. Неначе я до нього... І причепився.

Данило. Не причепився, а не до-речи, от-що. Коли ви мене обібрали за березу, то я тут старший. Ти гнеш на сварку, або на колотнечу, та не поможеться!

Парубки *(тихо бубонять)*. Ще заведіться!.. От чорт надав!.. Не можна хіба без сварки?..

Пріська *(тихо до Хотини)*. Я вже чую, тіточко, як моє серце німіє, я його подужаю...

Хотина. Поможи тобі боже!

ЯВА IX.

Ті ж і Паламар.

Пріська *(у бік)*. Ох, горенько моє!

Паламар. Мое поштеніє! Мир дому сьому со чади і домочадці! Парубкам і дівчатам привіт, хазяйці дома решпект.

Хотина. Спасибі, спасибі! Сідайте.

Данило. Насилу вас притирило, Нівсіх Нівтихович!..

Паламар. Несихій Євтихіївч. Так бо і в святцях обозначено: Несихій й Євтихій!

Данило. Та воно все рівно!

Паламар. О, ні, не все рівно! От, наприклад, вас звуть Данилом Хвилимоновичом, а я ж не кажу на вас: Барило Лимонович?

Данило. Ну, то вибачайте!

Паламар. Та нікоторого гніва і в помишленії не маю; а тільки як імення нам от бога, то, стало бить, так і почитувать треба.

Данило. Чого це ви в город їздили? Чи не настановили вас там дияконом, або попом?

Паламар (*зідхнув*). Оце питання не лишнє. Настановили!

Парубки. Справді?

Паламар. Сейчас розкажу вам настоящу притчу: дайте духу в себе набрать. Я зараз оце з города і прямо сюди! Мое поштеніє, Єфросин'є Дмитровно!

Пріська. Не треба, не треба!..

Паламар. Це ж який стих, з якого битія? А, то, стало бить, ви вже догадались, в чім суть? Вот єто ж було і єсть моя мука, і горе, і досада!.. Цього я тільки й боявся, як грішник великий страшного суду! Но смирюсь перед судьбой непобідимой, хоч і знаю, какое мое скорбное сердце вопіюще на секретні стражданія!..

Данило. Та що там і справді трапилось з вами?

Паламар. Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться! Скоро я вас, мої друзі, покину!..

Пріська. Ох, коли б вже швидш!

Паламар. Не підганяйте, Єфросин'є Дмитровно, главная печаль і скорбь душі моєї, не підганяйте!..

Данило. Вас перевели куди, чи як? Вашого брата часто туряють.

Паламар. Перевели! І так, давайте у останне повеселимся й розпрощаємся! (*Вийма з кешені штокх з горілкою*). Це буде начало, а кінець в шинку! Спершу скажу тост, як водиться це всюди проміж панев. (*Наливає чарку*). Милостиві государі і милостиві государині, або ж вірніше: господа парубки і госпожі дівчата!

В цей день, що сьогодні ми маємо, вибуває єдина вівця з вашого стада, яко непотребна, це я! Я вірою і правдою служив! Я знаю всю мою службу, як свої двадцять пальців на руках і ногах! Хто швидш мене зміг би роздути ладан в кадильниці? Хто умів жалібніш від мене співать на гласи? Хто голосніш від мене прочитав би апостола? Хто писав метрики, рапорти і відомості?.. А наостанці спитаю: хто краще мене ударив би в дзвін—чи на „достойно“, чи на „многа літа“, чи по „мертвому“?.. Та хоч би і „журавля“?.. Кажу вам, що я можу по всім предметам видержать екзамент! Мало вам цього? Знаю я ще гречеську азбуку од альфи до омеги, і багато усяких наук знаю... Тепер мене знесено, як греблю водою, викинуто, як сліпе щеня, вигнано, як шкодливу кішку: мене переведено у другий ранг! Забудьте ж і ви преславного того паламаря на віки вічні! П'ю за ваше здоров'ячко, парубки й дівчата!

Пріська (*ухопилась за Хотину*). Ох, серце ж мое, серце!.. Нехай швидш їде геть!..

Хотина. Перемож себе, моя дитино!

Данило. Та що таке й справді з вами трапилось? Розкажіть бо товком!

Паламар. Позвольте! Ви були свідками сами і ще де-хто з вас, хлопці. Скажіть по правді: чи є у світі трудніша служба від паламарської? Окрім того, що без нього у церкві, як без віника в хаті; а опріч церкви? Хто випрошує за для матушки—попаді поросят, курей, воску, меду, сиру, масла, як їздить батюшка у піст з молитвою по хатах?—Паламар! Хто улітку пасе на дачі коней батюшчиних і дияконових?—Паламар! Хто найчастіш чистить конюшню й двір батюшчин?—Паламар! Хто няньчить дітей батюшчиних, як няньки не має?—Паламар.

Парубки. Трудна служба, що не кажи!..

Паламар. Скрізь паламар і паламар!

Де-хто. Та це правда!

Паламар. То-то, що правда! (*До Данила*) Питаєш, що трапилось? Ти стриг коли небудь овець? Стриг, питаю, овець?

Данило. Ну, стриг!..

Паламар (*вийма ножниці і дає Данилові*). На, держи! (*Нахилия до нього голову*). Одріж мені мою духовню принадлежність!

Данило. Та що це ви? Хіба ви розстрига, чи як?

Паламар. Тепер я свійський чоловік! Чик-риж!..

Пріська. Чи й справді?

Паламар. Тепер паламарів не буде духовних, а будуть наймити! І нашому брату велено избрать род жизни, то-б то приписатись у податное состояніе... Ріж, кажу тобі, мою духовню принадлежність!

Данило (*ріже ножницями косу і показує всім*). Вже!..

Паламар. Дайте мені хто-небудь свиту! У кого є зайва? (*Парубки дають свиту і пояса; він надів свиту, а каптан скинув*). А цей балахон, нехай він пропаде! Тепер я зовсім свійський чоловік!..

Пріська (*закричала*). Ой, матіночко ж, матіночко! Тепер же я пропала, навіки пропала!.. (*Упала до плеча Хотини і ридає*). Який же хорешун!..

Данило. Що це з нею? Що це з тобою, Прісю, вчинилося? (*Побіг до неї*).

Пріська (*одпиха Данила*). Геть, гидкий, осоружний!

Паламар. Ефросиніє Дмитровно! Промовте ж до мене, хоч на прощання, одне драгое слово!

Пріська. Нівсих Нівтихович! Я... я...

Паламар. Ви одрікаєтесь од мене, потому што у теперешнім моім состоянні мені грош ціна? Скажу ж прямо, што не то було мое горе, што мене знищено, а то, что з моім знищенням я потеряв на вік тебе, сокровище душі моеї!

Пріська (*кидається до нього*). Ох, убий же мене, та тільки не покидай!

Данило. Як? Що таке?

Паламар. Ефросиніє Дмитровно! Возьми собі у предисловіє ту печальну зап'яту, што ежели ти не моя, то сирая земля — мать моя!

Пріська (*тихо*). Твоя ж я, твоя!.. Ох, не кидай же мене!

Паламар. Парубки і дівчата! Правду кажуть, що

чоловік сам не зна, де знайде, а де загубить! Мое лихо мені ж і похвортунило! Пиймо ж, мої друзі, за мое лихо, котре стало щастям; через тиждень на свадьбу вас покличем і зробим настоящий бал!

Данило (*лютує*). Так, ось воно що? Так ось яка ти, Прісько?

Пріська. А я ж не забороняю тобі мене кохати!

Данило. Батькові своєму лисому розкажи!

Паламар. Што за притча во язицех?

Данило. Хлопці, дівчата! Тут нам не місце! Хто за мною?

Хотина. Я не виганяю нікого із хати! Хто хоче zostаватись, — zostавайся; гуляйте, як і до цього часу гуляли!

Парубки. А нам що? Хата тепла, люди добрі!

Данило. Так нехай вам біс! Зберіть собі другого березу, а я вам не товариш! (*Пішов*).

Парубки. І не будем прохати!

Паламар. Што за оказія? Об'ясніте!

Пріська. Нехай я тобі опісля все дочиста розкажу.

Паламар. Ну, тітко Хотино! Частуйте гостей; а буде недостача — кешеня настане! Заграй хто хоч на губах, коли нема штрумента, а я ушкварю!..

Парубки. Охріме! Виймай сопілку! Утни!

Паламар. Дівчата і парубки. — метелицю! На цю ніч мое питво, моя й страва!.. Тітко Хотино, ріжте курей, коліть поросят!.. Печіть, варіть, їжте — я за все платю! (*Танцюють метелицю*).

Ой на дворі метелиця,

Чому старий не жениться?

Ой, як йому женитися,

Буде стара сваритися.

Ой, гоп та помалу,

Як пошила штани з валу,

Як пошила та й наділа,

Кажуть люди, що до діла!

ЗАВІСА.

Написана у Києві
у 1883 році.

ПРИМІТКИ ТА ДОДАТКИ

ГЛИТАЙ, АБО Ж ПАВУК.

„Глитай“ в перших накидах написаний був, можливо, ще до тих часів, коли дозволені були українські вистави (див. т. I, 56). Але тільки після перших бучних гастролів української трупи, лагодячись до наступного сезону, „Марко Лукич сів кінчати і виправлять свою нову драму „Глитай, або ж Павук“. За п'єсу драма була готова...“ (М. Садовський. Мої театральні згадки. ЛНВ. 1907. VI, 410). До цензури вступила вона 3.XII того-ж 1882 р., а з початку наступного року вже з'явилась на сцені („Заря“, 1883, № 22). П'єса виставлялась довгий час, і цілком несподіваною була її заборона в 1894 р. „Зчора мав йти Глитай, але ж якраз на репетицію підоспіла бумага від начальника губернії, у котрій сказано: „об'явить Кропивницькому, що по распоряженію Главного Управления по делам печати пьеса его „Глитай“ более не может быть допущена к исполнению на сцене“ (Лист до Б. Д. Грінченка, 9.XII. 1894). Причини цієї заборони були письменникові незрозумілі (лист до Б. Д. Грінченка 8.VIII. 1895); можна гадати, що не дізнався він про них і пізніше. Проте, не можучи примиритись з втратою для сцени одного із найпомітніших своїх творів, вдавсь Кропивницький до способу вживаного в ті часи в практиці боротьби письменників з цензурою — переробив трохи твір і дав йому иншу назву. Спочатку він був „перехрестив „Глитая“ у „Сільського благодітеля“ (лист до Б. Д. Грінченка 27.X.1895), але згодом змінив цю назву; принаймні 13. I. 1896 вступила ця п'єса до цензури під назвою „Добродій“ і була знову заборонена. Тільки через чотири роки знову була вона собі права на життя. Близький до М. Л. Кропивницького його учень — артист Ф. В. Левицький згадує про цей епізод так: „Коли мені довелося бути персонально в Главном Управлении по делам печати... мене спитав главный цензор Исаевич: „Не играют ли где либо „Глитая“ і „Доки сонце зійде“ под другим названіем?“ Я дав звичайно заперечну відповідь. А він: „Сегодня я вновь разрешил эти пьесы к постановке на сценах. Етому много способствовала М. Г. Савина“. (Лист до мене з Дніпропетровського 13.XI.1927). І дійсно, цензурний примірник має позитивну резолюцію Ісаєвича (Рукоп. ЦБРДр. № 40652, дата дозволу 3.II. 1900).

Проте, не спинився Кропивницький і на цьому. Він знову переробив п'єсу і подав її 20.VIII. 1900 до цензури. Про це свідчить канцелярська довідка, що встановлює належність цього тексту до 1-ої редакції (самий текст не доховався). Думка ж цензора Ісаєвича була цілком непорушна щодо цієї редакції твору — „п'єса в данній редакції остається заперещеною“. Але Кропивницький уперто допоминався дозволу своєї п'єси саме в виправленому вигляді: серед матеріалів Гл. Уп. по Д. П. (Рук. ЦБРДр №41437) зберігся датований „30.VI.1901 р. С.-Петербург“ текст „Глитая“; він не має на собі ніякої цензурської резолюції, але близькість його до першої редакції і наведена вище довідка — свідчить про те, що його знову таки заборонила цензура. Та й в наступному виданні творів (Ц. Д. 24.VI.1902) подав Кропивницький п'єсу в тому вигляді, в якому була вона за два роки до того дозволена; інакше зробити він, звичайно, не міг.

Тут надруковано помічений 1901 роком текст. В тому, що саме його письменник хотів на сцені бачити, сумніватись не доводиться: тільки від самого Кропивницького міг він надійти до цензури. До того ж і „Доки сонце“ покаже нам таку ж тенденцію автора повернути ці свої давні твори до первісного їх вигляду. Подавані 96-99 рр. тексти „Глитая“ були змушеними виправляннями; є й спільна риса в переробленнях обох цих п'єс — тенденція скоротити їх, особливо в першій дії.

Подаємо тут деякі документи з цензурної історії „Глитая“; досить виразно свідчать вони, як про практику цензурної справи, так і про те, що здавалось владі загрозливим у цій п'єсі Кропивницького ¹⁾.

„С.-Петербургский цензурный Комитет“ повідомляє 28.X. 1894 р. № 1933 про дозволені до друку речі Кропивницького (справа йшла про збірник, який готував письменник до друку, тобто видання 1895 р., що має цензурний дозвіл, датований 2.XI.1894). Жодна з п'єс не викликала в цензури заперечень, окрім „Глитая“.

Что касается пьесы „Глитая“ ²⁾ (на рукописи значится дозволение цензора драматических сочинений от 15 декабря 1882 года), то о необходимости за перещенія ее Комитет представил Главному Управлению по делам печати мотивированное мнение свое 4 февраля 1885 года за № 207 ³⁾.

Ныне цензор Коссович вновь рассмотрел пьесу эту и представил следующее заключение:

Фабула пьесы такова. Честный труженик, деревенский хозяин Андрий Кугут, вынужден расстаться с родным селом, голимый нуждой. Он оставляет горячо любимую красавицу жену Олену на попечении матери, а сам отправляется на заработки, для уплаты накопившейся на нем недоимки и долга мироеду.

¹⁾ Складаю свою щирю подяку Ю. О. Нелідову, що дав мені для використання матеріали до цензурної історії п'єс Кропивницького.

²⁾ Назва підкреслена червон. олівцем.

³⁾ Може цим пояснюється, що в збірці 1885 р. (ценз. дозв. 18.II. 1885 р.) цієї п'єси не надруковано? П. Р.

Тут же в селі проживає некто Бычок, подобно пауку сумевший силою богатства опутать своими сетями не только представителей сельской власти, но также станового пристава и мирового посредника. Все ему должны и все ему помогают. Он приступает теперь к осуществлению давно задуманного им плана — взять Олену в полюбовницы. Действуя с свойственным ловким людям осторожностью и выказывая при всяком подходящем случае сочувствие и даже готовность помочь каждому бедняку, Бычок вкрадывается в безграничное доверие к матери бедной молодухи и склоняет ее на свою сторону. Для более верного успеха задуманного им злодейского умысла, мироед пускает в ход подложное письмо от имени Андрия. Отсутствующий муж извещает в нем свою жену, что у него теперь другая, более красивая и богатая. Испытывая всевозможные лишения, пораженная неожиданностью измены мужа и преследуемая доводами родной своей матери, напештывающей дочери, что легче перенести позор, чем голодную смерть, до тех пор верная своему долгу Олена теряет окончательно нравственную стойкость. С каким то бешеным отчаянием она уступает настояниям матери, удовлетворить сладострастным инстинктам разваливающегося старика и ценою нравственного своего падения покупает безбедное существование себе и матери. Андрий возвращается внезапно; она узнает, что муж никогда и не думал ей изменять, что она была жертвою гнусного обмана. Несчастливая не переносит своего позора и умирает, а Андрий задерживает виновника гибели своей жены, мироеда Бычка.

Вообще автор постарался изобразить в драме в мрачных красках настоящее положение крестьянина, обездоливаемого с одной стороны несоразмерными с его действительными доходами налогами, а с другой беспощадными притеснениями мироедов. Г. Кропивницький как бы поставил себе задачей доказать, что заявляемые к сельскому населению непосильные для него денежные требования, за отсутствием всякой возможности удовлетворить их, вынуждают привыкшего к оседлой жизни крестьянина или обращаться за помощью к мироедам или к отхожему промыслу. В этом последнем случае крестьянин становится в ненормальное положение и к своему хозяйству, а равно и к семье, покидая их на произвол судьбы. Печальным последствием сложившихся таким образом обстоятельств бывает не одно только разорение, но нередкое и нравственное падение беззащитной семьи, вызывающее на преступление человека, даже самого спокойного.

Проводимая автором тенденция носит на себе отпечаток деморализующего свойства, так как она удобоприменима к оправданию часто измышляемых крестьянами поводов уклоняться от взноса законных платежей. Такую тенденцию особенно опасно распространять в печати в настоящее время, когда мероприятия правительства именно направлены, как к нравственному, так и материальному подьему сельского населения. Независимо от этого в драму вводится безнравственное начало,

оскорбляющее святость семейной жизни. Из корыстных побуждений мать склоняет дочь на позорное дело.

В таком тоне составлено было донесение в Главное Управление о мотивах запрещения пьесы в 1885 году. По прочтении ее ныне снова, цензор приходит к тому же самому заключению о невозможности разрешения означенной драмы к напечатанию по проводимой в ней упорно вредной тенденции о совершенно бесправном, почти безвыходном положении массы крестьян, эксплуатируемых мироедами, на которых даже и суда нет, так как все местные власти ими закуплены. К характеристике пьесы можно еще прибавить одно, что типу злодея-мироеда автор придал, вероятно намеренно, резкие черты глубоко набожного человека. Даже умирая, он не забывает воскликнуть: „Ох, боже милосердный, за что я погибаю?“.

На основании изложенного Комитет не видит оснований к отмене своего мнения и полагает пьесу неудобною ни к печати, ни к постановке на сцене¹⁾.

О вышеизложенном С.-Петербургский Цензурный Комитет имеет честь представить на благоусмотрение Главного Управления по делам печати с приложением вышеназванных сочинений.

Председательствующий, Член Совета Главного
Управления по Делах Печати Кожухов.

За секретаря Н. Пантелеев“.

На цьому поклав свою резолюцію Нач. Гл. У. п. Д. П. „Вполне согласен с мнением комитета. Е. Феоктистов 29 окт. 94“. 23-ХІ того ж року повідомив той же Феоктистов генерал-губернаторів і губернаторів про заборону п'єси.

Через деякий час зазнала п'єса прихильної оцінки. Цензор С.-Петербургського Цензурного Комітету Вержбицький не вгледів в п'єсі нічого невідповідного вимогам цензури й друку. Комітет постав на його думку і звернувся до „Г. Уп. п. Д. П.“ з папірцем (з 1. XII 1899, № 2642), в якому polemizye з мотивами, через які заборонена була п'єса 1894 року. Наводим відповідну цитату. Комітет пише:

„Из приведенных слов вытекает тот вывод, что в драме Кропивницкого весь центр тяжести лежит в изображении печальной участи крестьянина, изнемогающего под гнетом непосильных для него роковых обстоятельств. С одной стороны чрезмерные подати, с другой когти неумолимого мироеда — вот два рубежа, между которыми мечется крестьянин в бессилии, тщетно пытаясь переступить через них, и погибает. Такую идею, повидимому, хотел автор выразить в своей драме, когда он писал ее в 1894 году. Совершенно иной вывод должно сделать из той-же драмы, представленной в настоящее время. Не обездоленный крестьянин, преследуемый всевозможными злоключениями, играет в ней первенствующую роль, а занимает такое место, как показывает уже само заглавие произведения, тип мироеда паука, вокруг которого группируются все прочие

лица, и каждое по своему способствует возможно полному разоблачению сокровенных козней, которых исполнен этот задуманный автором сложный характер. Такую же вспомогательную роль играют типы тех крестьян, которые выводятся в драме; и не в уныние повергает читателя их печальная история: она дает ему ключ к разгадке тех тонких хитростей деревенского кулака, при посредстве которых этот человек незаметно вкрадывается в полное доверие крестьянина, опутывает его сетями и, высосав все соки, губит бесповоротно. Единственно такой вывод должно сделать из вновь представленной драмы. Что касается упоминавшихся ранее податей, то со стороны действующих в драме крестьян они не вызывают решительно никакого протеста и фигурируют в одном лишь месте исключительно для того, чтобы дать возможность Глытаку выразить свое сочувствие бедной крестьянской семье и тем снискать ее расположение. Далее докладчик усматривает одно из обстоятельств, усугубляющих вину г. Кропивницкого в том, что последний, изображая крестьянина, привыкшего к оседлой жизни, заставляет его под давлением заявляемых к нему денежных требований (очевидно податей) обращаться за помощью то к мироеду, то к отхожему промыслу, из чего для последнего уже и проистекают все несчастья. По этому поводу представляется необходимым заявить, что действующий в драме г. Кропивницкого крестьянин изменяет своему оседлому состоянию и прибегает к отхожему промыслу не для уплаты налогов, и значит не по вине правительственной власти, а единственно соблазнившись хорошим заработком и связав себя поспешно данным словом, которому он не хочет однако изменить. Имевшие за тем место всевозможные несчастья обрушились на семью ушедшего крестьянина не по причине его отсутствия, а вследствие козней Глытая. Вообще, как уже было сказано, все приведенные в названной драме обстоятельства расположены так, чтобы они способствовали выяснению типа мироеда паука, а никак не для проведения вредной тенденции о безвыходном положении крестьянского населения. „Проводимая автором тенденция, продолжает докладчик, носит на себе отпечаток деморализующего свойства, так как она удобоприменима к оправданию часто измышляемых крестьянами поводов уклониться от вносов платежей. Такую тенденцию особенно опасно распространять в печати, в настоящее время, когда мероприятия правительства именно направлены, как к нравственному, так и материальному подъему сельского населения. Независимо от этого, в драму вводится безнравственное начало, оскорбляющее святость семейной жизни. Из корыстных побуждений мать склоняет дочь на позорное дело“... Цензор приходит к заключению о невозможности разрешения названной драмы к напечатанию главным образом по проводимой в ней упорно вредной тенденции, о совершенно безнравственном, почти безвыходном положении массы крестьян, эксплуатируемых мироедами, на которых даже и суда нет, так как все местные власти ими закуплены. В драме, представленной в на-

стоящее время, законные крестьянские платежи, будучи упомянуты лишь один раз, не играют никакой важной роли, поэтому само собой падает выраженное докладчиком опасение за правильное поступление этих платежей в случае выхода в свет названной драмы. А так как последняя имеет единственной целью раскрывать всю закулисную, не поддающуюся никакому контролю деятельность деревенских кулаков, то она не только не стоит в противоречии с правительственными мероприятиями для поднятия крестьянского благосостояния, но даже способствует им, выясняя больные места строя сельской жизни, и тем ускоряя возможность их уврачевания. Усмотренное ранее безнравственное начало, оскорбляющее святость семейной жизни в драме, ныне представленной, не содержится; мать не склоняет свою дочь на позорное дело отдаться развратному старику, — и негодование свое по этому поводу выражает в словах: „Чтобы я свое дитя да еще и сама толкала на грех“? Происходит падение молодой женщины единственно по ее собственной вине под влиянием нравственного переворота вслед за известием об измене горячо любимого мужа. „Он пишет — говорит молодая женщина, — что полюбил другую, более богатую и красивую. А моя краса, мои карие очи — это уж ни к чему? Так в богатстве вся сила! О, подожди, мой любимый Андрей: оденусь я в бархат и в золото. Обернусь я ведьмою, пташечкою малою, зверем-кошечкой, а найду тебя, Андрей! И не ты надо мною, а я посмеюсь вселюдно над тобой! Мама, сейчас ступайте за Глытаем: пусть идет сюда, да несет побольше денег и денег!“ Так лишается равновесие (sic! П. Р.) в жизни этой несчастной женщины, потерявшей рассудок в дикой жажде богатства и мести и под конец впадшая в бред помешавшегося на этом человека. В заключение является необходимым сказать, что в драме ни одним словом не упоминается ни про сельские власти, ни про станowego пристава, ни про мирового посредника, а потому нет решительно никаких указаний на то, что эти лица были закуплены Глытаем и всецело от него зависели.

Принимая во внимание, что драма Кропивницкого, представляет полную и яркую картину деятельности кулака-миroeда среди сельского населения, и тем самым облегчает борьбу с этим злом крестьянской жизни и потому ни в коем случае не может служить ко вреду, цензирующий полагал-бы дозволить названную драму к исполнению на сцене.

С.-Петербургский Цензурный Комитет, соглашаясь с мнением докладчика о возможности дозволения к печати и исполнению на сцене пьесы „Глитай або-ж Паук“ в исправленном виде, имеет честь представить об изложенном на усмотрение в Главное Управление по делам печати в дополнение к донесению своему от 26 Августа за № 1786.

Председательствующий, Член Совета Главного
Управления по делам печати А. Катенин.

За секретаря Ал. Садовский“

Наводимо ще один документ — „3-II-1900, № 799/202.

„Разрешить к представлению
на сцене. Кн. Шаховской.

„Глитай або-ж Павук“. Драма на малороссийском языке в 4-х д. и 5 одинах, в исправленном виде, — соч. М. Л. Кропивницкого, вновь представлена на рассмотрение драматической цензуры. Пьеса эта числилась в числе запрещенных для сцены пьес (Циркуляр Гл. Упр. по делам печати от 23 Ноября 1894 г. за № 6879) вследствие найденной С.-Петербургским Цензурным Комитетом, на рассмотрение которого пьеса (в первоначальном виде) была послана, „вредной тенденции деморализующего свойства, так как она удобоприменима к оправданию часто измышляемых крестьянами поводов уклоняться от взноса казенных податей и что типу злодея-миroeда автор придал, вероятно намеренно, резкие черты глубоко-набожного человека...“

Содержание пьесы, в настоящей ее редакции, заключается в следующем: разжившемуся крестьянину Бычку, местному кулаку-миroeду, разоряющему своих односельчан, нравится молодая и интересная женщина Олена, за которою Бычок (которого автор метко назвал „Глытаем“ (поглотителем), або-ж (или) „пауком“) усиленно ухаживает, решив, что Олена, во что бы то ни стало должна ему принадлежать. Олена женщина добронравная и любящая своего мужа, не поддается искушениям Бычка и желает остаться верною своему мужу Андрию. Так-как крестьяне односельчане — люди небогатые, и Андрий не был исключением из них, то Бычку, как местному кулаку, не трудно было устроить так, что Андрий ушел из своего села на заработки в дальний край, откуда он пишет своей жене. Письма эти Бычок перехватывает, не передавая Олене, а передает взамен одно, им самим составленное, с тяжелым для Олены известием об измене мужа. Узнав об этом, обманутая и любящая женщина, отчасти из мести, а отчасти из отчаяния, отдается ненавистному ей ранее старику. Здесь, с присущим Кропивницкому талантом, проведен психический анализ, и заключается драматическая завязка пьесы. В это время возвращается Андрий; весь обман и интрига сейчас-же раскрывается, и действие драмы заканчивается смертью не перенесшей горя и стыда безумной Олены и уличенного в обмане развратного старика, которого Андрий поражает ножом, а сам отдается в руки правосудия.

Не усматривая в драме „Глитай або-ж Павук“, в настоящей ее переделке, какой-либо вредной тенденции, что падение молодой женщины происходит не под влиянием социального положения и бедности, а благодаря нравственному перевороту, происшедшему под влиянием известия об измене мужа, я бы

полагал пьесу эту разрешить к представлению на сцене с тем однако, чтобы из нее были устранены некоторые места; таковы: весь монолог сцены в 4 явлении 1 действия (стр. 8)—„ох, горенько ж... теличку та ще й первісточку цінують. За наділ цінують...“ (говорится об описи сборщиком податей за уплату поземельного налога телки).

Во II действии, явл. I монолог сборщика (стр. 21). Там-же весь монолог Стехи и до конца весь разговор ее со сборщиком податей.

Места эти отмечены в эклемпларе пьесы красным карандашом.

От устранения указанных мест содержание пьесы не изменится и не проиграет, но если их оставить, то хотя они и не существенны и представляют ненужные для развития действия детали, все же зритель, слушая разговоры крестьян со сборщиком, действующим по повелению „начальства“, уйдет со спектакля с тяжелым чувством не столько от трагической кончины молодой женщины, сколько от представления „недоли“ крестьянства, доводящей под час до тяжелых драматических положений и развязок. Нельзя не отметить, что в нынешней переделке пьесы этот элемент введен автором в слабой степени, как второстепенный, эпический, и от того пьеса, в нынешней ее редакции возможна для сцены.

За Цензора Драматических сочинений Исаевич.
1 Февраля 1900 года“.

Як бачимо, відіграли в дозволі свою роль не стільки пом'якшення, що їх вніс у свій твір Кропивницький, — вони були не такі вже істотні — скільки зміна вихідного погляду цензора, очевидно під впливом клопотань М. Г. Савиної. Один із них відзначив навіть талановитість автора, а другі старанно ігнорували ті моменти соціально-економічного порядку, що й після перероблення залишилися у п'єсі.

У наступних примітках взято на увагу всі друковані й рукописні тексти п'єси, що відомі до нашого часу. Отже:

1) У Збірнику 1882 р., стор. 67 — 128. (А).

2) Рукоп. ЦБРДр. № 24306 з датою вступу 3.XII.1882 р. і датою дозволу „безумовно“ 15-XII 1882. (А°).

3) Рукоп. ЦБРДр. № 40050 — „Добродій“; на титульному аркуші дата — „17-XI 1895. Кишинев“ і власноручний підпис Кропивницького. (Д°).

4) Уваги про копію того ж таки тексту в статті Панька Яроша: „Добродій“ заборонена цензурою переробка „Глитая“ М. Л. Кропивницького (1895 р.). „За сто літ“. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття за ред. акад. Мих. Грушевського. Книга перша. ДВУ. Київ 1927, стор. 200-207. Автор, ігноруючи видання 1882 р., з яким тільки й доцільно було цей текст порівнювати, бере замість того на увагу текст 1902 р. (Д°).

Вивчення цієї редакції свідчить, що Кропивницький мало орієнтувався тоді в тому, через що саме цензура заборонила Глитая: кар-

тину здирства й визискування селян тут підкреслено ще гостріше: Бичок оперує не сам, але з допомогою шинкаря Юдка; також не зменшено й побожності самого Глитая. З інших ознак можна відмітити деяке послаблення мелодраматичності п'єси (сцена прощання Андрія з Оленою, монолог Стехи, коли вона вичікує Андрія, нахил діалогізувати деякі довгі монологи (IV дія, 3 картина).

5) „Глитай або-ж Павук“. Драма на малоруськом языке в 4 д. 5 одмінах, в исправленном виде“. Рукоп. ЦБРДр. № 40652. Автограф Кропивницького; дата „3.II.1899. Москва“; там же й підпис автора. Цензурний дозвіл 3.II.1900. На цьому ж примірникові помітка: „Главным Управлением по делам печати к представлению в народных театрах одобрено 3-VI 1906 р. За цензора драматич. соч. Камергер М. Альфераки.“ (П°)

Тут трохи послабив автор картину збіднення й визискування села; що залишилось — те викреслила цензура. Уникав в цьому тексті Кропивницький і підкреслювання побожності Глитая.

6) У „Повн. Збірникові“ Х. 1903.II., стор. 1-40; проти попереднього цей текст, окрім викресленого цензурою, відрізняється тільки невеличкими дрібницями, яких ми в дальших примітках на увагу не братимем.

У разі потреби відзначити одміни цього тексту від попереднього називатимем його — П°; зазначаючи-ж спільні поміж ними риси, вживатимем літери П.

7) Рукоп. ЦБРДр. № 41847. „Дата 30.VI.1901. С.-Петербург“, вступив до цензури 14.VIII.1901. (Н).

Відомі ще 2 видання „Глитая“ — „Театральної Бібліотеки Руху“ (ч. 2) Х.1923 та 1925. На останньому зазначено: „По постанові Вищої Науково-Репертуарної Ради при Відділі Мистецтв Головополітосвіти НКО УСРР від 18-XI-1924 р. за № 110 п'єса до вистави дозволена в виданні „Руху“. Але в них пороблені деякі скорочення й досить істотні зміни: Бичкові приміром „літ під сорок“.

Наводжу далі варіанти: про тексти Д° та П° згадуватиму тільки тоді, якщо даватимуть вони щось нове проти текстів Д та П.

Стор. 6. П. — „Бичок літ під 60-т“.

П. — „Хандоля літ 40“.

П. — Додано: „В устя, жінка Мартинова, літ 35“.

А. — „Стеха — стара баба“.

П. — Додано: „хлопчик літ 4 і грудное дитя“.

Д. — Додано: „Антін, підстаркуватий чоловік“.

Д. — „Захожий чоловік“.

Н. — „8 місяців“. виправляю тут, виходячи з П, де зазначено: „8 день“, та з указівки Стехи на початку II дії про те, що „сьогодні дев'ятий день, як рік минув“ з часу від'їзду Андрія (стор. 26).

Стор. 7. П. — „...далі хати, огороди, криниці і т. п. В глибині вітряки“.

Д. — Перші три яви мають такий вигляд (Подаю текст за Д°, окрім незначних дрібниць, тотожний з Д°):

Ява 1.

Бичок і Захожий чоловік виходять з хати.

Захожий чол. Спасибі вам за вашу ласку й щедрість, і за вашу хліб-сіль, пошли вам, боже, добра, щастя й віку довгого.

Бичок. Не мені, а господеві дякуй за те, що дав мені у груди таке чуле серце, а я тобі дякую за те, що ти здалеку прийшов до мене за позикою.

Захож. чол. Чи є у світі друга така людина, як ви? Боже, боже!.. А чого тільки не плескали люде!..

Бичок. На те вони люди, і на те в них язик у роті.

Захож. чол. Ось і зараз ваші-ж таки селяне казали: „не ходи, кажуть, бо то такий чоловік, що він здере з тебе й оту латану свитину, що на тобі“.

Бичок. Де-ж вони, нехай ідуть сюди та в вічі оте мені скажуть; а поза очі кого тільки не кленуть і не ганяють?..

Ява 2.

Ті ж і Мартин Хандоля.

Мартин (на порозі). Йосипе Степановичу, кумцю! Ідїть бо мерщій, бо мені ніколи.

Бичок. Зараз, зараз! (Мартин пішов назад).

Захож. чол. (показує на Мартина). А цей ось чоловік каже мені: „іди, каже, сміливо, позич!“ І спасибі йому, сам привів мене до вас.

Бичок. Бо то чоловік чесний. Щоб ти, небоже, втямив, що то, що плетуть про мене, то все лихе, наумисне пашекування,— щоб таким побитом за моє добродійство опудити проти мене чесних людей,— то я тобі дарую ці гроші — не в позику даю, а дарую, чуєш дарую, три карбованці дарую!..

Захож. чол. Як, не в позику? Та я вам за це в ніжки вклянуся... (Хоче упасти вколюшки).

Бичок. Ні, цього не роби! Бо як ти передо мною раз упадеш навколюшки, то я перед тобою двічі. Не мені дякуй, а богові, одному богові.

Захож. чол. То я... я не знаю що й як?.. Та я, як знов прикруте мене, то я знов до вас прийду.

Бичок. Знов? Але-ж: „не що-дня бредня...“ Не за-для тебе-ж одного в мене кешеня простора, а... Ну, прощай!.. Ходи здоров!.. Мені ніколи, бо там і другі чекають... (Пішов).

Ява 3.

Захожий чоловік і ще двоє, котрі надходять з шинку.

1 чоловік. А що вхопив гарячого в обидві жмені? (Регоче).

2 чоловік. Держи-ж цупко в руці, щоб не випорснули!.. (Регоче).

Захож. чол. Ось дав, та ще й не в позику, а даром.

1-й і 2-й чол. Та ну?

Захож. чол. Єй, єй!

1-й і 2-й чол. От так штука!

Захож. чол. Прохав, щоб ще прийшов. І обідом мене нагодував.

1 чол. От і вір після цього брехням!

Захож. чол. Ти-ж казав мені, що то така зажеря, такий сатаноїдол!.. (Дя — сатаноїд).

1 чол. Бо сатаноїдол (Дя — теж) таки й є, він мене до цурочки обідрав!..

2 чол. Не бреш, Антоне, сам ти себе обідрав. (До захожого). Ну ходімо-ж, то хоч почаствуєш нас.

Захож. чол. Та це можна... чверточку (Дя — чарочку) другу, мовляв, після обід на потуху.

1 чол. От і вір після цього?..

2 чол. А я ні за що не повірив-би!

Захож. чол. Хотів йому до ніг припасти, так він мені каже: „як ти раз припадеш, то я тобі припаду двічі!“ (Пішли в шиньок).

Д. — Ява 4 відповідає яві 1-й.

П. — Замість: „імення“ — „повоження з людьми“.

П. — Монолог Бичка діялогізовано репліками Мартина.

Після: „...пашекують“ — „А так, так... За для того, мовляв, язик у роті, щоб він тельняк“. Після: „...сказав би“ — „Ну-да, ну-да!“

Стор. 8. Виправляю „належить іти“ — за А. Н. — богобоязненному. Виправляю на „богобоязному“, як в АП. Так само і на стор. 43. Н. — бідолазі. Виправляю за АП.

П. — Ремарки „підійма очі до неба“ — нема.

АП. — „Мартин (зідхає). Спасена ви...“

П. — Після: „...баки“ — „А коли Мартин плює, то й ви плюйте...“

П. — Слів: „Праведним . . . покарає“ — нема; в Н вони закреслені червоним чорнилом.

Н. — „окрім“ виправляю за П.

П. — Замість: „Прощайте, куме!“ — „Одначе, прощайте, куме!.. Бо насухо не стоїть з вами розмовлять!.. (Іде)“.

Стор. 9. П. — Після: „...будь ласка“ — „тільки не полінуйся, а розсуди гарненько“.

П. — „Дулі тиче? Може инший і тиче, тільки не я. А ти спитай мене, скільки моїх грошей пропада...“

П. — Після: „...тринадцять“ — „Тепера процента... Сюди он скільки, а туди стільки... То візьми знов приплід, та врожай... Єжели... Полагається, щоб по совісті...“

П. — „Так і в мене якраз виходить! Ну, скажи на милость божу: іменно півторає без двох — як чорне на білому!..“

Стор. 10. АП. — Перед „...Забуваєте?“ — „(Зідхнув)“.

П. — Після: „...грішною душею!“ — „А, чи давно мене мало в руки не цілували і Радивоновичем величали, а це вже й забули?.. Ловко“.

АП.—„...Не говоріть... (Відвертається)“.
П.—Бичок: Вже й пошуткувати з вами не можна?
Слухайте, куме...“ (далі, як в АН).
П.—Перед „...Ну?“— „Бичок (сердито). Поверніть бо
ваше лице до мене“.
Мартин (повертається і вже каже мняхче). Ну?

Стор. 11. П.—Після „...три дні не їв“—
„Кіндрат. Ба таки крім глевкого хліба нічого й не їв.
Бичок. А що я тебе пундиками годуватиму, чи ласощами?
Кіндрат. Такий хліб, що й собака подавиться...
Бичок. Не базікай!“
П.—Після: „...бублика“—
„Кіндрат. Еге скільки вже разів казали: „дам бублика“ та й ні
разу не дали.
Бичок. А брешеш, хлопчисько! А як ти говорив, не дав я тобі аж
два бублика?..
Кіндрат. Еге-ге! Та коли ж то ще було?
Бичок. Ну сьогодні вже дам, тільки бігай мерщій.. (Кіндрат
побіг). Щось сьогодні Олена і ні разу по воду не ходила, чи не за-
недужала? Чи не прогавив я її? Тільки-ж, либонь, дивився я в обидва
ока... І дівкою муляла Олена мені очі, а як вийшла заміж, то немов
руками вхопила мене за серце... Тільки про неї одну і думаю!.. (Глянув
ненароком у бік). О, вона!.. Ох, як серце стрепенулось. (Дивиться).
Ні, це зовсім не вона.

Ява 3-я.

Бичок і Вустя.

Вустя. Це ви знов позичили Мартинові гроші?
Бичок. А хіба у мене звіряче серце?.. Чоловік просить, то я й
мушу зарятувати...
Вустя. Добрий порятунок! І це-ж вам не гріх споювати чоло-
віка, та ще й кума?
Бичок. Хоч ти, государине моя, і кума мені; а як все село тебе
має за людину з щербатим розумом, то й у мене нема охоти розпо-
вляти з пришепеловатою. (Хоче йти в домок).
Вустя. Вже я й пришепеловата?.. А чи давно було: „і кумушка,
і голубочка?..“ Хто ж мене й ославив придурковатою, як не ви?
Бичок. Верни вже все лихо на мене!..
Вустя. А була б певно розумною, як би звірилась на ваше ле-
безування?.. Як підсипались до мене та горнулись, та белькотали, що я
й красуня, що й серце ваше запалила,—тоді я теж була пришепелов-
матою?..
Бичок. Я щось не збагну, про що ти верзеш?..
Вустя. Верзу?.. Треба б було тоді, як ви вскочили за мною у
комору, та почали чорт-зна що плести, гукнути на чоловіка, та при-
ньому надавати вам ляпасів, щоб аж морда вспухла, о тоді б не
звеличали мене придурковатою.

Бичок. Нічого я такого не пам'ятаю...
Вустя. Стида у вас нема!.. Коли-б не сором, гукнула б на все
село: гляньте, люде добрі, на цього спасенника!.. Тьфу мерзота!.. (Pi-
шла в шинок).
Бичок. Ач, яка!.. Тихоня-тихоня, а як придивився, так в ній
ціла купа чортів!.. (Оглядається). Гаразд, що вона не пасекувата, а
друга ославила-б...“
П.—Слів „Одначе . . . проти мене“— нема.
Д.—Далі йде:

Ява 6-а.

Захожий чоловік і другі двоє.

1 чол. Та куди ти хапаєшся? Чудова людина така, а вже й тікає...
Захож. чол. Не можу, ей, ей, не можу!.. Зробив вам честь, по-
становив дві чверточки і шабаш.
2 чол. Та вернись бо.
Захож. чол. (побачивши Бичка). Ондечки він, ондечки та бла-
годушна душечка!.. (Кланяється; Бичок хутко йде в хату). Ач, ач,
який!.. Не хоче таки, щоб я йому уклонився! Ну прощайте, добрі
люде. (Пішов).
1 чол. Ходім у шинок, там тепер Мартин гуляє.
2 чол. Мерщій ходім, щоб нас не обминув бува чаркою. (Пішли
в шинок).“

А.—„...як на ту чаечку...“
П.—Бичок (прислухається). Хто це? Оленина мати!..
(Іде їй назустріч). Государине моя, чого це ти так голосиш?..“ Далі
тільки невеличкі зміни проти Н.
П⁰.—Репліку Стехи: „Ох, горенько... роздоріжжі“ закреслено
червон. олівцем; в П¹ її нема зовсім.
Виправлено за АП: „Чи не я ж пеклувався... чи не я ж...“
П.—Після: „...оказії“—„Правда, що я тепер вже не вхожий
до твоєї господи, вже більш року не знаю, як і двері відчиняються у
твій хаті, то й не знаю як там і що...“
П.—Після: „...бог з ним“—„Був я вам, як рідний, а тепер
гірш чужого“.

Стор. 12. П.—Слів: „Не гомони... гадалось!“—нема. З цього уривку в
Д нема слів: „Ви ж певно знаєте... паненя“.
А⁰.—Після: „...благословить“—„...і кращі від твоєї дочки
живуть без шлюбу, та ще й як живуть“.
Д.—Після: „...говориш“—„Та от я тобі скажу хоч би і про жін-
ку ось цього посесора, що держе в оренді земельку полковника, ад-
жеж вона йому не віячана“. П.—там-же: „Хіба мало людей живе так...
А придивись як вони живуть, далеко краще, ніж вінчані, і всі ша-
нують їх, всі почитують...“
Д.—Слів: „Зазнала і я... вадить“—нема. Взагалі знищено
в цій репліці персональний відтінок; замість: „Стеці“—„інший“.
П.—Після: „...збудешся!“—„(Оглянулась)“. Я ж вам розка-
зувала,—що Оленка у мене знайшлась, як я ще була дівкою. ...Дове-

лося мені за те дізнати почитування..." (Останнє слово в рукопису підкреслене).

П.—Після: "...заступу"—„і мусила піти за чорт-зна кого, мов в воду шубовснула. І вже що доводилося терпіти після того (Пі: на одинці) від чоловіка..."

П.—Після: "...хазяйкою..."—„Хвалити бога, як не як, а пережила те лихо, бодай воно на мені і окошилось..."

П.—Після: "...без кісток"—„Стеха (почина знов хлипать). Ой хто-ж мене порадить, хто-ж порятує в моїй тяжкій пригоді..."

Бичок. Є кому порятувати!..."

П.—Репліка: "...Мало на кого люди..." має деякі відміни; з них найістотніша—після: "...чужого горя"—„і щоб твій зять упевнився, що я завжди радий, допомогти у нужді, то я мушу і на цей раз порятувати тебе..."

В. „Ні... що би запевно..." Виправлено за А.

Стор. 13. П.—Після „...на мене"—„Чув, бо в мене скрізь є вуха.

Стеха. Та це ж якийсь ворог таке сплів!..

Бичок. Нехай і ворог..."

П.—Слів: „А друге те... забуваю"—нема.

Д.—„Ява 8. Олена (за лаштунками гука). Мамо, мамо! (Виходе). Куди-ж це мати поділась?"

П.—„Олена виходить з-за лаштунків збентежена".

П.—Після: "...цінувати"—„(Задумалась). Чи давно-ж була тая годинонька, що тільки й думок мені було, щоб побачити милого, почути його любую розмову, пригорнутись до його серця!.. А вже воно ніби у сні мені ввижається; вже мій рай пахучий заростає терном колючим; вже безпечне та світле щастя, мов пташечкою пролинуло, мов вихрем пронеслося... (Далі як в Н.) (Закрила рукою очі)."

Д.—„Христя (виходе з другого боку). Здорова була! Ти матери шукаєш, а я батька шукаю, мабуть у шинку сидять.

Олена. Мати певно пішли до глิตя! Вже зборщики поцінували телицю, ось, ось і до скрині доберуться, либонь і одежу хочуть цінувати. Минає вже наше світле та любе милуваннячко, безпечне проживаннячко... Утиски та сутуги (Дя: змикрутства) одіймають у нас і те маненьке та коротеньке щастячко, которого ми так довго бажали.

Христя. Правду-ж, мабуть, кажуть, що щастя, як хвиля на річці, вітрець затихне, і хвиля поляже.

Олена. А й чи давно-ж те щастя було, а де воно? Вже той любий рай заростає терном колючим, світле щастячко мов пташечкою пролетіло, мов вихрем пронеслося.. Вже тільки манячить згадка у думках про те щастя, а незабаром і воно зникне. Тяжко жити без кохання, а либонь ще важче з ширим коханням?.. Нащо бідним у грудях чуле серце, чи не легше-б було жити без почуття з холодним серцем?"

П.—Усю 5 яву перенесено до 2-ої яви, III дії з такими змінами: 1) Слів: „що то... подвір'ї"—нема, 2) далі: „Олена. Хіба не знаєм ми горя? Христя. От тобі маеш? А я це простяглась до тебе за порадою." 3) Оповідання Христі уриваються на: „якого це ти доню?

Олена. Андрія у сні кликала?

Христя. Максима! Його Максимом звуть?

Олена. Хіба?

Христя. (далі як в А.) Потім: „(ненароком глянула в вікно). О, до вас гості йдуть: Йосип Степанович! (Схопилась). Прощай, сестричко! (Побігла).

Олена. Ось і смерть моя йде. А я і крихотки не лякаюсь і не здригнусь."

Стор. 14. Н.—„то й в старенькому". Виправляю за А.—Тако ж само виправляю і на „Ій богу".—Те-ж, Н: „порадь мені".—Те-ж, „пак нема"

Стор. 15. А.—„...пригортаємо одно другого до серця!"

Виправлено за А: „...ми там простояли". Н.—„зідха". Виправлено за А.

Стор. 16. Н.—„навтеки". Виправлено за А.

А.—„...краще не питай..."

Стор. 17. П.—7-а ява починається словами: „Давненько, давненько. вже ми не зустрічались."

Д.—Замість: „хоче її обняти"—„ненароком обнімає її".

Стор. 18. Н.—„А я кажу..." тут виправлено за А.—Виправлено за А: „гострим".

П.—Після „горілки"—„Там така кумпанія у шинку зібралась, що тільки наливай, а тут у кешенях свистить."

А.—Замість: „паніч"—„писар"; Д: „адия падлец".

Д.—„бери полові й муругі,—хочеш? Чуєш дві пари за півторака".

Стор. 19. П°. —Після: „...величають"—

Бичок. І оце все за мою добрість я мушу терпіти?

Мартин. А ви не будьте, кумцю..." (далі як в Н).

Ремарку: „З шинку вибіга жид", що є в АДНП, тут викреслюю з огляду на дальшу ремарку „виходе з шинку", що з'явилась лише в Н.

П.—„Радивановиц."

П°. Після: „...неблагородно"—„Шо, що ти там гарчиш? На гроші! Стій же тут, доки я доспіваю." Далі співає два куплети. Усієї сцени з знущанням з єврея—нема.

П°. —Після: „...не хочеш"—„я зараз піду у другий шинок!.. Чого доброго, а шинків в нашім селі слава господеві!..

Юдко (на бік). П'яний гірш дурного.

Мартин. Не береш?

Юдко (у бік). От хамула! Треба скаженому потурати. (Бере гроші ротом).

Мартин. Ага, злякався!"

Стор. 20. П°. —Після: „п'яний?"—„Юдко. Сохрани мене бог, ні в якую слючаю!"

А.—„Веди мене під руку, як архарея". Д.—„Веди мене під

руку, як бояри ведуть молодого. Ти боярин, а я молодий.“ П.—„Веди мене під пахви, неначе пана“ (П.—манзелю).“

П.—Після: „...полові“—„пропив? Юдко. Дай бог, дай бог!“

П.—Після: „тай буде...“—„Юдко (у бік). Приходиться з свинею цілуватися“. (Далі—Пі: „Фе! Треба хамулі потурати“).

Д.—Замість: „(штовха Юдка в плечі)“—„Бичок. Юдку, а вернись сюди на часинку!“

Юдко. Га, а що таке?

Бичок. Це ти навчаєш Мартина проти мене?

Юдко (з ляком). Я! Скарай мене боже!..

Бичок. Ти знаєш, що одне слово скажу на сходці і шинок у тебе одіймуть?

Юдко. Знаю!.. Дякуючи вам я їм хліб і він мені не гіркий!..

Бичок. То-то! Мартин почина вже ніби до розуму доходить, перелічує по своєму, скільки мені винен, а перш цього не було!.. Зараз натякнув, що якісь люди казали йому, щоб остерігався мене, не вірив?..

Юдко. А хіба мало тут у нас таких, що радніші мене і вас у ложці води впоити?

Бичок (сміється). Нехай тебе й топлять, а на мене треба великої ложки. (Оглядівся. Д.—Оглядається). А розвідай нишком, хто це у нас проявився такий мудрий, що Мартина нацьковує?

Юдко. Гаразд, розвідаю.

Бичок. Пам'ятай, Юдку: коли в спілку працювати, то в спілку, цур не хибити, схибиш — жалкуватимеш.

Юдко. Я ще не здурів і не збожеволів.

Бичок. То-то ж.

Юдко. А як у вас діло з Оленою?

Бичок. Ні вперед, ні назад.

Юдко. Колиб-б Андрія куди небудь спровадити з села?

Бичок. О, тоді, діло пішло-б на лад.

Юдко. Андрій багато винен у волость, посовітували-б старшині, щоб його куди-небудь найняли у строк, тільки щоб далі від нашого села.

Бичок. А що ти думаєш, це річ розумна?

Юдко. Либонь хтось до вас йде. Я зайду опісля та й поради-мось.“

П.—Після: „...цвяшок“—

„Та неже-ж вона і завжди так буде зо мною? Чи я їй такий гидкий, чи осоружний?.. Та друга з радістю пішла-б на даровий хліб та на гарну одежу!.. Треба буде подарувати їй срібні сережки та ще й позолочу-вані... Хіба подарувати zarazом і хустку на голову? (Задумався). Чи не можна-б як небудь Андрія спровадити з села куди-небудь у най-ми?.. Або чи не звернути на нього провину, що він весною вкрав у мене коняку?... Поки виправиться, то все-таки місяців зо два продер-жать в острозі... Свідків можна буде підкупити... Без Андрія я б пев-ніш оборудовав своє діло. От так і почуваю, ніби голосно щось у серці промовляє: Олена, Оленка, Оленочка!.. Аж в очах темніє... Прямо: наводженіє!..“

А.—чалавечка, А⁰.—чоловічка.

П.—Після: „...Чи не Андрія?“—

„Ів. Павлов. Да! Вот этого самого, который издесь состоитъ на тищо.“

Бичок (з криком). Андрія?“

Стор. 21. А¹—„процендурую“; такі і далі.

А.—„прозводить“.

Стор. 22. Д.—Після: „...подякувати“—„Ява 15.“

Антін і Христя (виходять з шинку, а згодом і Мартин).

Христя. Та ходіте-бо, тату, додому.

Антін. Додому? А чого я піду додому?

Христя. Мати звеліли, щоб ви йшли.

Антін. Мати? А хіба вона може мені веліти?

Христя. А чому-ж ні?

Антін. Не може. Бо я голова, я...

Христя. Та ходіте. (Тягне).

Антін. Ні, стривай! Хіба вона може?.. Ні, не може, я можу!..

Мартин (виходе). Антоне! Не хочу у Юдка пити, не міцна гор-ілка, ходімо на той бік у шиньк?

Антін. Ходімо.

Христя. Не пушу, ей богу, не пушу!..

Антін. Та не можна-ж, чоловік просе... Честь... не можна... Як-же то можна? (Пішли).

Мартин (обняв і йде співаючи):

Гей ходив чумак

Сім літ до Дону...

Христя (ідучи за ними). От наказаніє... (Пішла).“

П.—Там-же:

„Ява 11.“

Мартин (на порозі шинку). Гей Єсипе! Бери полові воли, тільки дай мені ще три цілкових. Юдко каже, що я вже допивсь до за-в'язки, що вже більш не вип'ю!.. Хто, я не вип'ю?.. Та я одним ду-хом вип'ю цілу квартиру!.. Я відро ще вип'ю, цілу бочку! Він мене не зна, хто я! Мене ніхто не зна!.. Я тільки сам знаю хто я!.. Сказать тобі по правді: хто я? Я старшина, я староста, я соцький!.. Я все!.. Я становий, ей-ей я становий... Га? Де становий? А що мені становий!.. Я його не боюсь... Нехай їдють сюди!.. Я, я нікого не боюсь!.. Що ти мене штовхаєш? Какое ти меїш польное пряво штовхать мене? Одійди, а то всю морду розчавчу!.. Ах, ти-ж!.. (Замахнувся і впа).“

ДП.—Яви XI-ої нема зовсім.

Стор. 23. Д.—„...маладець“.

Стор. 24. Д.—Після: „...висохніть очі?“ замість початку 13-ої яви, до слів „...верст“—

„Олена (іде вулицею). Ти тут, а я тебе шукаю. Ходім вечеряти. Андрій (здригнув). Олена? Олена! Олесю,—пташечко моя, голу-

бонько моя звіздохрилая, доленько моя щасная... Я найнявся в од'зід і завтра їду.

Олена Що? Що ти сказав?

Д.—Слів: „...Люди добрі... ридає“—нема.

Д.—Слів: „Не кажи... їдь, їдь, милий!.. Швидче їдь“—нема.

Стор. 25. Д.—Слів: „*(Здійма його руку)* ...потоплену душу“—нема.

Стор. 26. П.—Слова: „...Ти знаєш... засадять“—викреслено червоним олівцем. У П¹ їх нема вже зовсім.

Д.—Слів: „Ну, а не зроби... не однаково“—нема.

П.—Після: „...нема та й нема“—

„Збірщик. І невже Андрій за цілий рік ні одного листа не прислав?... Дивно. Може туди пошта не доходить?... Є такі землі, що ще пошта не доїзжа... Ворожок не питали?“

Д.—Після: „біля серця“—

„Збірщик. Та невже-ж таки не прислав зять ані рублика?

Стеха. За цілий рік ані копійочки!

Збірщик. І письма не писав?

Стеха. А ні однісінкового.

Збірщик. Може занедужав, там на чужині, або борони боже помер?... У волості не питали про письма?

Стеха. Єсип Степанович раз-у-раз їздять у волость і питають, спасибі їм, так нема й нема.“

Стор. 27. П.—Ява І кінчається словами: „...не дає“.

Д.—„...хлібця, що в мене вродило, хіба багато? Собі на харчі, а на продаж ані зерна.“

Д.—Слів: „...як там кажуть . . . стара“—нема.

Д.—Після: „...відкладати“—

„Збірщик. І що то воно як баби, хоч кіл на голові теши, а вона таки своєї *(Пішов)*.“—П.—„А й нудна ж ти людина! Ну, що то баба, хоч ти їй що хоч—не понима!.. Хіба, кажу моя воля? Началство! *(Пішов)*“.

П.—Слова: „З чого б то воно“—і до кінця яви закреслені черв. олівцем. В П¹ їх нема зовсім.

П.—Після: „...страшно, мамо, страшно!“—

„Стеха. Вже ж певно даром і ворожка тільки похитала головою, а далі сплюнула тричі і махнула рукою... Чому вона нічого не сказала? Мабуть щось є лихого...“

ДП. Слів: „Сперечайся...смерть“—нема. У П. замість того— „А в кого нам помочи шукати?“

Стор. 28. П.—Після: „...зв'язлила недоленька“— „*(Лама руки)*“

Д.—Після: „...сперлася“— „А надія все-ж таки то заміра, то ожива... Надією тільки й живу! Ось і зараз задумалась і вбачився мені Андрій ніби їде: я спершу не пізнала його, далі кинулась йому до грудей і серце моє так затокотіло часто, аж боляче стало!... *(Схопилась)*“.

Д.—Нема слів: „Чи вже і досі... на стіл“.

Д.—Після: „шкода“— „Бач, Олена позавчора так розходилася та розприндилася, що мало мене з хати не вигнала: „Як маєте, каже, таку розмову вести, то краще й не ходіть до нас ніколи...“ А що ж я таке сказав? Що я її кохаю? Хіба я винен, що не можу серця свого від неї відвернути? Та коли-б Олена хоч слово ласкаве промовила до мене, то мені здалося б, що я на небі!.. Ох!

Стеха. Вона заміжня і не годиться їй про кого іншого окрім чоловіка й думати.

Бичок. А як Андрія нема вже й на світі?

Стеха. Що?... Може бамага така прийшла?

Бичок. Ні! А чому ж він не йде, коли живий?

Стеха. Ото-ж то й горе!..

Бичок. Бачиш. Через те ж я й прийшов, щоб розговорити й порадити.“

П.—Після: „...подіялось?“— „Бичок. А що таке?“

Стор. 29. П.—Після: „...про бога забула“— „Бичок *(жахнувся)*. Про бога?!”

Д.—Замість: „...Можна, можна... добродію“—

„Бичок. Так... так... От я за цілий рік погляду ласкового не бачив від Олени, а за віщо? Що я лихого заподіяв?

Стеха. Це правда, що окрім доброго, нічого од вас іншого не бачили.“

П.—Після: „...мати моя“— „Стеха. Ох, як вже я не молюсь господеві, то й не знаю, хто молиться?... Денно й нічно молюсь!.. Та мабуть мої молитви не вгодні богів!...“

Д.—Слів: „Бичок *(помовчав)*. Що ж...таких не бачив“— нема.

П.—Після: „...не піду на гріх“—

„Бичок. Який гріх? Ти певно не вмючи, щось не так промовила?... Я кличу не на гріх, а за хазяйку до себе, за господиню; а там вже, якщо вона привикне до мене, то... Я хочу, щоб вона доглядала моє добро і мене; а я за те подякую не аби-як... А, як господь допоможе, що й Андрій вернеться благополучно, то я й його прийму, як брата, як рідного сина... Розумієш ти все це?“

П.—Після: „...благопристойніш“— „звичайно, що треба урезонити її вмючи і здалеку... Так би це діло обладнати, щоб усім нам було добре і людського поговору щоб обминуть?... Є такі слова, котрими можна урезонити, тільки треба їх знати... Слово—велика сила!“

Стор. 30. Д.—Замість: „...я й чарувати вмю... відцїля“— „до, всього я дійшов розумом!.. Кожна людина мусить грішити, бо так призначено. А дай мені, стара, водиці уста промочити...“

Стеха. Ось зараз я збігаю до криниці та принесу вам свіженької. Посядьте, добродію! *(Пішла)*.“

П¹.—Замість: „я й чарувати...злидні“— „Багато доброго знаю немало й злого.“

А¹.—чаклувати.

Д.—Після „...ось-ось“— „день через двоє-трьох і сам Андрій прибуде; а я так таки за цілий рік ні до чого не добився і

всі мої заходи біля Олени мусять розлетітися, яко порох, яко дим?... Ні, коли так, піду на пролом! Звелів Юдкові знайти такого чоловіка, котрий би переробив Андріїв лист инакше, а Юдкові я за це пообіцяв, що і другий шинок йому громада віддасть...

Ява IV.

Бичок і Юдко.

Юдко. Натє вам лист та й вже!

Бичок. Невже готовий? *(Читає)*. Оце так. Ага!.. Ну да!.. Ловко придумано!.. Ач? Так, так... Авже-ж... А де-ж Андріїв лист, котрого я тобі дав?

Юдко. Я спалив його.

Бичок. Гаразд.

Юдко. Ну, щиро вам служе Юдко? Га?

Бичок. Наперед кажу тобі, що шиньок твій.

Юдко. Спасибі. Дякуючи вам, я матиму собі і своїм кіндер шматочок хліба. А що-ж буде з тими грішми, що Андрій через вас переслав Олені, їх у вас аж сорок карбованців?

Бичок. А ти почім знаєш?

Юдко. Хто цікавий, той усе знатиме. Коли є такі люди, що не можуть за язиком удержати того, що вони знають, то мусять бути і такі, котрі все у язикатих випитують.

Бичок. Я ті гроші удержав за довг Андріїв та за той харч, що цілий рік давав у борг Стесі та Олені.

Юдко. Тадже Андрій вам винен двадцять рублів, а хліба ви позичили Стесі рублів на вісім?

Бичок. Так що?

Юдко. А дванадцять рублів за процент, га?

Бичок. Може.

Юдко. Та це вже більший процент як жидівські?

Бичок. Ну, це вже не твоє діло.

Юдко. Як собі знаєте. Ну, я тут не був і ви мене не бачили. Ша!.. *(Пішов хутко)*.

Бичок. А лист ловко написаний. О, тепер я певен, що Олена буде моєю хоч на день, хоч на тиждень, а буде! Та я задавив-би себе своїми власними руками, коли-б пересвідчився, що за грішми я не матиму чого схочу, що за гроші купити увесь мир не можна!.. Нащо і гроші тоді, на бісового батька вони? Спалить їх тоді, в воду жбурнуть, на вітер пустить!...

Стор. 31. А.—Замість: „(вбіга запихавшись)“—„(хутко до Бичка)“.

П.—Замість: „Цілуй... гадюки“—„Бичок: Дай вже я тобі прочитаю.“

Д.—„Ні, я піду до когось иншого, або до дядька Мартина“... (далі як у Н).

П.—Після: „...прочитують“—„Як слід, а ви незугарні. *(Побігла з хати)*.“

А.—Слова: „...вбіга“—нема.

Д.—Замість яви 7-ої—6:

„Стеха *(з водою)*. Осьдечки вам і водиця свіжа, напийтесь на здоров'ячко.

Бичок *(п'є)*. Спасибі.

Стеха. Куди це Олена майнула?

Бичок. Лист від Андрія відобрала, хотів їй прочитати, так не захотіла, понесла щоб хто инший прочитав.

Стеха. Слава-ж тобі, боже, що діждалися хоч одного листочка.

Бичок. Не радій, стара, загодя, бувають і такі листи, що краще б їх не читати.“

Стор. 32. П.—Після: „...на тім світі“—

„Бичок. Не проклинай, стара! Ходім краще зараз до мене та й порадимось як найкраще, по рідному...“

Стеха. Та хоч і ходім.

Бичок *(у бік)*. Треба їй підпоїть. *(До неї)* Вір, що ніхто так щиро не порадить тебе, як я... А про зраду Андрієву треба занехати!...

Д.—Тут-же:

„Бичок. Не проклинай стара, не проклинай! Його гріх на нього і впаде, впаде і без прокляття; а краще подумай, як дочку порятувати; подумай що ви робитимете? А щоб ти знала, яке у мене серце, то ось тобі що скажу. Зараз таки переходь до мене з дітьми і з Оленою і живіть на моїм хлібі і моїм їстві; я одинокий!.. Поживіть мое добро, помру, хоч подякуєте може!..“

А.—Після: „...обідраного злидня!...“—„А Максим з переляку, чи може від сорому кудись шез, мов у полонку пірнув!“

Стор. 33. П.—Після „...сльози мене душать“—„Здається, яке мені діло до чужого клопоту, а от плачу, як дитина“.

П.—Після: „...прихильний до вас я“—„Ох,... Приходь, старенька, дам таки найкращу раду“. „А.—Дія 3-я“. П.—Ява 6. *(Д—7)*.

П.—Кінець монологу Олени:

„*(Промовля)*. Росла... та й плакати стала... „Та й плакати стала“? Чого? За чим плакати?... А я й плакати перестала. *(Задумалась)*. Ох, Андрію!.. Нема Андрія!.. *(Упала навколюшки)*. Боже, боже!... *(Тремлючи рукою лоб)*. Невже я забула усіх молитов? Я ж молилася, що-дня молилася, а тепер забула... Усі молитви забула!.. Неначе памороки мені заклепало, немов розум замуровано стіною!.. Душа жадає молитись, в серцеві ж мертво, в голові якийсь мотлох... Немов збожеволіла я!.. *(Встала, похитнувшись і безсильно впала на лаву)*. Не вмію вже ні молитись, ні думати, ні плакати... Забула все, й про все!..“

Завіса.

АД.—Монолог кінчається:

„Саме серце стерялось, збожеволіла. *(Встає і як сніп звалилася на лаву, упали руки, голова звисла)*. Не вмію молитись, не вмію думати, не вмію плакати!.. Забула, усе забула!..“

Стор. 35. ДП.—Після монологу Олени, іде дія 3-я, що починається:

Д. — „О л е н а (*сидить край столу*). Андрію, Андрію, отруто моя! За віщо ж ти зрадив мені, за віщо?.. за віщо, кате мій, звірю? Ходила до ворожки, тричі кинула на карти, дивилася у непочату воду, дивилася і на зорі, а далі і сказала, що швидше місяць з сонцем зустрінуться, ніж я з Андрієм. О, як би я хотіла помститись над тобою і над тією гадиною розлучницею, що відірвала тебе від мого серця... (*Скочила*). І помшусь, помшусь люто!.. Знайду, довідаюсь, випитаю, вишукаю шлях і помшусь!.. (*Сіла*). Ох, як серце замира, голова мов оливом налита... Либонь я стеряюсь!..“

П. — Спочатку теж саме, а після: „за віщо?..“ — „Невже та друга цілком витруїла з твоїх думок і серця ту, котра колись тишила тебе ласкавими речами, голубила тебе гарячими поцілунками, радувала і відгоняла від серця смуток, горе — голосочком-дзвіночком?.. Невже забув і зустріч в гаю, біля криниці під вербою, в полі?.. Чи можна ж до смерті все забути?..“

Стор. 36. П. — Після: „...усе його!“ — „Чого заблагнеться, всього купе? Бичок. Ох, ні не все! Окрім грошей, треба мати ще й талант.“

О л е н а. У вас він є.. Самі сьогодні упевнитесь!“

П. — Після: „зараз подам“ — „Бачте, мамо, як вас шанують, що вже Михайловною величають?.. (*Сміється*). Михайловна!.. А мене як по батькові? Мамо! Як мого батька звали? Ха-ха!..“

П. — Після: „Те, де заховані!“ — „...Через що-ж це воно так, Йосипе Степанович, що „другому те, де заховані?..“

Бичок. Потому, що все від бога!..“

П. — Замість: „Персні принесли...подивилась на себе“ —

„О л е н а. Персні ви маєте?.. Принесли?“

Бичок. Осьдечки. (*Дає персні*).

О л е н а. Які блискучі!.. А намісто?

Бичок. Ось і намісто!..

О л е н а (*плече в долоні*). Ой, яке ж хороше та дороге!.. Давай-те сюди!.. Можна надіть? Я надіну!..

Бичок. Хіба я вам на те його приніс, щоб воно у скрині лежало?..

А. — Після: „...блискучість“ — „і красує очі, і підкупає розум, і дурить серце“.

Стор. 37. П. — Після: „...мене наведе на розум“ — „тільки не звить мене Юхимовною... Це мого вітчима звали Юхимом. Мамо! Як мого батька звали? Знаю я й без вас: Павлом. Я Павловна. І звить мене, Йосипу Степановичу, Павловною. (*Регоче*).“

П. — Слів: „Це не горідка...випив“ — нема.

Стор. 38. Д. — Замість: „...Породила...звела“ — „...був у мене батько. Відцурався батько, знайшовся вітчим. Був у мене Андрій, Андрій зрадив, знайшлись ви. Ха,—ха, ха!“

Стор. 40. Д. — Замість: „підтягуйте мені!“ —

„Бичок. Отак краще! а то почали згадувати колишнє. Заспіваєм божествені. (*Співа*). „Боже, зри моє смирення“.

Стор. 41. П. — „Дія 4-а. Одміна 1-а. Рублена криниця, на роздоріжжі в глибині поле й возлісса.“

Ява 1-а. Два чоловіка вертаються з поля з косами.“

П. — „Сумь.“

Д. — „...тягали до земського.“

Д. — Після: „...Бичкове просо“ — „...так каже, що сила сильна людей з усіх країв славлять нашого Йосипа, що то чудесна людина“.

Стор. 42. Д. — Слів: „Він і сам вже...грабує“ — нема.

ДП. — Нема й далі до „...(*Зідхнув*) Має гроші“.

Д. — Замість цього: „Я, каже, завіряю їх, що то неправда, так вони мало не заплювали мені очей. Дивина! Ми його маємо за здирщика, а чужі люди за благодітеля. От і розбери, чи він чарівник, чи характерник, чи через те, що гроші має“.

П. — 2 чоловік. А чи має ж він право?

1 чоловік. Спитай його! Мабуть, що має, коли грабує?

2 чоловік. Чоловік при великих капіталах, та ще грамотний зело...“ (Далі, як в Н).

ДП. — Слів: „Спершу иноді...почали грабувати“ — нема. Див. Збірник 1882 р., ст. 110.

А. — „3 того случая“.

А. — „...Балцаночку“.

Стор. 43. Д. — Слів: „Подивився б ти...копійку!.. (*Зідхнув*)“ — нема.

П. — Замість: „На тім тижневі...процент“ — „Поденному ціна карбованець, а йому роблю за полтинника, бо на позику він приклада тобі процента та вигоду. О, розумієш?“

ДП. — Слів „Я спершу...павутиння“ — нема.

ДП. — Після: „...що й“ —

„2 чоловік. І ловко як вдає!“

1 чоловік. Живим, мовляв, на небо лізе.“

П. — Замість: „Я тобі скажу...неграмотний“ — „1 чоловік бо до всього зна!“

1 чоловік. О, зна!

2 чоловік. Він і знахар, і ворожбит і коновал... І в церкві навіть всім дякам порадок дає!

1 чоловік. І на всі гласи воспіває!..

2 чоловік. До всього добира способу?

1 чоловік. Мудра, мудра голова! (Помовчав)“

Стор. 45. П. — „Гурт дівчат з граблями, клунками і т. п. (*співаючи проходять через кон з поля*).“

Стор. 46. П. — „Своїми власними руками видеру тобі очі з лоба! Изгризу руки твої; тіло ізшматую!..“

Д. — Замість „якийсь чоловік“ — „Юдко“, „Миргороді“ — „Красного трохири“.

Д. — Після: „посміялись“ — „Каже Юдко, що з якимсь чоловіком іде, попасає на шляху. Кликає, каже, щоб зо мною їхав, так він не захотів.“

Стор. 47. П.—Замість: „гріх . . . жити гріх“.—„Невже я така велика грішниця?.. А все через кого? Через Андрія все це вчинилося!.. Проклятий, проклятий Андрію!.. Через тебе і Оленка загинути мусить!.. Ох, боженку милий!.. Пошли мені зараз смерть раптово, тільки не попускай на глум людський та на знущання!.. Бо лехче вмерти, ніж вік від сорому очі ховати!.. (Хоче кинутись в криницю). Гріх і це тяжкий гріх!.. Ох!.. І жити нестерпучо і живу душу гріх занепасти!.. (Ридає. У цей мент чути спів Андрія). Що? ..я не помиляюся!.. Це його, Андрієв спів!.. Він співає, радіє, що отруту з собою Оленці несе!.. О, боже, дай же мені сили розшматувати ту гадину!..“

Д.—Після: „дітям забороняють на мене дивитись“—„А що я провинила, у чім согрішила? Не по моїй волі Оленка пішла на гріх!.. Ох!.. По моїй, по моїй!.. Було б мені, не потурати на її хіть, не кликати Йосипа Степановича!.. Я, я винна, я грішниця, некаяня грішниця!.. В криницю швидко сторч головою!..“ Далі, як у попередньому уступі:—(хоче . . . Ридає).

П.—Далі в такому порядку: 1) спів Андрія, 2) зустріч з Стехою, 3) спів парубків.

П.—Монологу Стехи — нема зовсім.

Н.—„зачинай“; тут виправлено за А. Д.

Стор. 48. Д.—„Повечеряйте . . . і вся їда“—нема.

ДП.—Монолог Андрія діалогізований. Д.—Після: „... як не змарніти?“—„Стеха. Це не Андрій!..“, після: „любую дружину?“—„Стеха. Не Андрій це!“ Після:—„на шотах добре знаю лік!“—„Стеха. Ох, Андрій це, Андрій!..“ П.—невеличкі проти цього зміни. Найважливіше — після: „заслаб був“—„За те ж і заробив скільки!“

Після: „...з грудей“—

„Стеха. Туманом і вогнем зараз мені мозок заволокло.“

Стор. 51. ДП.—„...у кутку гарять“—нема.

П.—„Велика кімната, ніби у панським будинкові, скільки столів, покритих дорогими скатерками, різними на колір; дзиглики жовті і чорні, шахва. На однім столі скільки книжок, у старих переплетях; на стіні патрет якогось воєнного“.

Д.—Замість монологу маємо сцену Бичка з Юдком:

„Юдко. Не хитро, зовсім не хитро діло обробили, можна було хитріше.

Бичок (ходячи по хаті). Думаю, думаю і ні на чім не зупинюсь!.. Ніколи мені ще не доводилось бути у такій пригоді. Кажеш, що скоро Андрій прибуде?

Юдко. Ось, ось незабаром.

Бичок. Треба-б її куди-небудь з хати спровадити, доки все це утихомириться?

Юдко. Як-же в її испровадите, коли вона зовсім стерялася?

Бичок. Ото-ж бо й горе.

Юдко. Зовсім не хитро зроблено діло.

Бичок. Чорт мені надав упустити Олену у свою хату, сиділа-б у матери любесенько.

Юдко. А звісно.

Бичок. Увесь вік розумно робив діло, так кінці ховав, що й наймудріший не розплутав-би, а от під старість такого натворив, що й не знаю, як викрутитись.

Юдко. Не хитро; можна було хитріш.

Бичок. Та що ти все гарчиш: „не хитро“. Ну, навчи, як хитріше зробити?

Юдко. Навчить? А чом ви раніше не казали навчить, я-б уже навчив, а тепер може й пізно.

Бичок. А може ще й не пізно? Кажі!

Юдко. Краще десять разів перелякатись куша, ніж один раз побачити вовка, чи так?

Бичок. Ну?

Юдко. Пишіть зараз до урядника, а ще краще було-б до станового, тільки що до станового тепер уже пізно, а урядник тут під боком. Пишіть так, що ви прочули, що вас цієї ночі хочуть обікрасти і через те ви просите його благородіє. Або напишіть: його високоблагородіє, так ще краще буде. Просите його високоблагородіє, щоб він приїхав до вас зараз із калавуром. Бо, як з'явиться Андрій, то щоб не було якого шарварку, а як у вас сидітиме тут урядник, то все обійдеться благополучно.

Бичок. Либонь так краще буде?

Юдко. І безпечніш, і хитріш.

Бичок. Правду-ж кажуть, що кого бог захоче покарати, то перш усього памороки одіб'є,—я сам до цього не домадикувався-б. Спасибі тобі за раду.

Юдко. Ви мені робите добро, і я вам повинен добром платити; а як з мене смокчуть кров, то чому мені з них не смоктати?

Бичок. Ну, скажуть-би, що я не вчений на цій погані, на бабах. Закортіло на старість! Мало-ж я бідкався хоч-би із своєю вінчаною жінкою, доки вона не вкрала у мене двісті карбованців та не втекла? І голодом її морив, і в льох запирав, і посеред зими у ополонці купав, і бив, і нівечив...

Юдко. Хіба мені це все треба знати? Краще не гайте часу.

Бичок. А й справді? Кого-ж я пошлю до урядника: Стеха десь забігла, як почула, що Андрій прибуде, наймит поїхав до млина, наймичка відпрохалась до матери, хлопець погнав на ніч на степ волів.

Юдко. Хіба я збігаю? Либонь я буду найсправніший?

Бичок. Чи треба-ж писати?

Юдко. Якщо я поїду, то навіщо й письмо, я краще розкажу, як инший напише. То це я мушу і своєю конякою бігти?

Бичок. Та вже не инакше.

Юдко. Бачте, скільки я вам роблю? Чи буде діло з шиньком, чи не буде, а я бігаю по всяких ділах, як цуцик. Але я надіюсь, що ви мені дасте шматочок хлібця, га? Ну, я вже їду. (Пішов).

Бичок. Ох, грішний я, грішний! Однак вже смерка, страшно самому в хаті... (Підходить до бокових дверей). Що-ж то Олена робе? (Загляда). Лежить, заплющила очі, може заснула? Нехай засне, може хоч трохи господь її заспокоїє! Піду покличу кого-небудь із сусідів, доки урядник приїде. Це прийдеться, мабуть за-для урядника й самовар ставляти; а він любе чай та ще й у накладку... Як

почне дудлити, то менш п'яти стаканів і не п'є. Прямо разореніє. (Пішов).“

Стор. 51. П.—Після „розняв“—„Та куди це стара проти ночі по-влялась? Сумно як одному в хаті... Як почне смеркати, то прямо аж ніяково одному в своїй хаті“.

Стор. 52. П.—„і гроші обіцяв заплатити“—нема.

П.—Після „...жахаються“—„Либонь люде, а гірш звіряк“.

Н.—„в ополонку“.

П.—Слів: „Коли б господь . . . коней пасе“—нема.

П.—Замість: „що дня... молиться“—„А може ще прийде-ться лікаря наймати, за ліки платити... Краще б вже вмерла швидко, бо все одно не вигоїться!.. О, господи! Зовсім голову загубив... Ох, грішен, грішен!.. Та куди це стара поділась?.. Піду, чи не умовлю кого, щоб прийшов на ніч... Самому страшно з нею. (Пішов).“

Д.—„Олена вбігає“ (П.—пружогом).

ДП.—Олена говорить монолог, Бичок увесь час мовчить.

П.—Замість: „Побачила . . . до нього“—„Вздріла малюнок на стіні“.

Стор. 53. Д.—Слів: „Він тут . . . одурило“—нема.

ДП.—Слів: „...ховається за Йосипа“—нема.

АДП.—Після: чоловік—„(пританцьовує)“

Стор. 54. П.—Замість: „промовляє чуло“—„приспівує“.

П.—Нема ремарок: „Пригортається до Бичка“, „Одскакує“.

Д.—Після: „ . . . я її вб'ю!..“—„(Хапає з столу книги і жбурляє). Ох холодна жаба! Скинь, скинь!“

П.—Там-же—„Вхопила палицю і кидається, потім починає жбурляти книжкою з столу.“

П.—Перед: „Андрій?“—„Бичок. Отак як бачите, люди добрі... За віщо мене господь покарав, то я й не знаю? (Побачив Андрія).“

Д.—„Бичок (за ним люди)... Я й не втямлю (Оглядується і бачить Андрія).“

Андрій. Я (Помовчав).“

А.—„Андрій (тихо). Хто ти?..“

П.—Нема ремарок: „здавлює голову руками“, „дивиться...“

Д.—Слів: „...Мозок“, „...грудях“—нема.

Д.—Репліка Андрія перебивається мовою Олени. Після: „...сідати“—„Мозок висох“, „стомився“—„Порожньо у голові“, „висватали“—„Давить мене“, „жінки“—„Стискає кліщами залізними“, „чоловік“—„сперло у грудях“.

Стор. 55. Д.—„Бичок. Сама. (Помовчав). Чого ж ти тепер від мене хочеш?“

Д.—Після: „ . . . Олени“—„і гроші, котрі прислав“.

П.—Перед: „А! Тепер я...“—„...заскрипів зубами“.

Стор. 56. П.—„Олена (скрикує). Андрій мій Андрій!“

Андрій (відпихає її). Геть, від мене! (Олена падає мертва).“

П.—Ремарки: „показує на Бичка“—нема.

П.—„(Нахилилися і приклали руку до серця...)“

П.—„(Припав до неї, плаче, далі дивиться їй в лице). Холодний, страшний, докірливий погляд! (Встав).“

Д.—Слів: „Дивиться...не хата“—нема.

Д.—„як небудь . . . через те“—нема.

П.—Після: „...вчашаємо“—„через неспроможність та втому до знесилення“.

П.—„Андрій (ухопив Бичка за груди).“

П.—„Ненароком побачив у пастуха ніж на поясі, вихоплює ніж і б'є Бичка“.

Д.—„Ухопив ніж у чабана, котрий з ним поруч стояв і б'є Бичка“.

П.—„За що . . . помер“—нема.

Стор. 57. П.—Мій синочку, мій зятеньку! Я більш усіх винна. Я дочку підвела на сором!“

П.—Андрій (дивиться з призириством і чуло промовляє).“

Д.—Після „...хрещеному мирові“—

„Ява 5. (Входить урядник і двоє десятників).“

Урядник. Убийство?!”

П.—„Хай люди цураються та каються по тобі... Припадає до Олени і починає ридать...“

Завіса тихо спадає. Бичок, стогне“.

II.

ДОКИ СОНЦЕ ЗІЙДЕ — РОСА ОЧІ ВІІСТЬ.

„Доки сонце зійде“, як зазначено вже вище (т. I, 73), зародилось у Кропивницького досить рано. Року 1882 взявся автор знову до цієї п'єси¹, і ще в зимовий сезон 1882—3 р. п'єса була в репертуарі української трупи (Заря, 1883, № 22). Невідомо, проте, чому не вмістив Кропивницький її в свою збірку 1885 року. Десь перед 1894 роком, іще раніше за „Глітая“ п'єсу заборонено для вистави; 12.X.1894 р. подав її Кропивницький в трохи зміненому вигляді під назвою „Нерівня“ до цензури. Але тоді з цим йому не пощастило, і п'єса здобула право на існування тільки 9.II.1900 року. Так само, як і з „Глітаєм“, Кропивницький на цьому не спинився; подаючи п'єсу до цензури, він очевидячки був надто обережним; здобувши-ж дозвіл, спробував він іще раз просунути свою п'єсу в близькому до первотвору (чи тотожньому з ним) вигляді. Він іще раз переглянув п'єсу і подав її знову до цензури, але наявність деяких характер-

¹ „Тепер я закінчив нову драму „Доки сонце зійде, роса очі виїсть“, у 4-х діях і одне думка посилати до театральної цензури“—Лист до М. Ф. Комарова 11.IX.1882.

них для кріпаччини рис спричинилась до заборони п'єси; тому й довелося йому друкувати у збірці своїх творів попередній, дозволений незадовго перед тим, текст.

Отже можна зазначити такі редакції п'єси:

1) Перший накид п'єси 1868 р., про який М. Кропивницький у свідченнях своїх на судовому процесі М. П. Старицького говорив, що написав його „в ином (проти відомої редакції) виде; развитие действия одно и то же, но финал п'єсы оканчивался (? П. Р.) не женьбой героя, а его лошади убивают“. (Киевское Слово. 1901.XI.20)¹. М. К. Садовський розповідає про літо 1882 р. так: „М. Л. почав переробляти найдену мною між його шпаргалами комедію (? П. Р.) на 4 дії під заголовком: „Доки сонце зійде, роса очі виїсть“, видимо колись їм написану, а потім занедбану. Цю комедію, яка була написана на половину по українськи, він переробив на драму тієї же таки назви“. (М. Садовський. Мої театральні згадки. Л.Н.В. 1907.VI.411). Двоїстість мови можна пояснити тим, що дієві особи-пани говорили в ній по українському. Ця редакція до нашого часу не доховалась.

2) Дозволена цензурою 1882, а може й 1883 року, та грана на сцені до заборони. Текст її до нас не дійшов; як це не дивно, він, не зберігся навіть у цензурному архіві.

3) „Нерівня, драма у 5-ти діях і 6-ти одмінах“. Подано до цензури 12.X.1894; 22.X того ж року — „к представлению признана неудобною“. (Рукопис Ц. Б. Р. Др. 42717). Окреслені червоним олівцем окремі місця не зраджують особливо різкої думки: можна гадати, що п'єса була заборонена за весь зміст свій. (Далі „Н“).

4) Кропивницький позм'якшував де-які, з зазначених олівцем цензора рис, повикидав згадки, що надто яскраво говорили про кріпаччину і 3.II. 1900 п'єса була до виставлення дозволена (Рукопис ЦБРДр. 45145; далі „В“). У такому, майже без усяких змін, вигляді подав Кропивницький п'єсу ще раз до цензури, і 9.VI.1901 дістав дозвіл, з яким її надруковано (т. III стор. 1; далі „В“). Знаком „В“ відзначатимем далі спільні як для В⁰ (рукопису), так і для В¹ (друк. видання) місця.

5) 11.VI того ж 1900 року подав письменник п'єсу, ще раз переглянувши її; зміни торкнулись з одного боку обсягу п'єси: де в чому (особливо в I дії) він її поскорочував, відновлені були й викинуті в попередній редакції місця про панів. Наслідок був зрозумілий: 20.VIII. 1900 р. п'єсу для виставлення заборонили (Рук. ЦБРДр. 24304. далі — „Ц“). Отже цей текст, що давав останню роботу автора над п'єсою й друкуємо ми в збірці, але, зважаючи на його орфографічну непоправність, раз-у-раз виправляємо його матеріалом з інших.

У коментаріях зазначаємо тільки найхарактерніші варіанти. З двох в багатьох місцях дуже близьких одне до одного текстів: Н та В, матеріал переважно братимем із Н, як цензурою забороненого і тому цікавішого.

¹ В листі 31.VIII.1897 до Б. Д. Грінченка згадує Кропивницький 1870 — 1871 роки.

Стор. 59. В. — „у 4-х діях, в исправленном виде“.

Стор. 60. Н. — Василій Іванович Воронов — пан.
В. — Дмитрій Миколаєвич Воронов помещик.
Н. — Наталія Григорівна.
Н. — Борис, син їх паніч. В. — студент.
Н. — Владимир Петрович Рибалка, сусід, приятель Борисів.
В. — прізвище не означено.
НВ. — Завада — старий чоловік.
НВ. — вік Оксани не означений.
НВ. — Хвортун — підстаркуватий чоловік.
НВ. — Скубко, писар підстаркуватий чоловік.
НВ. — Текля, дівка у літах.
НВ. — Соломія, дівчина, служить у панів.
НВ. — Катря — молода дівчина.
НВ. — Діється на селі; часу не зазначено.
В¹. — Діється межі 1862 — 1863 роками.

Стор. 61. НВ. — „Ставок порослий очеретом, та кугою, в кінці ставу — гребля; під греблею — розорений млин. На греблі верби й берези. Смерка“.

НВ. — „За лаштунками ледве чути співають дівчата, далі спів наближається; в кінці пісні дівчата боязко виходять на кін“.

НВ. — Після: „... край світа“ — „Катря. Коли ж я, господи, як боюсь“.

НВ. — Разом з невеличкими змінами в репліках — немає низки реплік — „Катря. Кажуть люди... здається тобі у знаки та бєнеря“.

Стор. 62. НВ. — Після: „У куширі“ — „а в мене ні бороди, ні вуса“.

НВ. — Не було слів: „А Катря... правда“.

Стор. 63. НВ. — Охрім (узав її за руку)... Певно це Текліні вигадки? (В. — витівки).

НВ. — Слів: „(до Камрі). Чого ти й досі тремтиш... зуби цілі“ — нема.

НВЦ. — Після: „...до дівки“ — „жидівська ти помийниця“!

НВ. — Останніх 4-х реплік 2-ої яви нема.

Стор. 64. НВ. — Замість: „срібне золотце“ — „Через губу плює, через голову вринає, до тебе раком виринає“.

НВ. — Перед: „Он і єсть...“ — „(с гармонією під пахвою)“. Після: „... баришні“ — „(Тупнув ногою простяга руку)“.

НВ. — „Текля (подає руку)“.

НВ. — „меньзели“, „юлици“, „овсім“.

Стор. 65. В. — „Вот так порадошна культура“.

В. — „притетюрился“.

В. — „аброс“.

Виправлено за В: „иміл“, „приїхал“.

НВ.— Після: „... белькотати“, „...видко птицю по обличчю“.

В.— Після: „... рівнятись“— „Гордій. (протяга руку Теклі). Поздравляю вас з цивілізацією (В — образованієм)“.

НВ.— Слів: „я превзошел... званію“, „Может бить... положені“— нема.

В.— „Мериканської“.

Стор. 66. НВ.— „Охрім (злегенька одних його плечем). Либонь ти не в ті взувся“?

Н.— Пачему; В.— Пачаму.

Н.— в руке; В.— в руці.

Н.— Дуруки.

НВ.— Після: „... при своем понятії“— „(почина грає на гармоні і співає):

Ах ти бабка, ти, ядгадка,

Ядгадай маю балість:

Гаварать, што лихорадка

Треплеть друга маєво.

Та не довго протрепала.

Три недели усього

На четвертую неделю

Стал Ванюша адюжать“

Стор. 67. НВ.— Після: „...могоричів“— „не в том ращот“.

Стор. 69. Н.— Після: „не сват“— „Кому ти оце все кажеш, кому ти хочеш баки забити своїм паскудним пашекуванням? Я Оксану знаю, як свої п'ять пальців, я з нею заразом служив у дворі, і знаю, і бачив, як панич вчив її грамоти, і як балакав з нею, і про віщо, усе те я бачив власними очима“.

НВ.— Слів: „Ти натякаєш... знаю що“— нема.

НВ.— Замість: „Там чи вже... правда“— „Чи візьме, чи ні то инша річ, а ти языка не розпускай!“

Текля. Кажуть, що вона що-вечора до панича у садок ходе.

Гордій. Так воно скрізь заведено!“

Стор. 70. Н.— „Яни“. В.— „Они“.

В.— Останнього куплету не було.

Стор. 71. НВ.— Замість: „Бовкнете там...“ і т. д.—

„Борис. Наша балачка навряд чи цікава вам.“

Максим. А чому-ж ні? Може і я таки розшупав би хоч, п'яте через десяте, може якесь там слово і розжував би, а то...“

Далі: Н.— „Борис. Ви ж по руськи не розумієте?“

Максим. Це-б то по панськи? Чому не розуміємо? Хіба нас не вчили? Вчили по морді і по потилиці! (Останнє речення закреслив цензор.).

Борис. Ну не сердьтесь, Максиме. Від цього разу, я вже завжди розмовлятиму з вами, як підемо на полювання“.

В.— замість цього:

„Борис. До того, про віщо ми вдвох розмовляли, вам клопоту ще нема.“

Максим. Це-б то як? Стало-буть, я не зрозумію, чи що? Хіба думаєте нас не вчили по всякому розуміти? Вчили. Вчили і по морді і по потилиці...“

Борис. Ну, не сердьтесь, Максиме. Від цього разу я вже завжди розмовлятиму з вами про те, про віщо розмовляв зараз з Володимиром“.

В.— Замість: „А що ви... вітер?“—

„Горнов (до Максима). А цікаво б було коли небудь послухати, як вас вчили і чому?“

Максим (сміється). Як? Та кажу-ж вам, що по морді; а чому, так-то хитра штука. Бачте, привезли до нас поваря, француза — своїх було поварів мало, тільки три, так ще треба було й француза. А потім привезли садовника німця. От взяли й мене на кухню у навуку. Як забалака француз, я й виваляю очі на нього: а він зараз кописткою мене по лобові. Щось з місяць подержали мене на поварні, та й прогнали. І хто його зна, що воно за знак? Оце ніби вже і розумію, що те зветься так, а не так; а на завтра вже й забув. Оце гука: „доне муа кювет“, це б то: дай мені каструлю. А я йому подаю сито, або ополоник. Він мене зараз по лобові кописткою. Після того віддали мене до садовника. А той теж, як забелькоче, та вже по иншому... Чи правда тому, що кажуть, ніби то опріч нашого государства та є ще аж сімдесят сім і сімдесят сім язиків?

Борис. Більше государств і більш язиків“.

Н.— Замість цього: „Рибалка (до Максима). А я й не вповавав, що ви можете балакати по руськи?“

Максим (сміється). Як же, можемо! Велика, бачте, була й навука: „так тошно!“ „Не могу знать“, „Слушаю“, „Чаво зволите?“ Ото й по навуці! По дурному, мовляв, вчили, та по дурне й вийшло!“ (Про „навуку“— цензор закреслив).

НВ.— „(Борис подає йому табак). Та ви вже, будь ласка, сами мені скрутіть цигарку, бо мої пальці, мовляв, не до тонкого паперу зроблені. (Сис). А яка чудова ніч: тихо, тихо мовляв, як у вусі! (Закурює). Чи воно не на дощ оце затихло, чи на вітер?“.

НВ.— Після „...не додивлявся я“—

„Максим. Глузуєте над дідом? Це мабуть така правда, як колись хотіли ви забити мені баки, що ніби грім від того, що хмара об хмару стукається?..“

Горнов. А чи вам є год з шістдесят?

Максим. О більш, далеко більш! (Далі — В: Я вже парубком був, як ханцуз наступав“).

НВ.— „Калинтир“.

НВ.— Після: „...календар“—

„Максим. Та воно однаково. І сонник є у нього, бо він вам й сон вгада, як ув око вліпе. На зорях може від усякої хвороби ви-

шептати, а іноді слуха, як жаби сюркотять, так і те він вважа за якусь одзнаку."

Стор. 72. НВ.—Замість: „А звичайно, що не вірю“—„Годі вже й того, що ви вірите“. Далі—В:

„Максिम. То вчіть ви нас, чому нам слід вірити, а чому ні. Бо чоловік вік живе, вік і вчиться. А як вчитель ледачий, то й навучка його не краща“.

НВ.—Далі:

„Борис. От про це ми з вами і розпочнемо балачку, як вдруге підемо на охоту.“

Максим. Коли б швидч. Я хоть і старий, а ще цікавість мене не відшуралась“.

НВ.—Двох реплік — „Майстер...дотепний“—нема.

НВ.—Після: „...розкішна природа“—„скільки сягне погляд, геть зелене і квітчається круговид у тисячах одмінних хварб! Споглянеш на нив'я і немов зачаруєшся і ввіп'єшся очима і не відведеш їх від рясного колосу, що ніби наливається і спіє вмісті з твоєю думкою“.

Стор. 73. НВ.—Після: „...Що так“—

„Горнов. А доводилось тобі, Борисе, бачити коли-небудь такий малюнок: страшенна спека, сидить на обніжку мужик гречкосій, стомлений він, як мрія безнадійного хворого, зашмалений, як негр, груди йому здіймаються широченно і часто, мов у підстріленого орла, і погляд то блискавкою замиготить, то згасне? А навкруги його спілий колос чужої ниви гнеться і шелестить і ніби голосно промовляє: „Годі, сіромо, спочивати, вставай!“

Максим. Еге, вставай, коси, а своє хоч нехай і висиплеться?“ (В: „Бо, як сьогодні не скопиш — завтра висиплеться“).

Борис. І все ти вернеш на сумне; завжди малюнки твої хмурі“...

В.—Далі: „Горнов. І кожний інтелігент повинен вернути свій розум у цей бік. Це не поезія, а проза, і її я люблю, і її присвячую всі мої знання, сили й думки...“.

В.—„...новомодня поезія“.

НВ.—Після: „...з жаб'ячим кваканням чи...“—„А чому б їм і жаб не слухати? Замолоду і жаба за соловейка здається, а під старість і соловейко не розважа“.

НВ.—Замість: „Хіба ...не при звичайному“—

„Максим. Хіба! Воно може спершу і цікавиться, а далі остогидіє. Ви думаєте, що то шуточки, хоч би й косою попомахати ціле літо? Як припече зверху й з середини, то й косу жбурнете геть.“

Борис. Побачимо!

Максим. І як то можна чоловікові не при звичайному? (Далеко чутно парубочкий спів). Он, чуєте, як задераять? Здається, що улітку так вже воно тобі наробиться, що аж попухне йому там всередині (В: то спало б краще, так ні), ні ж: прийшла ніч — вигукує та виспівує! І коли воно спочиває?

Борис. Побачите, що і я колись отак вигукуватиму“.

Стор. 74. НВ.—Слів: „Та жиди... пораду дають“—не було.

Н.—Замість: „у скарбу“—„за кріпацтва у панів“. В:—„у дворі“.

Н.—Слова: „Багато . . . не хочу та й годі“—закреслив цензор.

Н.—Далі: „І куди-то воно все поділося?“

В.—Після: „не хочу“—„Та так і витурили з школи.“

Горнов. І погано зробили, що не вивчилися.

Максим. Невже?

Горнов. Чому-б чоловік, не навчився, чи на кларнеті грати, чи якомусь ремеслу — воно ніколи йому не зашкодить“. Далі:

НВ.—„Максим. У нас добра була і півча: співали не тільки у церкві, а й таких пісень: по паньські (В — замість цього слова — „що в хаті співають, або на вулицях. Вчили і по тильянському... Ще й тепер є де-хто з півчих, то як зберуться де у бесіді, зараз і співають... якось так вона на слова: „Зук уняли харкоплянь (Глянув ненароком у бік і побачив Оксану, котра, побачивши його, зупинилась на греблі і ніби прилипла до верби)“.

Стор. 75. НВ.—„Сиволапим хохлом“.

НВ.—Замість трьох останніх реплік яви—

„Борис. Так ви, Максиме, все ж таки не ймете мені віри, що я не вік буду білоручкою?“

Максим. Де-ж та, паничу, віра у мене візьметься, коли я її давно вигнав з свого двору! А ну чи не сіла, бува, яка качечка на плесі? (Кашляє). А тась додому, бо лисичка голову одгризе!.. (Дивиться на Оксану). Ач, яка неполохлива! (Пішов). Чия ж ото?

Борис. Підемо-ж і в ту неділю на охоту, приходьте тільки раніш!

Максим. Може тоді, як старець з десятого села вернеться?

Борис. Ні, до зорі!

Максим. Добре прийду! (Борис і Горнов, йдучи на греблю, співають; їм на зустріч Оксана).

„Ой пора вже пора,

Нам, брaccia, до дому“.

Борис. Бач, про яку це качечку Максим натякав, чи й не хитрий же дідуган?“

Стор. 76. НВ.—Замість: „(Побіг)“—„(у бік) Я тут лишній! (В: зайвий!) (Хутко пішов).“

Стор. 77. НВ.—Замість останньої репліки яви—

„Оксана. Я вам скажу, яка то сила... Мов мур, стала вона про меж нас стіною високою, бескетною глибокою!..

Борис. Ти все про те, що й давніш, (В — цих слів нема) що я панського роду, а ти простого?

Оксана (заридала і кинулась йому на шию). Люблю, люблю, люблю!.. Губіть, або милуйте, я в вашій волі!..“

Стор. 79. НВ.—„Ява І-а.“

Соломія і Текля (йдуть вулицею).

Соломія. Не спорь, сестричко! Вже я добре знаю, що панича

шептати, а іноді слуха, як жаби сюркотять, так і те він вважа за якусь одзнаку.“

Стор. 72. НВ.—Замість: „А звичайно, що не вірю“—„Годі вже й того, що ви вірите“. Далі — В:

„Максим. То вчіть ви нас, чому нам слід вірити, а чому ні. Бо чоловік вік живе, вік і вчиться. А як вчитель ледачий, то й навукка його не краща“.

НВ.—Далі:

„Борис. От про це ми з вами і розпочнемо балачку, як вдруге підемо на охоту.“

Максим. Коли б швидч. Я хоть і старий, а ще цікавість мене не відшуралася“.

НВ.—Двох реплік — „Майстер...дотепний“—нема.

НВ.—Після: „...розкішна природа“—„скільки сягне погляд, геть зеленіє і квітчається круговид у тисячах одмінних хварб! Споглянеш на нив'я і немов зачаруєшся і ввіп'єшся очима і не відведеш їх від рясного колосу, що ніби наливається і спіє вмісті з твоєю думкою“.

Стор. 73. НВ.—Після: „...Що так“—

„Горнов. А доводилось тобі, Борисе, бачити коли-небудь такий малюнок: страшенна спека, сидить на обніжку мужик гречкосій, стомлений він, як мрія безнадійного хворого, зашмалений, як негр, груди йому здіймаються широченно і часто, мов у підстріленого орла, і погляд то блискавкою замиготить, то згасне? А навкруги його спій колос чужої ниви гнеться і шелестить і ніби голосно промовляє: „Годі, сіромо, спочивати, вставай!“

Максим. Еге, вставай, коси, а своє хоч нехай і висиплеться?“ (В: „Бо, як сьогодні не скосиш — завтра висиплеться“).

Борис. І все ти вернеш на сумне; завжди малюнки твої хмурі“... В.—Далі: „Горнов. І кожний інтелігент повинен вернути свій розум у цей бік. Це не поезія, а проза, і її я люблю, і її присвячую всі мої знання, сили й думки...“.

В.—„...новомодня поезія“.

НВ.—Після: „...з жаб'ячим кваканням чи...“—„А чому б їм ї жаб не слухати? Замолоду і жаба за соловейка здається, а під старість і соловейко не розважа“.

НВ.—Замість: „Хіба ...не призвичайному“—

„Максим. Хіба! Воно може спершу і цікавиться, а далі остогидіє. Ви думаєте, що то шуточки, хоч би й косою попомохати ціле літо? Як припече зверху й з середини, то й косу жбурнете геть.“

Борис. Побачимо!

Максим. І як то можна чоловікові не призвичайному? (Далеко чути парубочий спів). Он, чуєте, як задерать? Здається, що улітку так вже воно тобі наробиться, що аж попухне йому там всередині (В: то спало б краще, так ні), ні ж: прийшла ніч — вигукує та виспівує! І коли воно спочиває?

Борис. Побачите, що і я колись отак вигукуватиму“.

Стор. 74. НВ.—Слів: „Та жиди... пораду дають“—не було.

Н.—Замість: „у скарбу“—„за кріпацтва у панів“. В:—„у дворі“.

Н.—Слова: „Багато . . . не хочу та й годі“—закреслив цензор.

Н.—Далі: „І куди-то воно все поділося?“

В.—Після: „не хочу“—„Та так і витурили з школи.“

Горнов. І погано зробили, що не вивчилися.

Максим. Невже?

Горнов. Чому-б чоловік, не навчився, чи на кларнеті грати, чи якомусь ремеслу — воно ніколи йому не зашкодить“. Далі:

НВ.—„Максим. У нас добра була і півча: співали не тільки у церкві, а й таких пісень: по паньські (В — замість цього слова — „що в хаті співають, або на вулицях. Вчили і по тильянському... Ще й тепер є де-хто з півчих, то як зберуться де у бесіді, зараз і співають...“ якось так вона на слова: „Зук унили харкоплянь (Глянув ненароком у бік і побачив Оксану, котра, побачивши його, зупинилась на греблі і ніби прилипла до верби)“.

Стор. 75. НВ.—„Сиволапим хохлом“.

НВ.—Замість трьох останніх реплік яви—

„Борис. Так ви, Максиме, все ж таки не ймете мені віри, що я не вік буду білоручкою?“

Максим. Де-ж та, паничу, віра у мене візьметься, коли я її давно вигнав з свого двору! А ну чи не сіла, була, яка качечка на плесі? (Кашляє). А тась додому, бо лисичка голову одгризе!.. (Дивиться на Оксану). Ач, яка неполохлива! (Пішов). Чия ж ото?

Борис. Підемо-ж і в ту неділю на охоту, приходьте тільки раніш!

Максим. Може тоді, як старець з десятого села вернеться?

Борис. Ні, до зорі!

Максим. Добре прийду! (Борис і Горнов, йдучи на греблю, співають; їм на зустріч Оксана).

„Ой пора вже пора,

Нам, бращя, до дому“.

Борис. Бач, про яку це качечку Максим натякав, чи й не хитрий же дідуган?“

Стор. 76. НВ.—Замість: „(Побіг)“—„(у бік) Я тут лишній! (В: зайвий!) (Хутко пішов).“

Стор. 77. НВ.—Замість останньої репліки яви—

„Оксана. Я вам скажу, яка то сила... Мов мур, стала вона про- меж нас стіною високою, бескетною глибокою!..

Борис. Ти все про те, що й давніш, (В — цих слів нема) що я панського роду, а ти простого?“

Оксана (заридала і кинулась йому на шию). Люблю, люблю, люблю!.. Губіть, або милуйте, я в вашій волі!..“

Стор. 79. НВ.—„Ява І-а.“

Соломія і Текля (йдуть вулицею).

Соломія. Не спорь, сестричко! Вже я добре знаю, що панича

скрутіть! Що-дня пані й пан гризуть йому голову, одним лицем на-моглися: „оженись, кажуть, на рівні, то ми тобі й слова упоперек не скажемо“. Кажуть: „бери хоч голу й босу, тільки, щоб не з простого роду“... Через те панич, мабуть із дому поїхав, що обридли вже вони йому своїми уречаннями.

Далі В.: „Текля. Куди ж панич поїхав?“

Соломія. Та до свого ж приятеля, до Володомира Петровича. Поїхав, та й сидить там“).

Текля. Он як Оксана (В: здорово) засіла паничеві у печинки (В: у думки)?

Соломія. Ще й як засіла! Ото-ж пані покликали мене у окрімню горницю, та й каже: знайди мені на селі яку чи знахарку, чи знахаря,— щоб що небудь поробити Оксані таке, щоб панич від неї відсахнувся. Я й подумала: побіжу до Теклі. Текля найкращу мені пораду дасть. Пані сказала, що радніша дати і дві сотні карбованців, щоб тільки Оксану відлучити від панича. До кого кинутись із знахарів, як ти думаєш?

Текля. Дві сотні? А коли панича сподіваються додому?

Соломія. Сьогодні неодмінно приїде, сьогодні ж і сподіваються.

Текля. Сьогодні? Дві сотні карбованців? Ну, і чим та Оксана так уподобалася паничеві?

Соломія. Ти ж кажи, прямо дивина!

Текля. Чи у нього очей нема, чи що? Нехай би він за тобою впадав, то инша річ, бо ти ж і з лица краща від Оксани і з постаті!..

Соломія. Чимсь вже то вона його та привабила...

Текля. Сьогодні, кажеш, сподіваються?

Соломія. Оце свіжо прийшло письмо, що сьогодні приїде від свого приятеля, він там вже шість чи сім день.

Текля. Це б то у Титівського, у Володимира? Чи не отой Володимир і є привідця до всього? Він Оксані раз-у-раз книжки привозе, балака з нею...

Соломія. Полковничий син, а за пані-брата з мужичкою: як тільки їде до наших панів, то завжди перш до Оксани зайде, а потім вже до горниць їде. А іноді до панів зовсім не заїздить, а тільки до неї.

Текля. Кажеш: двісті карбованців пані дасть?

Соломія. Забалакалась я з тобою, а мені треба-ж бігти на зустріч паничеві, на той шлях, що йде з Титової, через Млака. Звеліла пані бігти туди і дождити, аж доки не їхатиме панич. „Як побачиш, каже, що їде, то й гукай, щоб поспішав додому, кажи, що я недужа“... Бачиш, боїться пані, щоб він не заїхав до Оксани та не забарився, бо там у нас же гості — Басюриха з дочкою; старі пани чи не мадикують, щоб оженити панича на Басюрівні? Прощай!.. (Побігла).

Текля. Що ж би таке вдяти, що таке вчинити, щоб ославити Оксану так, щоб панич відсахнувся від неї? Як тільки спаде мені на думку, що вона, така ж репана мугирка, як і я, та зробиться панею, то так мене згага (Н: згада) й запече. Чи не відьомського вона кодла?.. Певно якимсь зіллям панича причарувала?.. Що в ній хорошого?.. Та й їй до мене, як курці до пави!.. Горить моє серце на неї, не доведи господи, як горить!.. Пані дасть дві сотні карбованців, якщо пороблю таке Оксані, щоб панич від неї відсахнувся... Пів сотні

дам Соломії, а собі візьму півтори сотні... Що ж таке поробити Оксані? Що? Чи не дурна я, вишукую, що поробити! Нехай її парубки покриють на смітинку, щоб не світила косою!.. Опуджу на неї парубків... Антон залишався до мене. Коли коха, нехай і робе по моему. Скажу йому, щоб опудив парубків на Оксану...“

Стор. 81. Н.— Після: „...казати вам ти“— „коли ви у пани пнетесь! Оксана. Не пнуса зовсім, і не надуми мені те, що ти думаєш! Текля. Невже? Ви б карноліну начепили, та блейвасом щокі нашмарували...“

Стор. 82. НВ.— Після: „не зрозумію“ —

„Мов манія яка, мов шалена хожу, не можу зупинитись ні на жодній думці: мов курява круте всі думки навкруги голови. І думки тиснуться в голову якісь все незнайомі, незрозумілі!.. Чи може він злякався кохання? (Помовчала). Ні, ні, я догадуюсь, це лукавий мій побратим Володимир Петрович витворяє таке: зупиня Бориса, щоб мене подратувати; завіз його до себе та й не пуска. Він не зна, яка то страшенна отрута закоханому серцеві, коли його хоч на хвилину одурять! А коли б він довідався, які іноді страшенні думки посідають бідну голову, який темний страх обгортає душу,— не зважився б він у друге шуткувати з закоханим серцем!.. (Задумалась, а далі усміхається)“.

НВ.— Замість „і від чого ми закохані...якось не жінка, дівчина“— „Як рибонька весело хлюпоцється у свіжій водичці, так і я колись кохалась у своїх мріях, ніколи не загадуючи, що далі буде, і ніякої надії, ніякого незбутнього бажання не виховувала я в своїй душі. Хоч і з'являлись інколи бажання, то не ті, що тепер: не ревниві, не болячі, а легкі, дитячі, чисті, як сліза; а тепер чого-ж ті бажання неначе скамутились і немов аж заклекотіли?.. Що їх внесло в мою душу, що їх навияло?“

В.— Після: „...рекомендувать меня“—

„Оксана (у бік). Поїхав і не глянув!“ І в наступній репліці теж „у бік“. „Що то за панна з ним?“

Стор. 83. НВ.— Обшибка.

Стор. 84. Н.— Перед: „аджеж ти бачив...“— „Нещасті? І ти нещасливий?“

Н.— „понимаєте об моей чувственності“

В.— „...у своїх мислях такое вальварское понятие“.

НВ.— Остання частина розмови більше діалогізована.

Стор. 85. НВ.— Після: „чув“— „(схопилась)“

НВ.— Гордій, уходячи, співає:

„Я всю Хранцію об'їздив,

Не найшов своєю милой,

І в Расею возвратився,

Не застав ейо живої!“

В.— Замість: „Текле, не дратуй...кого?“— „Ой Текле! Кажи. правду, що ти чула про панича?“

Н.— Перша половина розмови більше діалогізована.

Стор. 86. Н.— Кінеш яви:

„Оксана. Ти бачила, як він проїхав?

Текля. Ще б не бачила? Не захотів і привітатись з тобою, одвернувся, другою вулицею поїхав! (Тягне її).

Оксана. Так, так, сестричко! За віщо-ж? Ходім!.. У мене у грудях холодне!..“ (Далі: НВ. „Ходім, нехай я своїма очима побачу... Очам не повірю. Одне тільки серце!.. (Ідуть. Тільки що відійшли від хати, як з тину набігла юрба парубків і заступа їм дорогу). Це що таке?

Текля. Як що? Це ж тебе зараз звінчають!“).

НВ.— Перша репліка: „Парубки (хапають Оксану). Годі тобі, красуле, дівувати!“

Стор. 87. НВ.— Замість 2 відповідних реплік:

„Степан. Мене скрутите? Ах, ви, блазнюки, щенята шолудиві! (Борюкаються).

Охрім. Ще той на світ не народився, щоб мене скрутив! (Берекецнув одного додолу, а потім і другого).

Оксана (вирвавшись, біжить до своєї хати, але не добігши, падає зомліла).

НВ.— Замість: „Щось я помічаю... може“— „Що це панича Бориса так довго нема, кудись поїхав, та й загостювався, а Оксана без нього, неначе сама не своя. ...Коли б борони боже не закохалася!.. Треба б з нею про це побалакати, хто його зна і як“.

Стор. 88. НВ.— Передостання репліка Оксанина:

„Посватався, посватався! Загубив мене... Я вже не жива, я в домовині... (Кричить). Вийміть, вийміть мене з домовини, страшно тут, темно!.. (Ухопилася за груди і зомліла)“.

Н.— Замість 8-ої яви— „Картина 2. (Через три години)“.

НВ.— „Підстелету, ..погибнутой, ..мамзельського товару“.

Н.— „на речах музикальні“.

Стор. 89. НВ.— „канпанія з воспитаними людьми“.

НВ.— „...була веремія“.

НВ.— Замість: „Ну одначе...було“ — „Но ето случается не только в деревни, а і в городі. Одначе ето овсім не так надобно було, треба було хоть денежное награждение“.

НВ.— Після: „...понятіях“— „...Я гавару, што денежним капиталом усякі такі діла можна замазати. А міне вона і нравиться... так, што хоч сишчас в Дунай бистру ріку сторч головою...“

Стор. 90. НВ.— „в любові получила ремиз“.

НВ.— „...гаварака“.

Стор. 91. НВ.— Після: „почовгаеш“ — „Гордій. Ну, нет брат, у меня бакфорт на тройной подошві“.

НВ.— Починається 4-а ява: „Текля (іде оглядаючись). Ходила до горниць, шепнула Соломії про Оксану, щоб сказала пані про

мою послугу. Сказала, що зараз скаже! Невже-ж такі пані і справді дасть мені аж дві сотні грошей? Ой то-ж такі великі гроші, що я й перелічити не зумію!.. А що ж тепер з Оксаною діється: чи одійшла вона, чи може вже на столі? (В: захворіла). Нічого не видно, світло горить і ніби нікого нема в хаті“.

Стор. 92. НВ.— Замість: „Куда вы идете?...повірите“— „...по каким таким ділам?

Текля. А ви?

Гордій. Я по своїм унутреннім“.

НВ.— Замість: „парубків“— „свинопасів“.

Н.— Після: „засіла“— „Як сам Охрім за мною упав і аж тричі прислав старостів... а тепер що сплели?“

В.— „нашим замазурам рівня...“

НВ.— Після: „...хода молодецька“— „і хватка, і речі його улесливі та приятні!“

НВ.— Репліка Теклі кінчається на: „зомліла“.

Стор. 93. Н.— „...для вдовольствія і времяпрепровождения канхветов“.

НВ.— „Гордій. Повторіть! Сделайте ішо раз об'явлення (В: репетицію) етим довольно приятним сценам!“

НВ.— Слів: „Оп'ять же як... батькові“— нема.

НВ.— „равнодушний отбой“.

Стор. 94. Н.— Все, що торкається святих речей, навіть такі слова, як „молитвенної“, „хрещеної“ перекреслено олівцем цензора.

НВ.— Після: „у цій книжці“— „про весь мир списано вздовж і впоперек і я (В: як гляну у цю книжку) його бачу (В: увесь мир), як на своїй долоні“.

В.— Після: „...підождіть“— „...світила і движение соответственное таковым“.

Н.— Після: „згадувати“— „Ідіть ви вперед, а я мушу застатись та пошептати ще. (Завада пішов). Скільки можна з нього стяжати за його невежество? Мужичок він при достатках... Треба буде запросити рублика два, та вулик бджіл— дасть; хвору сприснуть водою, кой-де полоскотать, кой-де подавить і встане! (Пішов в хату).

ЯВА 6.

Завада. Де-ж це вона поділася? Оксано! Оксано! Чи не в садку була? Де ж мені її шукати темної ночі? Борони, боже, може в річку кинулася?! Натура у неї палка, чула! І від чого це вчинилося, з якої причини?.. (Пішов за підвір'я)“.

Стор. 95. НВ.— Після: „з Оксаною“— „Я ж прохав сказати; Петра лакея і клішницю Горпину і Соломію прохав— всі запевнили мене, що скажуть зараз паничеві... Вони мусили сказати. Чого ж він не йде провідати Оксану? Невже він дурив Оксану і насміявся над її вірою в нього, стоптав її честь? Ні, ні!... А як... Страшно й подумати!.. Більш двох років я про панича слова лихого нікому не давав вимовити, баки всім забивав, а тепер?! Якже я тепер гляну товаришам в

вічі (це речення тільки в Н). За віщо ж панич насміявся над дівкою?.. Мана якась, страшенна мана!..“

Стор. 96. НВ.— Перша ява: „*(Соломія несе від столу до дверей посуду і пляшки і за двері віддає)*. Я може не менш тебе хочу спати, а як треба товктись, то й товчись... Що? Що світає вже, так що ж? Виспимось і вдень: не що-дня бенкети, поспієм відпочити! (В: *Соломія однесла посуду і вертається*). Ай-ай-ай, як натомилася!.. *(Вертається)*. Ну, заварили наші пани кашу, а бідного панича зовсім заморочили... Спершу посадовили його у карт грати, щоб він не урвав часу та не провідав Оксани; а далі як підпоїли його, та так що тедве дійшов до ліжка і як сніп звалився... Батько й мати неодрізно зорили за ним цілісінкий вечір, аж доки не підпоїли... Чогось Степан приходив, такий з'єретований і прохав, щоб я викликала панича; як глянула я на нього, то аж затремтіла... Може у нього що лихе на думці?.. І так таки й не сказала паничеві, і не викликала. Щось скоїлося з Оксаною, та ніяк не від кого не довідаюся що таке? А може Текля що їй поробила?.. Текля клята дівка і—і яка заздрісна!..

Ява 2-а. Текля і Соломія.

Текля. Соломіє, де пані?

Соломія. Навіщо тобі?

Текля. Я підвела парубків, щоб Оксану на смітнику звінчали: їй наділи на голову замість очіпка постіл, смолою косу вимазали і пір'ям обспали; а ворота дьогтем вимазали...

Соломія. Ой, Текле, на віщо ж ти оце накоїла?

Текля. Тепер панич відсахнеться від неї! Де пані? Нехай мені дають гроші.

Соломія. Які гроші, за віщо?

Текля. Тобі дам півсотні, а собі візьму півтора.

Соломія. Що це ти торочиш, про які гроші?

Текля. Хіба ж не ти казала, що пані дасть аж дві сотні?

Соломія. Так то ж знахарові, або знахарці, а тобі за що?

Текля. Як?!

Ява 3-я. Ті ж і Степан.

Степан. Де панич?

Соломія. Панич вже спить...

Степан. Спить? *(До Теклі)* А з тобою я поквітаюсь!..

Текля *(у бік)*. Чи не стерявся він?.. Утекти краще! *(Зникає)*.

Степан *(до Соломії)*. Розбуди панича!

Соломія. Та хіба ж я смію це зробити?

Степан. Невже не можна? Скажи мені правду: посватався панич?

Соломія. Ні!

Степан. Ти правду кажеш?

Соломія. А чого б я мала брехати?

Степан. Слава господеві, ще не все дійшло до краю, є ще надія!.. *(Хутко пішов)*.

Соломія. Що це з ним?.. Очі горять, як вугілля, зуби скриплять, увесь трясеться!.. Я й сама не розберу, чи засватали панича,

чи ні? Щось балакали-балакали, стара Басюриха підсідала до панича; потім панич сидів довго поруч з баришнею, щось розмовляли, реготали... Потім пили вино за вечерею і гукали: „ура!“

НВ.— Слів: „...ні на капелиночку запрягну“—нема.

Стор. 97. НВ.— Замість: „...На те похоже... випроводять“— „Не знаю, не втямлю, сестричко... Достоймітно довідатись не можна.“

НВ.— Після: „Ти?“— „Соломія. Що це буде? *(Зникає)*“.

НВ.— „...сорому наробите, а мені однаково... Двері не заперті...“

Стор. 98. В.— „наважилась була“; так виправлено й тут.

Стор. 99. НВ.— „Що-ж робить“—нема.

НВ.— Після: „не материна мова“— „Ната л. Семен. Іди собі з богом... пора вже тобі, не в пору ти... *(Хоче йти)*“.

НВ.— Слів: „А найгірш... надто“—нема.

Стор. 100. НВ.— Ява кінчається: „Жаль мені тебе, а сина ще більше жаль...“

Стор. 101. Н.— „Дія 4-а. Зало у будинку Воронових у той же день.“

В.— „Ява 6-а. Скільки хвилин нема нікого на кону. Розвіднюється, проміння сонця пробивається у вікно. Згодом входять Горнов і Максим.“

Горнов. Невже тут всі ще сплять? Попрощатись би з Борисом та й додому рушати. *(До Максима)*. Так, стало бути, ми з вами у ціні зійшлись?..

Стор. 103. НВ.— „...до Оксани і не навідувався“.

В.— Остання репліка яви: „Борис. Та якось так воно вийшло, що я не розберусь!.. *(В: „Іду від тебе, аж за селом зустріча мене мамина горнишна Соломія, їдьте каже, зараз додому, пані заслабли“...)*. Але я через годину, або через півтори...“

НВ.— Замість: „...причепив...прізвища“— „запанів.“ Двох наступних реплік нема.

Стор. 104. НВ.— Слів: „Ось бачте... тут“—не було.

Н.— „Проста вона була людина, зовсім проста, і таки з простого роду, а по панськи, а ні же тобі було не втне; було закине яке там слово, то й знов зверне на своє“ *(В—невеличкі зміни)*.

Н.— „Як-то Борис з своїми старими уладнає про Оксану, мабуть сьогодні буде розмова?.. Молоде ще хлоп'я, м'яке... Либонь не обминути йому сварки, та ще й великої?.. Стривай, чи я взяв запасні підшипники? *(Дивиться у папери)*. Я ж велів, либонь, покласти? Ні, осьдечки є. *(Читає)*. Оленоавту два пуда, бичеви тридцять п'ять фунтів, стан коліс взових, чотири...“ *(В—невеличкі зміни)*.

НВ.— „об'яснивсь перед Басюрівною...“

В.— Після: „...нісенітниця“— „...чи харків-макогоників“.

НВ.— „Борис. Ти-ж познакомився з нею ще на тім тижневі: білявенька, такі великі очі...”

Горнов. Великі очі? (В: Не пригадаю).

Борис. Ти й не знаєш того, що ти як ото завіз мене учора додому, так я (В — замість цього: ну) попав як раз на (В — вчора на домашній) банкет. Всі вже гості були (В — як кажуть) на взводі; батько й мати.”

НВ.— Слів: „А я думаю ...узяв картуза)“— нема.

Стор. 105. НВ.— „Знаю, знаю! Через те ж я й не вчашаю до нього, як тебе дома нема“. Н.— далі: „Мені покійний батько заповідав таке правило: де люблять — не вчашай, де не люблять — обминай“.

НВ.— „Вісім (В — сім) день я очей не навернув, вісім день — свинство!

Горнов. Свинство, та ще й патентоване“.

Стор. 106. НВ.— Замість: „Воронов (протяга руку Горнову) ...не про них“—

„Воронов (не подає руки Горнову). Вы уже успели из города вернуться?

Горнов. Як бачите.

Воронов. Вчора в город, сегодня обратно? Вот какой вы деятель рьяный (В — делец)... Нам за вами не угоняться! Изволили вчера подкатить к крыльцу, точно к гостиннице, или к заезжему двору, даже не удостоили нас чести своим присутствием, но и заочным поздравлением?

Горнов. Сердешне прошу пробачити мені. Вірте, що колиб я знав, що учора такий був дорогий для вас день, я не обминув би вашої хати; а то глянув, що у вас гостей повно, а я у простій одежі, і подумав: ще скажуть, що наумисно так зодягся, щоб зневажить...

Воронов. Да-да деятель! Либерализмом тоже изволите заниматься?

Горнов. Яким лібералізмом?

Воронов. Наивничать изволите?”

В.— Невеличкі зміни проти наведеного.

Стор. 107. Н.— Замість: „Горнов. Я не хочу... це впервих“— „Я хочу говорити по малоруськи за для того, що, впервих, на мою думку, нам, маючим з простим народом щоденні стосунки, належить розмовляти з ним його мовою, будь-то хохол, кацап, шваб, литвин. А вдруге — назвіть це оригінальничанням, чи яким фільством, чи як там вам збагнеться — мені подобається українська мова. Знаєте пословицю російську: „на вкус і цвет товарища нет“, а українську: „кому до вподоби піп, кому попадає, кому попава дочка, а кому то й наймичка?..“ Та й те треба завважати, що инший і несамохит звикнеться з мовою того люду, проміж котрим топчеться що-разу“. Окреслено червоним олівцем, так само, як і дальші розмови на цю тему.

В.— Замість цього: „Горнов. Мені лехче говорити по малоруськи,— во-первых через те, що я раз-у-раз маю діло з простим

народом, з мужиком, і одвик якомсь від російської мови. А вдруге і через те, що знаю, що й ви цю мову розумієте. Краще балакати гарно по українські, ніж погано по російські... Є багато й таких людей, котрі знають п'ять-шість фраз по французьки і вдають з себе французів, так а ж не з тієї компанії.“

НВ.— Замість: „через те й я балакаю... природа“— „Як я знаю, що ви добре розумієте по українські, що колись і самі розмовляли, може і з гріхом пополам, а все-ж таки розмовляли. Подобалась вам тоді ця мова, чи ви підроблялись під кого — не знаю, а знаю тільки, що розмовляли; дайте-ж волю і мені, може згодом і я перемініюсь!.. (В — невеликі зміни).

Воронов. Это одно ломание, или вернее заигрывание.

Горнов. Як хочете, так і думайте!.. Ви, Дмитрій Миколаєвич, маєте відносини з мужиком через третє лице — через прикащиків, або через економів; а я сам пан, сам і прикащик... короче кажучи: ви промеж панами раз-у-раз, а я здебільшого промеж мужиками, стало бить тут діло навику; а привичка, кажуть, друга природа.“

Стор. 108. Н.— Після: „...должность“— „и тогда как же вы с своей нежной любовью к малорусскому языку?“

В.— Після: „...поводження“— „Я чоловік робочий, не мотига, не п'яниця, не розпутник (В° — Маю учену степінь агронома. Ось чого я пильную), а на якісь там примхи...“

Н.— Після: „...гордую“— „бо перш усього вони чесні труженики!“

Н.— „...вы займитесь сочинением прожектов, знаете, этого (В.— либерального) свойства.“

Замість „пропаганду“— „...діло“.

НВ.— „...якусь провину перед цілим сословієм...“

Стор. 110. НВ.— Після: „...напився як?“— „скотина! О будьте вы прокляті всі примхи, що видумали лежебоки: хвальшивий етикет, брехливу звичайність, лисича почтивість!.. Ні, пора вже всьому цьому покласти кінець. (Н: — і жити так, як честь і серце приказує)“.

НВ.— 1862 года.

Стор. 111. Н.— Після: „вдовольствием получу.“— „Воронов. Что-б я к тебе на свадьбу?“

НВ.— Після: „категория“— „Кажется я по ошибке не в ті руки всунув документ? Одне ж, моя невіста допомогла у єтому самому шкандалу, што з Оксанією!..“

Стор. 113. В.— Нема слів: „Швидче відцїля... і матір!“

Стор. 115. Н.— Дія 5-а. В.— Дія 4-а.

НВ.— „Завіса, за котрою лежить недужа Оксана.

Рибалка (виходе з завіси, тихо говоре). Трохи заспокоїлась, може сон її підкрепить.

Завада. Не людське діло вчинили, а дьявольське! Так вже, мабуть, судилося мені зостатись на старости одиноким, без втіхи, без

жодної радості! Були й сини, були й дочки — усіх господь прийняв, лишив дочку — мезиночку, сирітку по шостому годочку. Пестив, виховував, доглядав, як око в лобі, а нарешті чого діждав? Ні, я винен! Не слід було мені потурати на її хіть. Захотіла вивчитись грамоти, послужить у панів, от і... Люде тепер радять скаржитись на парубків громаді. Що-ж ті скарги, чи вернуть вони життя моїй дитині?"

Стор. 116. НВ.— Після: „...розореного млину“— „Горнов. Там вохко, сиро, вона і простудилась!.. Може господь поможе, і все обійдеться благополучно!

Завада. Спитав її: чого суди забрела? Вона й одмовила: „прийшла, каже, найняти людей, щоб яму мені викопали“.

Горнов. Чому ви учора не дали звістки Борисові, що таке скоїлося?

Завада. Ай, чудно ви міркуєте! Як би я поліз у хороми оповіщати про своє лихо?.. Я ж це тільки від вас уперше почув, що вона закохалася в паничеві, мені і в голові це ніколи не ворухилось!“

НВ.— Кінець яви трохи скорочений.

В.— Після: „...камінням гострим“— „...бо я любив її без міри... і ніколи не міг я подумати, щоб так відплачували за щире та вірне кохання“.

Стор. 117. НВ.— дають неістотні зміни монологів Бориса.

НВЗ — „вогонёк“.

Стор. 118. Н.— Згадки Максима про зневажування панамі дівчат — закреслено червон. олівцем. У В їх зовсім нема.

НВ.— Слів: „А чи давно життям“— нема.

III.

ПОШИЛИСЬ У ДУРНІ.

„Пошились у дурні“— написав Кропивницький ще в Галичині, але очевидно не встиг цю п'єсу до кінця опрацювати. Узявся він до неї згодом; отже й має вона дату: „Написана в 1875 році в Галичині, викінчена в Києві, у 1882 році“ (Збірн. 1910. I, 117).

Найраніший текст, що дійшов до наших часів — це рукоп. ЦБРДр., виправлений рукою Кропивницького (№ 35314; дати: вступу до Ценз. Упр. 4.VII.1883, дозволу — 13.IX.1883). Далі йдуть видання 1885 (Б) 1895 (В) та 1910 р.р.¹⁾ (Г).

До кожного видання виправляв Кропивницький свою п'єсу, але цікавим з погляду історії тексту є тільки рукопис 1883 р. З одного боку можемо ми спостерігти в ньому нахил до ще більшої симетрич-

¹⁾ Видання в серії „Український театр“ (ч. 13, Львів, 1923) друковано з вид. 1895 р. Мова помітно вичищена й виправлена.

ности в будові п'єси (особливо остання картина), з другого — заведення до „жарту — оперетки“ — значної кількості побутових сцен; так Нечипір — це досить яскраво змальований бідолаха, що дійшов до розпуки, постать, що їй зовсім не місце у п'єсі такого стилю. Менше в цій редакції і співів.

Стор. 121. О.— „Міщанська комедія у 2-х діях і 3 картинах“.

О.— (Кукса) — „заможний міщанин“.

Нечипір — „захожий чоловік, бурлака“.

До дієвих осіб додано: „старости, буяри“.

Стор. 123. О.— Не було ремарки: „За господею Кукси — ...кузня“.

О.— Починається з сцени, що своїм задумом відповідає 2-гій сцені I-ої яви. Наводимо її цілком.

„Ява 1-а.“

Василь і Антон.

Василь. Коли вже дійшлося до нікуди, так тут вже приходиться, брате, пускатись на хитрощі! Що, як справді женихи на поріг, ну-що тоді?

Антон. Та нехай доки і твое буде зверху — побачимо, що з того вийде. А тільки кажу знову, що навряд, щоб можна було що путне придумати.

Василь. Я оце зараз забіжу до писаря, він до мене дуже приятний, і вже ніхто над його кращої нам поради не дасть. Він казав колись мені, що зможе написати таке письмо, що хоч кому світ замакітриє.

Антон. Не знаю, як твій хазяїн, а мій, то, здається, і самого чорта обдурить, не то, щоб хто його обдурив.

Василь. Адже кажуть, що бува й так, що іноді нехитрі найхитріших обдурюють.

Антон. Вже коли невдаха буде, то нехай невдаха обом разом. Чи так?

Василь. А конешне! Гуртом, як кажуть, охитніш і пропадате!

Антон. Та ти вже і за ціною не стій; нехай хоч і по карбованцю дере за письмо — заплатимо, аби б до ладу написав!

Василь. Я його знаю, він майстер на хитрощі, таке письмо уструже, що ну! А що, як справді і тут буде невдаха?

Антон. Тоді вже я піду на пропале. Украду Оришку, та й утічемо.

Василь. А як бува потягнуть у суд, та в Сибіряку?

Антон. Та хоч до чорта в зуби, — мені однаково!

Василь. А я того боюсь!

Антон. Чого? Аби дівка згодилась, а там...

Василь. Не захоче сорому робить батькові, та й усім рідні!

Антон. Ну то дожидайся, доки тебе хазяїн не постереже, що ти залицяєшся до Горпини, та не вижене з двору.

Василь. То-то й горе, що він ніби вже й постерега!

Антон. Чи й справді? Стало бить і готуйся, Василю, на рошот! А дівка що? Подуріє, поплаче, та й любісінько піде за другого. Ні, я не такий простий, як ти, мене чорта з два постереже. Так, кажу тобі, я піду на одчай. Коли мене дівка любить, так стало бить моя...

Василь. Так нехай спершу писар підведе машину, а потім вже побачимо! То оце ж я понесу там де-яку роботу до одного жида, та й забіжу до писаря!

Антон. Тільки, кажу тобі, за ціною не стій.

Василь. Добре! (Пішов).

Антон (сам). Навряд, щоб з того пива було диво! Догадаються, тоді усе піде на виворіт. Що ж це Оришка так довго бариться? Сказала-ж: „як тільки батько з двору, то зараз і вибіжу!“ (Побачив Оришку). Йди, Оришко, не бійся! Батько ондечки вже ледве манячить. Пішов до людей гроші правити за переміл;—то може там і геть то загостюється...

Стор. 123. В.— Дуету немає.

Стор. 124. Г.— З'явилося „...або по зубах даю.“

БВ.— Нема ремарки: „цілує йому руку“.

Стор. 125. БВ.— Перед: „Що таке“—„грізно“.

Стор. 126. БВ.— Нема ремарки: „... доганя ззаду і кричить“.

Стор. 128. О.— Замість: „...що-ж коли“—„Шкода сподіватись нам того ладу і довіку!“.

О.— Після „...як це ти говориш?“—„Мені страшно й слухати такі речі!“

Антон. Чого? Тоб то ти й не підеш?

Оришка. Як що не за тебе, то краще камінь на шию, та у прірву!

Антон. Та всі ви дівчата так кажете! А наостанці, як почнуть вас улещати, та вговорювати... Хто вас дівчат і розбере, що у вас за серце?...

О.— Після: „не прийшла.“—„А от Горпина, то ще й не стемніло гаразд, як вона вибігла до Василя?..“

О.— Після—„...виспівував“—

„Оришка. Коли б я була така смілива, як Горпина...“

Антон. Хто любе, той хвабрість має!

Оришка. А я б то наче тебе й не люблю?..

Антон. А хто тебе зна? Коли-б любила, вийшла-б!..

Оришка. Коли-ж, віриш, мій голубе, батько цілісіньку ніч зорили за мною...

Антон. То він не за тобою зорив, а оті гроші, що понаховував у скринях, не дають йому спати. Він би бач хотів, щоб його дочок не тільки без приданого брали, а ще щоб йому за них платили. Отакій же супостат і Дранко!

Оришка. Ох, правда, правда! Як ото після вечері пішов ти з хати, батько зараз погасили світло, і лягли всі спочивати, я полежала трохи, чую батько захропли. Підвелась я тихенько з полу і тільки що ступила ногою на долівку, аж це вони як гукнуть: „А хто то швендає по хаті?“ Я так і прикипіла до полу!.. Вони й замовкли. Згодом знову встала я і вже дійшла тихесенько аж до дверей, аж це Палажка озвалась: „Чуєте, каже, тату, як Оришка кудись викрадається!“

Тут батько як гримнуть: „Куди тебе чорти пруть?“ Я ледве-ледве одмовила: „води нап'юся!“ А вони і почали: „щоб ти вже, кажуть, криві гарячої напилась!“ І так вже погано почали лаятись, що й го-споди!

Антон. Яке ж діло Палажці? Завіщо вона на тебе ремствує?

Оришка. Бач, учора вона прохала у мене стару стрічку на кісники, а я й не дала, от вона віддячила.

Антон. Ач яка идолка! Що-ж ти їй вдовольнила тепер?

Оришка. Дала вже їй сьогодні нову стрічку, аби їй заціпило.

Антон. По батькові пішла: готова і сестру рідну обідрати. Сказано: срібне-золотце! Ну Оришка, що ти надумалась? (Далі Оришка: Скажу...)

О.— Після: „...переживеш!“—„Не з першим ти зо мною розрізняєшся?..“

Оришка. Ох, яка твоя мова уразлива! Та чи кохала ж я кого іншого так як тебе?

Антон. Може й кохала! Хіба мало парубків на світі?

Оришка. Гріх тобі, Антоне, бога ти не боїшся.“

Стор. 129. ОБ.— Куплетів: „На що-ж смерть...“ та „Занехав...“—нема.

Стор. 130. О.— Після: „...того клопоту“—„Думай не думай, а в голові тільки гуде від тих думок. Чи що роблю, чи куди йду, або й спати ляжу, одна думка, як болячка колупає тобі мозок!“

БВ.— Не було куплета „...Сумую я й нудюся“.

Стор. 131. О.— Після: „...віскова свічка“—„Мабуть вже так на роду мені написано, стогнати увесь вік, та бідкатись під отією ватагою!“

О.— Замість: „Кукса оглянувся... (Помовчав)“—„Роботящий парняга Антон! От би зятем був, коли б не злидень. Хвилини він тобі без діла не сидітиме! (Задумавсь). Одна каже: купи, тату, черевики; друга — кісники, третя — корсетку, четверта — хвартушину, п'ята...Та все давай гроші; та все труси калиткою! Інші люде паше-кують, що я кладу маю. Заховаєш чорта лисого: сьогодні укинеш у калитку шага, а завтра виймай два! (Озирнувся). То воно правда, що трошки є на схові, та чи легко ж розрізнитись з тим, що цілий вік виховував та складав до купи? (Промовчав).“ Далі — як в остат. ред. „...От старша дочка поквапиться.“

О.— Слова: „Антін... Сірко!“ заведено тільки в Г.

Стор. 132. О.— Замість: „Піди, піди... облизня“—„...от третій місяць як вже наняв Антона, а ще й досі не помічав, щоб він ласий був до дівчат!.. (Помовчав). Кажуть, люде, що ніби то вино чим більш грає і чим довш вистояється у пивниці, тим воно мішніш. Хто його знає, чи правда цьому? Але ж і це воно не брехня, що дівка задавнена не варта й цибулі! А женихів як на злість, нема й нема!.. Тут би мовляв віддав би й за півня, коли б тільки срібне пір'я! Отже мені здається, що мій сусід Дранко дуже мені шкодить у цім ділі? Тепера знову молодого наймита то хоч і не держи! Що я їх пере-

кидаю на рік, то мабуть більше, як півдесятка. Оце, слава господеві, ніби на путящого наскочив! Здається мені, скільки я помічаю, що Антон не дуже до дівчат ласий. А гарний парубок, хоч з лиця воду пий! Одначе, мабуть у два ока, як їх не витришай, а дівку таки не встережеш!.. Та що два? То вже таке проклятуще зілля, що й в чотири не потрапиш за ним!.. На що вже було покійна жінка, отже й вінчана була, а тільки де побачить було парубка гарного, зараз і шкіриться до нього“.

О.—Після: „...їх аж сім“—„Кукса. Ох правда, правда. Клопіт повні закроми!“

Стор. 133. О.—Замість: „...Гапка, Пріська ...по бублику всім“ —

„Кукса (плює). Тьфу!“

Дранко. А вам двічі: тьфу! (Помовчали).

Кукса. А що пробували нове борошно, як?

Дранко. Ніби підпалене трохи!

Кукса. Новий ще камінь, не обмоловся! Недавно насівав! Правда, правда, що нам з вами як раз на те виходить, що хоч сядь та й плач?“

ОБВ.—„Ціла ...шкадрон“—нема.

О.—Після: „...занюхатъ своє горе...“—

„Кукса. Ну, від чотирьох то ще як небудь занюхаєш..., то не то що...“

Дранко. Сім?

Кукса. Або-ж п'ять.

Дранко. Так не сім же. Гапка... (Далі, як в Г... шкадрон)“.

Стор. 134. О.—Після „...баб'ячий рід“ — „(З обох дворів чути гвалт).“

Дранко (хутко підбігає до свого тину й загляда в двір). Собаки загризлися!

Кукса (загляда в двір). Ні, у моїм дворі благополучно!“

О.—Слів: „...тільки що Антон... Охо хо хо!“—нема.

Стор. 135. О.—Замість: „...Ох правда, сусіде...“—

„Разом. Ех, хе-хе-хе-хе-хе-хе!“

На все божа воля,

Іншим талан—щастя,

А нам лиха доля!“

Стор. 136. О.—Замість „Ій богу вже Горпина... та то я нарочито...“— „(Скінчивши спів, пригинаються і підкрадаються до тинів).“

Дранко. Їй богу вже пішла Горпина до кузні. Де б мені дубину зачипить? (Витягує з тину кілок і біжить у подвір'я).

Кукса. Ні, у моїм дворі благополучно! (Витяга кілок). Але возьму і я про всякий случай!.. (Зігнувшись пішов)“.

О.—Замість яв 6—8 — „Я ва 5.“

Писар (виходить із-за хати). Ну сьогодні, як що вигорить діло, то буде добрий могорич! Два полтинника завдатку вже є в кармані, а потім ще два буде... і тут перепаде (в рук.: гуде) десятка на

три папірос первого сорту! Тільки як би так обставити хвакти, щоб і вівці були цілі і вовки ситі?—значить, щоб без всякої антимоції... Ну, у цих чорта з два поживишся, скупі обидва, вже скільки траплялось давати листів і якщо зараз не злупиш, то запиши вугіллями у комені! Одначе попробуєм ще пустить в ход політичну машину. (У двір до Кукси). А хто там є живий? Скажіть хазяїнові, що маю лист з города до нього. (У двір до Дранка). А чи дома хазяїн? Нехай візьме осьдечки з города лист! (Ховає лист в кишеню)“.

Стор. 137. Б.—Писар в деяких місцях називається: „Скакунець“.

Стор. 138. О.—Після: „...рає“—„Дранко. І до мене, кажете, є? (У бік) Я сьогодні як раз і ждав листа (до писаря)“.—Далі, як в Г.

О.—Після „...в псалтирі показано“—

„Кукса. Та в мене там у млині вал у шиї шмуляє, треба підтісувати.“

Дранко. А я як раз поклав у горен тамлянку, перегорить на жужелицю!“

О.—Замість: „Так то, приятелі... як у млині від того клопоту“—„я тільки прийшов сповістити вас, що прийшли до волости листи: до Вас і до Вашої чести.“

Кукса і Дранко. То ви-ж либонь, гукали, що осьдечки лист?

Писар. Гукав? То тільки була одна політика, а політика повинна бути у кожного своя—у вас одна, у мене друга.

Кукса і Дранко (у бік). Ну то й нудний який!

Писар. Ваша політика хапки, а моя з повагом; так невже ж я тукав, що листи осьдечки? Стало бить воно так і є!

Кукса. От і розбери його!

Дранко. То давайте ж?

Писар (до Дранка). Підіть візьміть тамлянку, щоб не перегоріла. (До Кукси). А ви тим часом підтешіть шию!

Кукса (у бік). Дав би я тобі по шиї!

Дранко. І почали вже дратувати! Пожалуйте мерщій давайте! Знаєм ми вас!

Писар. Що?

Кукса і Дранко. Та листи-ж!

Писар. Які?

Дранко. Чи не хочете це ви розказати нам баечку про кожуха? Не турбуйтеся, ми її знаємо, чули!

Писар. Знаєте? Я вам другу притчу розкажу.

Дранко. І які бо ви. Тут повна...“

Стор. 139. О.—Замість: „...От вам і вся політика... ..Одначе—прощайте“ (Стор. 141)—

„Писар. Так оце ж я, мої любезніші приятелі і милостиві государі, піду, та пообідаю гарненько, бо в мене, признаться, з саміснього ранку у животі тпрука!“

Кукса. Приятного петиту! (Чоломкаються).

Дранко. А листи-ж як?

Писар. Пообідаю та ляжу відпочити!

Кукса. А потім?

Писар. Потім встану, та пополудню!

Дранко. А там вже і ніч набіжить?

Писар. Вгадали! А уночі добрий хазяїн, повечерявши, вийде на подвір'я, посвище на собак, погука, а потім увійде в хату, та ляже спочивати.

Дранко. Та це вам замарудилося подратувати нас, чи як?

Писар. Розберіть політику!"

Стор. 142. О.—Замість: „Ну, как видно... догадальсь“ — „Ну, як бачу я, то з вами треба вступити у диспут без усякої політики“. Невже ж ви зовсім не догадальсь?"

О.—Замість: „Спершу була... підвищення“ —

„Писар. Перш була по гривенику, а тепер возвишена—по п'ятнацять!"

Дранко. Ого-го! Ну, то давайте-ж мені здачі з двадцяти п'яти рублей.

Кукса. А мені з десятки!

Писар. Та що це ви глузуєте з мене, чи за дурника маєте? Ач які мудреці. Дай їм здачі з таких бумажек? Наче і не знають, що тепера три копійки платиться проміну за руб!"

Стор. 144. О.—„...Орина Максимовна возьмуть себе превосходное счастье і отсюда возникнет любовь і прочее!"

Стор. 145. БВ.—Слів: „Ви понимаете... котрий“, а в О і далі до кінця яви,—нема; замість того, в О—

„Писар (у бік). Говори, знаю я тебе! (До нього) Ну, я думаю, що сусіда ваш Дранко, то той би, як би його сила, перевішав би своїх дочок?"

Кукса. О, то харциз! Чи вірите, що там такий анахтема, що й пошукать такого!

Писар. Скажіть, пожалуста, хтоб його і пізнав (Іде, йому назустріч Дранко)".

О.—Ява починається словами Дранка: „Я таки... Хведоровича“. Далі: „(Писар підходе, вони нишком балакають)“; репліка Кукси „Слава тобі, господи ...лотоки. Піду оце зараз і до попа. (Пішов)".

О.—Розмова Дранка з писарем починається так:

„Дранко (до писаря). Від кого то лист до сусіда?"

Писар. Без підпису!

Дранко. Про віщо?

Писар. Та вже він знає!

Дранко. Сусіда і сам мені похвалиться!

Писар. Навряд! Не таківський!

Дранко. Ох, правда, правда! Там такий луципер, одно слово антихрист! Повірите, що від таких сусідів, заплуштивши очі треба втікати!

Писар. Скажіть, пожалуста, я цього і не знав! Одначе до свіданія!

Дранко. Милости прошу завтра до мене на весілля!

Писар. Та не можете бити?

Дранко. Істинне слово! Тільки ви сусідові ані словечка! (Писар пішов). Сьогодні, або завтра жених прибуде! Завтра я їх звінчаю! Мотнусь оце зараз до попа..."

Стор. 147. ОБВ.—„гвардійон“—нема.

О.—„Кизяк з чемерицею“.

О.—Після... „та й тільки“— „(Співають)".

Дранко. Горе нам горе,

Тяжкее горе!

Кукса. Гріхів не замолиш! (Кожен співа на бік)

Дранко. Тяжко в грісі жити!

Разом { Коли б сусід не провідав,
Що жених приїде,
Бо як він його ізлапа,
Все шкереберть піде!

Кукса. Змолodu грішили!

Дранко. Змолodu дуріли!

Кукса. На старість в покуті

Дранко. Як коняка в путі! ¹

Разом { Тільки б його мені вздріти,
Та до хати заманити,
Тоді задам бенкет з пихи,
Щоб всі зазнали нас... апчхи!

Дранко. Апчхи!

Кукса. Доброго здоров'ячка!

Дранко. Щоб все те сталося, що маєте на гадці! (Голос з двору: „Коня вже запряг“).

Дранко. Досліданія вам!

Кукса. Дай боже благополучно!"

На цьому дія і кінчається. Сцени молоді нема зовсім.

Стор. 149. О.—„Що ж це ні Антона... гу!", а також співу Горпини: —нема.

Стор. 150. О.—Замість: „чудний“—„полохливий як заяць“.

О.—Замість: „Як часом ...з'явиться?“—„Ми домовились з ним, щоб часом ніхто нас не постеріг, скликатись по кошачі. Все його вигадки. (Співа)".

О.—Перед: „не чуть“—„(говорить)"

О.—Замість: „Я тут, рибчино“, „Моя єдина“ — „Няв-няв-няв“. Так само поперебивано співи й далі.

Стор. 151. О.—Замість: „...Кортить?“—

„Василь. Кортить? А ось що: я пішов сьогодні до писаря, він мені родак і дуже таки прихильний до мене, та й купив його, щоб

¹ Цей рядок додано рукою Кропивницького поміж рядками.

написав два листи: до твого батька і до Кукси—що буцім то приїде завтра з города жених на оглядини. От він і написав!..

Горпина. Та ну? От за це я тебе й сама поцілую!

Василь. Бач? а ти все казала: полохливий та плохий.

Горпина. Ну, на те, щоб обдурить не великої хвабристи (так само і в БВ) треба!

Василь. Еге, розкажуй! Стривай, тепер ще треба завтра найти такого чоловіка, щоб здався на жениха, а тоді й побачимо! Батько й Кукса почнуть з ним панькатись, а тим часом наїдуть гості. Я знаю, що вже вони обидва скликали й гостей, щоб стало бить завтра-й весілля справити!.. Та й я з Антоном оце увесь вечер бігали по містечку та всім говорили, що завтра у хазяїнів весілля! Ха-ха-ха! От так штука буде!..

Горпина. Чого ти так радієш?

Василь. Як чого? Як батько твій і Кукса побачуть, що самі себе обдурили, а тут стало бить ще й гості на подвір'я, ну я тоді зараз батькові твому в ноги, а Антон Куксі: так і так скажемо. „Не дайте загинути наглою смертю“.

Стор. 152. О.—Яви II-ої, де вибігає Дранко,—нема.

О.—Після: „...й досі нема“—„Невже й справді вона мене дурить? Неповинно б цьому бути...“

Стор. 153. О.—Після: „...старий ще спить“—„Як і в день прихотила у млин з борошном, то знову сказала, що хоч би там не знати що, а прийде!“

О.—Після: „...вона!“—„Бачу—не зрадниця“.

Стор. 154. БВ.—„встрілись“.

Стор. 155. О.—Слів: „таки ...чиста“—нема.

О.—Після: „...зверху“—

„Горпина. Дождайся! Ну й чого ми тут стовбичимо? Ходім за містечко, аж у луг!“

Оришка. Де-ж таки так далеко!

Горпина. Ну, то ви зоставайтеся, а ми підєм. Гайда, Василю!

Василь. Про мене!“

Стор. 156. О.—Сцена з Нечипором, та й він сам поданий зовсім одмінно. Наводжу найхарактерніше:

„Нечипір (виходить дуже засмучений). Не знаю, якою краще смертю вмерти, чи втопитись, чи йти світ за очі, доки не звалюся з ніг?! Наважився вже красти. Що-ж? До якої хати не підйду, собаки загавкають, я й навтікача... Не зугарен я на злодійство!...“

ОБВ.—„...чужостранне“. О.—По цьому: „Гомонять? Заприміть, що я вперся в леваду, ще боки намнуть. (Хоче втікти)“.

О.—Після: „...признавайся!“—„А хто його зна, я й сам тепер не знаю, хто я. Був колись хазяїном, а тепер...“

Антон. Та відкіля-ж ти?

Нечипір. Може чували? З Іванівки!

Василь. Це ось, що за городом?

Нечипір. Еге-ж.

Антон. Чого ж це тебе сюди занесло?

Нечипір. А хто його зна, чого?

Василь. Та ви при своїм умі?

Нечипір. І того, братику, я не знаю!

Антон. Ти он кажеш, що був хазяїном?

Нечипір. Був, ще й яким хазяїном був! Була й хата, була й худоба, була й жінка, були й діти!..

Василь. А тепер же як?

Нечипір. І тепер все те є, та не моє.

Антон і Василь. Як же це воно так трапилось?..

Нечипір. Та вже, як трапилось, так воно й буде!

Василь. Та ви розкажіть нам товком, може ми вам у пригоді станемо!

Нечипір. Шкода вже мені шукати тієї пригоді! Коли хочете, тягніть мене до волости, чи куди знаєте,—мені тепер однаково!

Антон і Василь. Отак, з якої речі?

Нечипір. Тільки запевняю вас, що я не злодій! Вже скільки разів наважався втопитись, або повіситись, та смілости бракує.

Антон. Де-ж таки на себе руки наклади, нехай бог боронить?

Василь. Це ви таке говорите, що й слухати страшно. Певно вас якесь немале лихо спіткало?

Нечипір. Там вже чи мале, чи велике, а моє лихо, то мені його й одбувати! Ніхто мені не допоможе, то на що й розказувати? А от коли б дали шматок хліба, то я б подякував, бо я вже, либонь, третій день нічого не їв!..

Антон. То ходіть за нами, ми вас погодуємо!

Василь. Слухайте, не знаю як вас величати? Чи не стали-б ви нам у пригоді? Бо ми як раз такого чоловіка шукаємо!

Нечипір. Яка вже там з мене пригода?“

Стор. 157. О.—Після: „...підмовляли“—„Не бійтесь, ви будете й нагородані добре... ще й грошей вам дамо!“

Антон. Аж десять рублів дамо, аби вигоріло діло!“

О.—Після: „...чужесторонній“—

„Антон. Це ваш жених!“

Нечипір. Який же я жених, коли я жонатий?“

Стор. 158. О.—Після: „...загартувати кресала“—„коли не поб'ю очо всю дубину на їх плечах, як тільки впіймаю! Чув я, що тут вони балакали... О! шось іде!.. (Присіда)“.

О.—Кукса нічого не наспівує. У БВ —

„Ой не шуми дуже, зелений байраче“.

О.—Замість: „...Антон ...Антон?“—

„Антон одпросився на вечорниці. Нехай погуля, бо таки ж наробиться за тиждень. А Оришка пішла до свахи Митрохванихи, каже, що сваха дуже заслабла. Певно вона там і заночує. Нехай собі хоч останню ніч погуляє. Тільки їй волі, доки у дівоцтві!“

Стор. 160. ОБВ.—Слів: „...Кукса (*хапа себе...* безпечні“— нема.
О.—Після: „...писар йому шепнув?“—„Кукса (*співа*).
Чи є стид в людей ще?
Бачу вже чорт-ма!
Язиком тим плеше,
Бач, кісток нема!

Дранко. А я не вважаю.
На ті наговори,
Бо на серці маю
Невсипуче горе!

Кукса. Та ви все тее?

Дранко. Вже-ж не про онеє!

Кукса (*ліче на пальцях*). Оришка, Оксана,
Палажка, Тетяна,
Івга на останці?
Як раз на всі пальці!

Дранко (*то ж ліче*). Горпина, Хотина,
Секлета, Ялина,
Та Івга ще сюди
(*показує на другій руці пальці*).
Гапка, Пріська туди!

Кукса. Але ж кажу п'ять,
В роцот треба взять!

Дранко. Але ж кажу сім!
По бубличку всім?

Кукса. Не бідкайтесь дуже,
Вам хвортуна служе!
У вас же чималі?
В скринях копитали?

Дранко. Ой не прилипайте,
Від гріха втікайте!
І лізе у вічі
Тьху-вам, тьху вам двічі!

Кукса. А тобі тьху!—тричі!
Велике цабе...

Дранко. Тікай, чорте лисий,
Роздеру тебе!..
(*Кукса тікає, за ним Дранко*)
О.—Дія кінчається на цьому.
Б.—Дія кінчається: „Кукса. А вам двічі: тьфу!“

Стор. 161. В.—Замість: „снюхаємось“—„спрохаємось“.

Стор. 163.—О. Після „...тих гостей“—„Здається, що я тільки і кли-
кав: брата з жінкою, та кума дякона з жінкою, та сестру у первих
Параскеву Микитовну, та ще де кого...“

Стор. 164. О.—Після: „...у базарі“—
„Дранко (*плює*). Тьху, матері його ковінька, то чоловік підсвинка
жене, а мені здалось, що щось іде!“
О.—Після: „...на гнізда“—

„Дранко. Дивіться, дивіться, ондечки сорока пролетіла, вам щось
упустила на лисину!..

Кукса (*лапнув за лисину*). Брешете!

Дранко. А що впіймали перепелицю?..

Кукса. Ондечки горобець скубе вашу куделицю! (*Дранко лап-
нув себе за голову*). А що впіймали?

Дранко (*показує дулю*). Осьдечки піймав! Натє.

Кукса. А вам нате дві!

Дранко. З'їж, подависся, та горячої криві напийся.

Кукса. Спасибі вам! Це ради празника святого?

Дранко. Не лізь!

Стор. 165. О.—Після: „...спалю“—„Кукса. А Сибір?

Антон. Хоч у каторгу!“

О.—„Ява V.“

Дранко і Кукса (*вибігають з своїх дворів йому на зустріч*).
Милости прошю! (*Хватають за руки і тягнуть кожний до себе*).

Нечипір. Чого це ви мене спіаєте, як циган дохлу шкапу?

Дранко. Ви від Лахтіона Хведоровича. Я зараз догадався!

Кукса. Я відобрав письмечко про вас від Лахтіона Хведоровича,
зараз догадався!..

Нечипір. У чім догадались?

Кукса (*співа*). Милости прошю покорно!

Дранко (*співа*). Милости прошю покорно!

Кукса. У мою госпуду!

Дранко. У мою госпуду!

Кукса. Все вже як слід

У мене готово!

Дранко. У мене все зразу

З одного слова!

Кукса. Я вже й попа договорив!

Дранко. Я й могорич з попом запис!

Кукса. Одне тільки слово,
Та й марш до вінця!

Дранко. Ми доведем зразу,
Діло до кінця!

Нечипір. Стало бить все справно,
Тільки оком морг?

Поспієм, поспієм

З козами на торг!

Кукса. Перекусили б з дороги?

Дранко. Ви певно стомили ноги?

Кукса. Вже й поспів обід!

Дранко. Вам спочити слід!

Кукса. Ходімо-ж, не гаймось,
Вже в церкві нас ждуть!

Дранко. Ходімо-ж пораймось

Та з богом у путь!

Кукса. Придане як у панянки!

Дранко. Свахи в подвір'ї й приданки!

Нечипір. Стало бить все справно,
Тільки оком морг?
Поспієм, поспієм
З козами на торг!

Кукса. Як поспієм?

Дранко. Коли поспієм?

Нечипір. Треба-ж спершу попоїсть, бо я голодний, як пес!

Кукса і Дранко. Так ходім у хату!

Нечипір. Ні, сюди винесіть, я й тут поїм!

Кукса і Дранко. От штукар! *(Побігли у свої подвір'я)*.

Нечипір. Ну, а як наїмся, що-ж тоді? Коли б не забути, як ми змовлялись!

Василь і Антон *(з дворів)*. Крепись, Нечипоре!

Нечипір. Доки *(певно: Досі?)* ще креплюсь!

Кукса і Дранко *(вибігають з дворів і несуть кожний тарілку і закуску)*.

Кукса *(до Нечипора)*. Чого це мій сусіда прилипа до вас?

Нечипір. Не знаю!

Дранко *(до Нечипора)*. Чого той лисий чорт лізе до вас?

Нечипір. Спитайте його!

Кукса. Випийте і закусіть!

Дранко. Промочіть горлянку і підкрепіться.

Нечипір. Добра горілка і закуска, хоч і не на голодні зуби, то нічого! *(Ість чашку)*.

Кукса і Дранко. На здоров'ячко!

Нечипір. Славні пиріжки з м'ясом! І з сиром я люблю!

Кукса. А ви ще не бачили моєї Оришки?

Нечипір. Г-м!

Дранко. Ви ще не бачили моєї Горпини?

Нечипір. Г-м!.. 1)

Кукса. Там така гарна, що хоч з лица воду пий, а вже що робляша!...

Нечипір. Добре тому, хто вміє робити!

Дранко. Моєї до роботи не будете приганять, а на виду і в постаті така вже акуратна, як аглицькі обченьки!

Стор. 170. О.—Після: "...витрішкувсту"--

„Дранко *(до Нечипора)*. Ну, як вона?

Нечипір. Г-м!

Дранко. То то бо й є. Я ж вам казав!

Кукса. А бачте! Я вам не збрехав“.

О.—Після: "...до кінця“.—

„Нечипір *(проковтнув останній пиріг)*. Я вже скінчив!

Дранко і Кукса. То милости ж просю у хату, та мерщій за стіл!..

Нечипір. Чого ж у хату?

Дранко. Треба ж порядок сповнити!..

Кукса. Треба ж закон...

Нечипір. Ні, я в хату не піду!

1) Ці дві репліки вписано поміж рядками рукою Кропивницького).

Дранко і Кукса. Як?

Нечипір. Я в хату не піду!

Кукса. Що ж ви хочете, щоб я вас на вигоні благословив? Це вже церемонії!

Дранко. Не на смітнику ж я вас благословлятиму! От ще ви гадали!

Нечипір. Стривайте! Я однак ніяк не розберу, про віщо ми з вами товкуємо?

Кукса і Дранко. Як про віщо?..

Нечипір. Та я ж вас питаю про віщо?

Народ. Свاته! Єй богу, вже ми ноги потомили, та й похляли, як цуценята на дощі!

Кукса і Дранко *(до своїх дворів)*. Зараз скінчаю!

Дранко *(у бік)*. Треба йти на одчай! Як бачу, то Лахтійон Хвелорович обом нам одного жениха прислав!

Кукса *(у бік)*. Певно цей жених заплутався! *(До нього)*. Ви може думаєте: що сусіда мій то не я, а що я то це *(у рукоп. шей)* мій сусіда?

Нечипір. Ні, я нічого не думаю!

Кукса. Ну що вам до впадоби моя дочка? Лице як тісто з крупчатки!..

Дранко. Як вам моя Горпина? Га? А очі, очі, як земляне вугілля в горні, так від них і пашить!

Нечипір. Гарні дівчата!

Кукса. Ну?

Дранко. Ну?

Нечипір. Ну?“

Стор. 171. О.—Після: „купуєте“ — „Кукса. А що, сусіде, либонь це ми опеньгались“.

О.—Після: „...одушив!“—

„Дранко. Щось на те похоже!

Кукса. Оставайся, стало бить, Степан Ригорович, знову з сема!..

Дранко. Оставайтесь, стало бить, Максим Демидович, знову з п'ятьма!

Кукса. Так що ж що п'ять? Все ж таки не сім!

Дранко. Але-ж і не п'ять?

Кукса. Так і не сім же, кажу!

Дранко. Ну, та вже що п'ять, що сім, то один чорт!“

Стор. 174. О.—Після: „...затягнете“ — „Почнете про овес, та про коней?“

IV.

ПО РЕВИЗІІ.

„По ревизії“ написав Кропивницький, як він це сам зазначає, „в Єлисаветграді у 1882 році, в ноябрі¹ місяці“ *(Збірник. Полт. 1911,*

¹ Ця дата викликає деякі сумніви. 27 жовтня 1882 р. грала трупа під керівництвом М. Л. Кропивницького ще в Єлисаветі; далі поїхало

I. 134). На початку наступного року подав він п'єсу до цензури, і I-II-1883 мав уже дозвіл. Надрукована п'єса була вперше в Катеринославській газеті „Степь“ р. 1885; передруковувалась і далі досить часто: в даній збірці творів Кропивницького виходить вона в дев'яте. Отже були при цьому виданні взяті на увагу такі тексти:

1) Рукопис ЦБРДР № 25572 з дозволом цензора: „нахожу возможным дозволить безусловно“. (О).

2) Рукописний текст п'єси з зшитку ролів Г. П. Затиркевич-Карпинської (належить Театральному музеєві), датований 1883, XII. 5-10, Житомир. Текст цієї п'єси, як і всі інші, переписала артистка власноручно. (Далі—3).

3) Текст в газеті „Степь“. 1885. № 13. 202-208. № 14, 220-224 (С).

4) В журналі „Артист“. № 14 (1891, Апрель); додаток, 89-98 (М).

5) У збірнику 1895 р., стор. 100-112 (В).

6) Окремим виданням—Х. 1894. Стор. 34 (Комаров, Укр. драматургія, № 280). Далі Т.

7) „Видання 6, виправлене автором“. Х. 1900 г. (Комаров, № 408) (Х).

8) У „Збірнику“ 1911 р. (I. 118-134)—Г.

Вивчення всіх зазначених вище текстів свідчить, що видаючи свою п'єсу, раз-у-раз перевіряв Кропивницький її текст, вносячи в неї неістотні, що правда, поправки.

З рукопису не все вніс письменник до „Степи“, викинув цікаве тільки з етнографічного погляду оповідання Риндички про блукання померлих не своєю смертю (див. далі стор. 275). Цікаво зазначити, що викреслено воно олівцем і в тексті 3. Пом'якшив письменник і деякі місця, що визначали саму суть кривної образи, яку буцім то нанесла Пріська Риндичці. Згодом ще двічі виправляв письменник свою п'єсу—саме перед виданнями 1900 та 1910 рр.

Цікаво, що переробляючи п'єсу, певними засобами намагався письменник піднести її комізм; перекручував він мову деяких дієвих осіб. Так „псаломщик“ (ОС) еволюціонує в „пасаломщик“ (ЗМТВ) „писаломщик“ (Г), або—„письмоодитель“ (О)—„письмоодитель“ (решта); „первое октября“ (ОЗ), „перве октября“ (СМВХ),—„окторбрия“ (Г).

Стор. 177. О.—Після: „...печатами“—„Уподовш стін лавки, перед столом два стула“.

О.—Слів: „На стіні... лавка“—нема.

О.—„придивлявся і послушав“

О.—„до станового сміливо доступить“.

товариство на 5 вистав до Полтави; потому виступало в Києві, де розпочало свої гастролі з 30 листопада (див. П. Рулін. М. Заньковецька. Київ, „Рух“, 1929, стор. 19-20). Отже, або Кропивницький помилився, даючи п'єсу листопадом (а не жовтнем?), або слід припустити, що трупа після Полтави повернулася на деякий час до Єлисавету і що саме, користуючись з цієї перерви в роботі, і написав тоді цю п'єсу Кропивницький. М. К. Садовський пригадує, що зробив він це дуже швидко—за кілька днів.

Стор. 178. О.—„небезпремінно“.

ОС.—Слів: „та воно... велінню“—нема.

Стор. 179. ОСМВ.—„присутствії“. М.—„начадив. Чорт його бачив, який він на масть...“

ОСМВ.—„Мовчать“.

СМТ.—Замість: „Що ти... велінню“—„Що ти там мимриш“.

ОС.—„по потилиці“ (О—затопив).

Г.—З'явилося: „вишиха сторожа“.

Стор. 180. О.—„систематического“.

ОСМ.—Слів: „та й довге яке слово“—нема.

Стор. 181. Х.—„...дебела як полуниця“.

ОС.—„Губи там такі гарячі, що й...“

ОС.—„ото молодиця, так молодиця, хоч би й полковникові“.

ОС.—Після слів: „...шучому велінню“—„Жінка моя таки мабуть поміча, що я на неї стреляю, бо вже не раз натякала мені“.

ОС.—„протокол“.

Х.—„Тільки що надійшов до Прісьчиної хати та почав торгати...“

ОС.—Монолог кінчається: „Ну, коли-б Пріська з ким посварилася, або побилася, вже я її притирив до волости; і там вже по шучому велінню“.

Стор. 183. ОСХ.—„Це діло інтересно“. МТ.—„інтересне“.

ОС.—„трошки п'яненькі“.

Стор. 184. ОС.—„...не витерплю, та я їй перед самісіньким порогом. (Шепче)“.

Стор. 187. О.—Після: „...треба у претикол записать“—„(у бік) злюща проклята собака“.

Стор. 188. ОТ.—Після слів Старшини: „Ну доводь вже діло до краю“—„Риндичка. А ви ж це знаєте, що як і людина, борони боже, помре не своєю смертю, та ще як і поховують його на вигоні, то що-ночі ходитиме, доки не вб'єш йому в голова(у)х ясенішого або осинішого кілка. От Максим Кушніренко, як повісився, то щось з місяць ходив попід віконню, я сама бачила. Щоб мені посліпило, коли брешу!.. Оце ходє, ходє, а далі й почне в комін дмухати: як дмухне, так сажь по всій хаті й закурити! Що ж ви думаєте? Мій покійничок, царство небесне його душечці, забив таки осинішого кілка, а я десять світових зір ходила та посипала його могилку маком,—і від тоді перестав ходити!..“

Старшина. Перестав? Кінчай, кінчай діло! (Дивиться у вікно)“.

ОС.—„дев'ятнадцять болячок“.

Стор. 190. О.—„...повернулася до мене потилицею, підняла свої манатки... (Шепче йому на вухо)“.

ОС.—Після: „підкрепити доказательства“ — „Умочи ще для храбрости перо у чорнилицю, доки Пріська прийде.“

Риндичка (*частує*). Дай же господи, щоб ви розсудили мене так, щоб уся моя досада пішла на очерета та на сухі болота!..“

ОС.—Старшина (*розкис*). Здорова, ягідко!

ОС.—Гарасим. Кажу: уклонись старій до ніг... Ваше благородіє...“ (далі як і в Г).

ОСМ.—Слів: „Гарасим (б'є ...малечать“—нема.

ОСМВ.—Слів: „Ви грізно на неї, а не залицанням“—не було.

— Стор. 191. Х.—З'явилась ремарка: „Риндичка загляда.. виходе“—після слів „щоб старшина до неї залицявся“. У „Г“ перенесено її на те місце, де старшина хоче обняти Пріську.

Стор. 192. О.—„...кабакь“. С.—„кабаке“. Відповідно до цього римує і „языкь“.

ОС.—Рефрени не подвоюються.

Х.—З'явилась ремарка: „засукує рукава“.

О.—„Октябрь“. СМВХ—„Октябрь“.

Стор. 193. ОС.—Після: „...не сварилась (знов п'є)“.—

„Скубко. Кумасю, після першої не закушують.“

Старшина. А так, так! Не закушують.

Пріська. І ні за що на світі!

Скубко. Куме, ні слова! (*Частує*).

Пий, душе моя.

Пріська. Оце клопіт! (*Знову одпиває*)“.

ОС.—„Салатеїч“

Стор. 195. ОС.—Після: „...„подумайте“—„підняла манатки, та...“

Стор. 198. ОЗС.—П'єса кінчається словами сторожа: „...по хуторах“ і останньою реплікою старости. МХТ—додано слова: „Ні, вже... до года“.

В.—Слова сторожа з'єднано в одну репліку. Старшина (*співа сонний*) „Многа літа, многа літа“.

V.

ЛИХО НЕ КОЖНОМУ ЛИХО, ИНШОМУ Й ТАЛАН.

„Лихо не кожному лиху, иншому й талан“ — написав Кропивницький, як за це він сам свідчить (Збірн. 1885 р. стор. 210), 1882 року в Києві. Там перебував він цього року двічі: скінчивши зимовий сезон наприкінці 1881—1882 р.р. та з кінця листопада (вистави відкрились 30. XI: „Заря“, 1882, № 268). І. К. Тобілевич, говорячи (в рукописній замітці про український театр тих часів, з архіву С. В. Тобілевич) про початок сезону 1882/3 року, нічого про „Лихо“ не згадує, подано ж цю п'єсу до цензури 4. VII. 1883 (Рукоп. ЦБРДр. № 35319,— далі: О); з цього й робимо ми висновок, що написав Кро-

пивницький „Лихо...“ під час перебування на гастролях у Києві 1882—1883 р. Дата 1882 могла бути й не зовсім точною: орієнтувався Кропивницький, зрозуміла річ, не на календарний рік, а на сезон. До того ж, останнє видання помічає п'єсу 1883 роком (т. I, стор. 146).

П'єсу надруковано вперше в Збірнику 1885 р., повторювано її в дальших виданнях його творів (1895 р.-В; 1910-Г).

Порівняння текстів свідчить, що Кропивницький переглядав текст двічі.

1) У збірнику 1885 року повикидувано деякі побутові дрібниці, іноді полегшено діалог, викреслено деякі співи; 2) для останнього видання в небагатьох місцях позмінював Кропивницький редакцію фрази й повставляв деякі співи, наблизивши таким чином свою п'єсу до водевіля.

Зазначимо найголовніші відмінності:

Стор. 201. О.— „Кужеля“,— ВБ. „Кужелю“.

О.— Ще два куплети:

„Вечеряй мила,

Вечеряй сама здорова,

Наварила мені

Удовиця чорноброва.

Вечеряй мила,

Вечеряй та будь здорова,

Бо мені стелється

Аж у Крим дорога“.

Стор. 202. О.— Репліка Хотини: „Еге-ж... посивів“ мала такий вигляд:

„Гай, гай! Відколи я її ще знаю! Ще навіть, як була дівкою, то навчилась від дядини Горпини, а вона, бач, аж коли сплила на думку. Де-ж пак, я навряд чи й перелічу скільки вже років, як я овдовіла, а відколи вже мій волос посивів?.. А скільки-ж то вже моїх перевесниць повмірало?“

О.— Замість: „пригадає... зелений...“ „пригадає молоді літа й дівочі залицання... Ніби бачиш усе те перед очима: і колишні бажання, і дівуваннячко, і той зелений...“

О.— Після: „мені сидить“— „Хотина. Я тобі скажу, що пісня жалібна, та журлива, то то є янгольська думка і через те вона завжди молода і голосна!...“

О.— Після: „від череди телицю“— „...а то ще втиснеться до кого у леваду...“

Хівря. Ходімо разом.

Хотина (*склада роботу*). Це-ж вже незабаром...“ (далі як в Г).

О.— Хівря. „А ні, не вбереш! бо хлібець цього року, хвалити господа, гаразд таки зародив, і ціна мабуть гарна, бо вже жиди недаром їздять по селу, та нюхають! Буде з чого людям і на оплатки спроможтись і весілля згуляти... Он, як торік, то не густо розгулялись...“

Хотина. Еге, либонь тільки три весілля й було на все село, та й то у багатирів, а голота та біднота і не посунулась...“

Стор. 203. О. — Після слів: „...гнівається на мене?“ —
„Хотина. То вже нема на що звернути, то ти й притулила ні се, ні те! За віщо б то я на тебе гнівалася?“

Пріська. Не знаю... Я тільки так чула від людей, що ніби б то...“

О. — Після слів: „...ніхто такого не знав“ — „Ох і печаль же моя тяжка...“

О. — Замість: „Та що це ти?... справді?“ — „(ридає). Ох, я нещасна, безталанна...“

Хотина. Чи не Данило Кандаупенко чого наліхотворив? Бо він щось на тебе неначе ремствує! Торік я помічала, що він припадав до тебе і вже дехто шепотів, що він ось-ось поїде до тебе за рушниками. Так він?

Пріська. Він же, він, тіточко!

Хотина. Дивно, дивно! Одначе...“

О. — Після: „...капости“ — „Га? — Чи не Иродового ж сина син?..“

О. — Після: „...підсів до мене...“ — „а був трошки під чаркою“.

О. — Замість: „Як же це ти... — скажіть“ —

„Е, тепер і піду! Мало б ти чого не схотіла, та як вже він Иродів син...“

Пріська. І він, я знаю, не від того!

Хотина. Ну, то де-ж тут те лихо?

Пріська. Тіточко, я чула колись, від матері, що ви знаєте усякі ліки: від любовців і до любовців?..“

Стор. 204. О. — Після: „... Не Данило, а зовсім другий.“ —

„Хотина. Ну добре, нехай буде другий! А хто-ж друга?“

Пріська. Хто небудь!

Хотина. Ти мене зовсім задурила!“

ОБВГ. — „то й господи“... Але зміст примушує тут поставити злучник—, „та“.

Стор. 205. О. Після: „наліхотворив“ — „Отакий лущипер! не сподівалася!“

О. Замість: „...мене морочиш“ —

„Хотина. Чого ж то ти голосила?“

Пріська. Як же не голосити, коли він паламар?

Хотина. Та що ж, що паламар? Великий клопіт!“

О. — Після: „А ти б хотіла за попа, чи як?“ — „Нехай він спершу у паламарстві вислуже свій строк, який там йому належить, а там може й дяконом зроблять...“

Пріська. Не хочу я, не хочу!

Хотина. Такого добра та не хотіти, та ще коли любить?

Пріська. Ох і любить же! „Так, каже, люблю, що й душі в собі не чую!“

Хотина. Ну то і з богом!

Пріська. Ні за що на світі!“

О. — Після: „У кожного свої клейноди“ — „Он хоч би і наші начальники: у писаря раз-у-раз стерчить пер'їна поза ву-

хом, а іноді на гудзику ще й пляшечка маненька теліпається, — чи вона з добрим дьохтем, чи з сажею розведеною, не знаю; а у старшини на шії якась гривня на ланцюжку. Стало бить усякому своє, що йому належить!“

Замість: „... що мені Данило за нього допіка!.. Ну...“ —

„Хотина. Звісно допіка, через те, що ти, либонь запала йому в душу, як порошина в око! Не бійсь, я це добре постерегла!“

Пріська. А хіба-ж я, тіточко, боронила Данилові кохати мене?

Хотина. Варнякай! То як же це ти хочеш, щоб Данило тебе кохав, а ти паламаря?

Пріська. Так стало бить, щоб кохав мене Данило, то треба мені до нього липятись?

Хотина. А ти ж думала як?

Пріська. Ох, коли-ж він такий паскудний! Що-ж тепер, тіточко, робить? Їй-богу, я й сама не знаю, як воно це буде? Я хочу, щоб воно не так якось було! Ні, ви скажіть...“

О. — Замість: „Теперспереду“ — „Чи правда, тіточко, що кажуть ніби то паламар: „спереду жид не жид...“

Стор. 206. — Г. Тільки тут з'явилися ці співи.

О. — Оповідання Прісьчині перебиває Хотина невеличкими репліками, щоб розбити монологічну форму.

Стор. 207. О. — Після: „... насіння продає“ — „Тут знову усі заретотали.“

Хотина. Нехай би собі реготали! А я б, будши на твоїм місці, сказала б: „реготіть собі, скільки хочете, мені байдуже! Повір мені, що скоро б їм заціпило!“

О. — Після: „приверніть до Данила“ —

„(Співа):“

Ой тіточко, матіночко,

Рятуйте мене,

Нехай тее люте лихо

Скоріш одлине!

Як квіточка у садочку

Пишлась цвіла,

А тепер моя врода

Марно пропада!

Хотина. Ой, дитино моя любя,

Не плач, схаменись,

Та з чорнявим паламарем

Краще одружись!

Будеш з ним жити в шані,

У щасті, в добрі;

Зодягнена, мов би пані

В плаття дорогі!

Пріська. Ой не хочу-ж я нічого

Ні срібла, ні злата,

Ні намиста дорогого,

Тільки одвороту!

Чи вже справді вам, тіточко,
Та мене не жаль?
Що зав'ялить красу мою
Отой паламар!

Хоч є в його краса — врода,
І розум і хіст:
Балахон мені в печінках,
Та мишачий хвіст!

О. — Після: „Зажене мене у труну отой мишачий хвістик.“ —

„Хотина. Чудна дівчина! Коли вже тобі так раптом скортіло відчепитися від паламаря, то ти б йому прямо в вічі і сказала: не зоріть за мною і не залижайтесь!“

Пріська. Де-ж таки я йому таке скажу? Та в мене й мова зам'їміє, як тільки подумаю таке сказати!..

Хотина. Та треба ж вже хоч через силу!

Пріська. Жаль же й його буде! Такий то вже хорошун, таке вже чудово балака! А як заспіва, то аж душа замірає!

Хотина. Як бачу, то ти й сама не знаєш, чого хочеш!“

БВГ. — „Таке куди оком не скине“. В тексті виправлено за О на: „таки“.

О. — Після слів... „паламар на завутрені“ — „Дивишся, їде хто волами, то вже й гука: „соб паламар!“

О. — Після слів: „... душу і його думки“ — „Коли-б, каже, бог поміг нам одружитися, то зараз справив би собі невеличке хазяйствечко. У мене, каже, є й грошенят трохи по людях, ще материні: зараз виправив би гроші та купив пар зо дві, та конячку другу прикупив би! Та хай би краще був бідний, злидень, тільки, щоб не було отого балахона та мишачого хвістика! (Співа)

Ой піду я аж до гаю,

Та голосно заспіваю;

Заспіваю й зарідаю,

Щоб пішла луна по гаю!

Ой піду я у лісочок,

Та пушу я голосочок,

Хай заплаче жалібненько,

Чи не втомиться серденько.

Може засне на хвилину,

А я трохи одпочину;

А спочивши подумаю,

Чому долі я не маю!

Ой піду я аж до луку

Розважати свою тугу;

Як розважу, то вернуся,

Не розважу — утоплюся!“

ОБВ. — Співів нема.

Стор. 208. ОБВ. — Слів: „паламарських“, а також і репліки Прісьчиної, що закінчує яву, — нема.

О. — „Своїм паламаркам“ — нема.

О. — Замість останньої репліки Прісьчиної в V яві було:

„Дівчата. А дівчатам не дають тієї мазі!“

Ганна. Ні! Тільки своїм паламаркам дають!

Пріська. Смійтеся, смійтеся!

Дівчата. А ну понюхаєм, чи пахне від неї? (Підступають до Пріськи).

Пріська. Нюхайте, нюхайте. Я вам не бороню!

Дівчата. Та що це з нею подіялось?“

Стор. 209. О. — Замість: „А дівчата тут без тебе... біля тебе сяду“

„... А дівчата не зугарні гаразд і поглузувати!“

Данило. Що це від вас неначе воском пахне!

Пріська. І ладаном пахне, ось понюхай!

Данило. А що-ж як у вас тепер „мисочки“: з книшиками, чи з бубличками?

Пріська. Сідай, Даниле! Тітки нема в хаті, то й нікому бути хазяйкою... І я біля тебе сяду! (Сідають). Доки тебе не було, то дівчата дещо вигадували, та куди їм до тебе!“

О. — Після: „хіхікають“ — „Пріська. Треба буде спитати паламаря! Нехай я розпитаю, та й скажу тобі“.

ОБВ. — „Сміхотвор“ — нема.

О. — Після: „нехай він скисне“ —

„Дівчата. Він оце вже либонь п'ятий день, як поїхав у Єлисавет!“

Пріська. Бодай...“ і далі, як у БВГ.

О. — Замість: „посміши“ — „подратуй“.

Стор. 210. ОБВ. — Слів: „яка-ж то інша? Це б то ти схаменулась?“ — нема.

ОБВ. — Слів: „Інша з вас як крутне, як коверзне, то й не влучиш!“ — нема.

О. — Після: „... в вічі“ — „Ох, який же ти ... гарний“

ОБВ. — Слів: „хто небудь ... побачуть“ — нема.

Стор. 211. О. — Замість: „привіт“ — „бонжур“.

Стор. 212. О. — Слів: „чого це ... їздили“ — нема.

О. — Після: „... духу у себе набрати“ — „Треба вам знати, що я й додому не заїздив, побачивши, що тут світиться, догадався, що всіх знайду, кого треба... Зліз з підводи і прямо сюди!“

О. — Після: „діло робиться“ — „(Зідхнув), хоч і кінець твій приближається, душе моя, но ти возстані! І так реку, що скоро я вас оставляю, покидаю!“

ОБВ. — „Вашого ... туряють“ — нема.

Після: „кінець в шинку“ — „Дівчата і парубки, прошю під мою команду, як колись було! Заспіваєм у останне, як колись співали; а там вже піде причта!.. Євфросин'я Дмитровна! прошю вас у останній раз голосом своїм нагадати мені пісні солов'я і канірейки!“

Пріська. Не хочу я, не буду співати!

Паламар. Не бийте по ланитам душі моєї, хоч в останній раз!

Данило. Ні, Прісю, співай!

Дівчата (промеж себе). „Прісю?“ Он як?

Данило. Без тебе і пісня не піде доладу! Без твого голосу не-
наче й та пісня, та не та!

Деякі парубки. А так, так!

Пріська. Хіба що задля тебе, Данилочку!

Дівчата (*промеж себе*). „Данилочку?“ Он воно що?

Паламар. Підтягуйте-ж голосніш, щоб аж луна пішла по всьому
селу. Душе моя, возстані і перелийся у пісню і воспой сладкозвучним
гласом! (*Співають*).

Ой на горі

Василечки сходять;

Під горою

Барвіночок прослався.

Під горою

Барвіночок прослався,

Молод козак

Розпивсь, розгулявся!

Молод козак

Розпивсь, розгулявся,

А його кінь

У стані застоявся!

Мати сина

На глум оженила,

Невісточку

Та і не злюбила.

Та купи, сину,

Нагайку дротяну

Та бий жінку

З вечора до ранку.

Стривайте, стривайте! Не стройно і не хитро-скусно! Деякі
уперед вихоплюються, інші отстають: смик, смик, настоящі, звиніть,
жидівські коні. Треба так прозвести, щоб душа встрепенулась і взир-
гала, яко Давид пред ковчегом! Зараз задам я вам тон, тільки виїму
кармельтон! Хва-ля-до-хва! Пожалуста, прошу дивитися на мою руку,
та по руці і слова вимовляти: як поведу долонею вниз, то означа:
тихше — тихше! А вгору: дужче — дужче! А впоперек — рівно! А як
махну отак, неначе хочу долонею кілок забити, то це означа: наляж,
придави!.. Ну, прошу покорно: хва-ля-до-хва!

Дівчата. Щоб було вже й скрипку з собою захватити, потан-
цювали б?

Паламар. Не таке діло, щоб танцювати! Кажу вам, що настояща
причта. Ну, одначе і на сопілку можна заграсти такої, що й горшки
і покришки затанцюють! Хва-ля-до-хва! Вніманіє, молчаніє, усердіє,
терпеніє і всі похвальні термини. Хва-ля-до-хва! Почнемо: „На бе-
режку у ставка?“ Глядіть-же, так співати, як я вас колись вчив по
нотному, хоч і без нот. (*Співають*):

На бережку у ставка,

На дощечці у млина, і т. д.

Паламар. Отлично! Ученики достойно почтили вчителя, покорно
благодарю, спасибі, звеселили мою страждущу особу у останній раз.
А тепер пора і частувати!

Стор. 213. О. — ... „вівця із стада, яко смердяща і непотрібна...“

О. — Після: „співати у гласи“ — „Хто так, як я уни-
женно і ласкаво випросив би для матушки попаді: поросят, курей...“
і далі все те, що увійшло в БВГ в наступну репліку.

О. — Після: „од альфи до омеги“ — „Я знаю, скільки
у матушки сувоїв полотна в коморі і клубків ниток; знаю, скільки
у батюшки піддячників!“

О. — Кінчалась тирада паламаря: „Юра!“

ОБВГ. — „Де геть“, але, з змісту виходячи, виправлено
на „їде“

ОБВ. — Тиради: „Паламар... і паламар“ — не було.

Стор. 214. О. — Після: „Чи й справді?“ — „Не дозволяють на
гласи співать, будем співать свейское!..“

О. — Після: „податное состояние“ — „Он який сором!
Нічого, ми припишемось, побачимо, як то без нас обійдуться? На
гласи не кожен утне!“

О. — Замість: „каптан... пропаде“ — „поли каптана
підобрав“.

ОБВГ. — „Свойский“.

ОБВ. — „Який же хорошун“ — нема.

О. — Замість: „Ви одрікаетесь... Візьміть собі“ — „(лас-
каво) Прісю, та що це з тобою; нехай бог боронить!

Пріська (*кидається до нього*). Ох, убий же мене, та тільки
не кидай!

Данило. Як? Що таке?

Хотина. Схаменися, моя дитино!

Паламар. Заспокойся, Прісю, і візьми...“

О. — Після: „мать моя“ — „Так ти, не взираючи, што
мене уничтожено з духовного звання, все ж таки моя?“

Пріська (*тихо*). Твоя“.

Стор. 215. ОБВ. — „Парубки. І не будем просить! Дівчата!
Котра не хоче бути битою, щоб з хати а ні ногою!

Дівчата. А нам Данило що? Нехай собі їде!“

О. — Замість: „Заграй же на губах“ — такий кінець: „Дай
хто сопілку. Дівчата, метелицю! (*Грає на сопілку, другий парубок на бубона, дівчата танцюють метелицю; паламар вскочив в середину і сам пустився в присядку; поли з каптана висмикнулись*).

Деякі дівчата (*регочуть*). Підтикайте коси, теліпаються, як
крила у квочки!

Паламар. Нічого! Завтра їх підборкаємо“.

ОБВ. — Кінцевого співу нема.

600-00

З М І С Т

Гли тай, або ж паук	5
Дія перша	7
Дія друга	26
Дія третя	35
Дія четверта	41
Дія п'ята	51
До ки сонце зійде—роса очі виїсть	59
Дія перша	61
Дія друга	79
Дія третя	96
Дія четверта	115
По ши ли сь у дурні	121
Дія перша	123
Дія друга	149
Дія третя	163
По ревизії	175
Лихо не кожному лиху,—иншому й талан	199
Примітки та додатки	217
Гли тай, або ж паук	219
До ки сонце зійде—роса очі виїсть	245
По ши ли сь у дурні	260
По ревизії	273
Лихо не кожному лиху,—иншому й талан	276

Ціна 1 крб. 60 коп. (Р)

Палятурка 60 коп.

